

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra dějin a didaktiky dějepisu

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Z(a)tracený čas školních let? Historie gymnázia v Litomyšli v období
Protektorátu Čechy a Morava

Lost (damned) time in school? History of the Grammar School in Litomyšl
during the Protectorate of Bohemia and Moravia

Kateřina Pavlišová

Vedoucí práce: Mgr. Marek Fapšo, Ph.D.

Studijní program: Učitelství pro střední školy

Studijní obor: N D-ZSV

2022

Odevzdáním této diplomové práce na téma *Z(a)tracený čas školních let? Historie gymnázia v Litomyšli v období Protektorátu Čechy a Morava* potvrzuji, že jsem ji vypracovala pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále potvrzuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Litomyšli dne 11. července 2022

Ráda bych touto cestou poděkovala svému vedoucímu práce Mgr. Marku Fapšovi, Ph.D. za odborné vedení, podnětné rady i pomoc s výběrem tématu. Můj velký dík patří také vedoucímu Státního okresního archivu Svitavy se sídlem v Litomyšli Mgr. Josefu Kopeckému, DiS. za jeho čas, ochotu, cenné rady a připomínky k mé diplomové práci. Na závěr bych chtěla poděkovat rodině a přátelům, kteří mi byli podporou nejen u psaní této práce, ale především po celou dobu mého studia.

ABSTRAKT

Diplomová práce se zabývá historií litomyšlského gymnázia v období Protektorátu Čechy a Morava. Nastiňuje vznik gymnázia v Litomyšli a dále popisuje jeho vývoj a proměnu mezi lety 1939 a 1945 v kontextu politických, hospodářských a společenských změn. Pojednává o školním vzdělávacím systému v protektorátní době, průběhu školního roku a nově zřízených institucích (Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě, Mládež Národního souručenství), ale také o volnočasových aktivitách mládeže. Zaznamenává změny ve výuce se zaměřením na některé z předmětů (český jazyk, dějepis, německý jazyk). Věnuje se rovněž studentům a učitelům a jejich problémům v dobách nacistické okupace. V neposlední řadě uvádí některá konkrétní jména litomyšlského gymnázia spojená s odbojem, druhým stanným právem a perzekucí Židů. Cílem práce je ukázat, jak vypadal život studentů a učitelů na školách v období protektorátu na příkladu jednoho z gymnázií a s jakými překážkami se zmíněné osoby musely potýkat. Práce vychází zejména ze studia archivních pramenů a odborné literatury. Je psána tematicky se snahou o zachování chronologického sledu událostí. Z obecných závěrů můžeme naznačit, že historie litomyšlského gymnázia je ve vymezeném časovém období značně komplikovaná. Na jednu stranu docházelo k silné germanizaci, cenzuře, nejrůznějším druhům omezování či využívání studentů i učitelů k práci. Z druhé strany bylo možné pozorovat neutuchající úsilí o zachování české státnosti, pořádání kulturních akcí, doklady humoru i náznaky radosti.

KLÍČOVÁ SLOVA

gymnázium, Litomyšl, Protektorát Čechy a Morava, školství, germanizace, 1939–1945

ABSTRACT

The diploma thesis deals with the history of the grammar school in Litomyšl during the Protectorate of Bohemia and Moravia. It outlines the establishment of the grammar school in Litomyšl and describes its development and transformation between 1939 and 1945 in the context of political, economic and social changes. It discusses the school education system during the protectorate period, the course of the school year and the newly established institutions (Board of Trustees for the Education of Youth in Bohemia and Moravia, Youth of the National Partnership), as well as about the leisure activities of the youth. It records changes in education focusing on some of the subjects (Czech, history, German). It also concentrates on students and teachers and their problems during the Nazi occupation. Last but not least, it mentions some of the specific names of the Grammar School in Litomyšl associated with the resistance, the second martial law and the persecution of Jews. The aim of the thesis is to demonstrate the life of students and teachers at schools during the protectorate period, and what obstacles the mentioned people had to face, using one of the grammar schools as an example. The thesis is based mainly on the study of archival sources and professional literature. It is written thematically with an attempt to maintain the chronological sequence of events. Based on the general conclusions, we can indicate that, as for the defined period, the history of the grammar school in Litomyšl is considerably complicated. On the one hand, there used to be strong Germanization, censorship, various kinds of restrictions or exploitation of students and teachers for work. On the other hand, one could observe unceasing efforts to preserve Czech statehood, the organisation of cultural events, evidence of humour and hints of joy.

KEYWORDS

grammar school, Litomyšl, Protectorate of Bohemia and Moravia, education, Germanization, 1939–1945

Obsah

Úvod	8
1 Stručná historie gymnázia	11
2 Školství pod tlakem nacistické okupace.....	18
2.1 Protektorátní vzdělávací systém	18
2.2 Průběh školního roku.....	22
2.3 Ministerstvo má hlavní slovo	27
2.3.1 Loajálnost vůči Říši	28
2.3.2 Omezení a zavírání středních škol.....	31
2.3.3 Inspekce	34
2.4 Mládežnické organizace	37
2.4.1 Mládež Národního souručenství.....	37
2.4.2 Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě	39
3 Školní život	43
3.1 Svátky, výročí, oslavy	43
3.2 Sběrové akce.....	45
3.3 Letecké poplachy.....	47
3.4 Volný čas	51
3.5 Každodenní starosti i radosti	58
4 Výuka – reorganizace a germanizace.....	62
4.1 Předměty a maturitní zkoušky	66
4.1.1 Dějepis	67
4.1.2 Německý jazyk	69
4.1.3 Český jazyk	72
4.2 Přeshkolovací kurzy	75
5 Študáci a kantoři.....	78
5.1 Být na chvíli vzorným studentem.....	80
5.2 Kantor, ten „tvrdej chleba“ má	83
5.3 Zemědělské práce a totální nasazení	87
6 Osudová jména.....	92
6.1 Marie Sedláčková – odvážná „Manka“	92

6.2 Jan Sedliský a Josef Kabrhel – neúspěšný útěk.....	97
6.3 E. Eisnerová, R. a O. Löwingerovi, J. Sladkus, V. a Z. Štolcovi – „židovské děti“	98
6.4 Jiří Šperl, Miroslav Cziviš, Jiří Král a další oběti druhého stanného práva	101
Závěr.....	105
Seznam použitých informačních zdrojů	107
Prameny	107
Literatura, sborníky, noviny	108
Internetové zdroje	112
Seznam textových příloh	116
Textové přílohy	117
Seznam obrazových příloh	120
Obrazové přílohy	123

Úvod

„Litomyšl, starobylá, historická, architektonicky bohatá a vznosná, jako starý šperk se těší stále pozornosti a obdivu návštěvníků, kteří jsou očarováni městem s památkami po bývalé občanské, panské i duchovní vrchnosti.“¹ Tak je popsána Litomyšl v knize Františka Laška, jednoho z absolventů litomyšlského gymnázia, který zde studoval mezi lety 1884–1892. Věta, dle mého mínění stále platná a nadčasová, byla publikována v roce 1945. V roce, který přinesl ukončení šestileté nacistické okupace a snad i naději v lepší zítřky. Právě litomyšlské gymnázium a nelehké časové období druhé světové války se stalo ústředním zájmem mého bádání a tématem celé diplomové práce. Ta, jak je z názvu patrné, se zabývá historií gymnázia v Litomyšli v období Protektorátu Čechy a Morava.

Na prvním místě je patřičné uvést, že ostatní práce psané na podobná témata vycházejí zpravidla ze studia školních kronik a výročních zpráv. V mém případě se tímto způsobem postupovat nedalo. Výroční zprávy v době druhé světové války nevycházely a školní kroniku litomyšlského gymnázia mapující období protektorátu se mi nepodařilo dohledat. Právě absence uvedených pramenů mě přivedla k myšlence zpracovat doposud neprobádané téma z dějin školy. Dalším důvodem je moje citová vazba ke gymnáziu, které jsem sama absolvovala a jehož studium ve mně probudilo zájem o regionální historii. Posledním, nicméně snad nejzásadnějším důvodem je skutečnost, že se litomyšlské gymnázium stalo důležitým nejen pro mě, ale také pro mé předky a blízké. V době druhé světové války jej navštěvovala moje babička Milada a její bratr Karel, kterým bych chtěla práci *in memoriam* věnovat.

Cílem práce je zachytit dějiny školy v širším kontextu politických, společenských a hospodářských změn a poskytnout čtenáři pohled do školních lavic litomyšlského gymnázia, ale i ostatních škol v období protektorátu. Primárním záměrem je poukázat na vývoj a proměnu gymnázia v Litomyšli během let 1939–1945 s přihlédnutím k některým zajímavým jevům doby. Práce je psaná tematicky se snahou o zachování chronologického sledu událostí.

Vlastní text diplomové práce je členěn do šesti hlavních kapitol, z nichž některé obsahují další podkapitoly. Zatímco první kapitola *Stručná historie gymnázia* nastiňuje vznik školy a stroze seznamuje s dějinami instituce od dob jejího založení až po 30. léta

¹ František LAŠEK, *Litomyšl v dějinách a výtvarném umění*, Litomyšl 1945, s. 9.

20. století, druhá až šestá kapitola se již věnují výše vymezenému časovému období. První kapitola vyzdvihuje důležité momenty školy a s tím spojené osobnosti z řad studentů, učitelů i návštěvníků.

Druhá kapitola *Školství pod tlakem nacistické okupace* nejprve popisuje vzdělávací systém škol se zvláštní pozorností směřovanou ke gymnáziím, následně se zmiňuje o Ministerstvu školství a národní osvěty, ale i o dalších nově zřízených institucích, jako bylo Národní souručenství či Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě.

Třetí kapitola *Školní život* se věnuje fenoménům, které doprovázely (a z nichž některé ještě dnes doprovází) studenty a jejich profesory v každodenním školním prostředí. Jsou zde zmíněny svátky a výročí, sběrové akce, letecké poplachy atd. Nešlo opomenout i trávení volného času mládeže, které bylo v dobách totalit vždy značně omezeno a využíváno k propagaci vlastních zájmů a myšlenek.

Čtvrtá kapitola se zabývá výukou na školách. Pozornost je věnována jednak obsahové, ale i formální stránce vyučování. V podkapitolách jsou dále rozpracovány především tři důležité předměty, které prošly během okupace značnou proměnou, a to dějepis, německý a český jazyk. Dále se zaobírám přeškolovacími kurzy, které se staly velkým mezníkem pro české učitele. Právě učitelé a studenti, potažmo jejich převýchova a projevy vzdoru v rámci odboje, jsou rozpracovány v páté a šesté kapitole.

Zatímco pátá kapitola *Študenti a kantoři* pojednává o tématu obecně, poslední kapitola *Osudová jména* se zaměřuje na konkrétní jména studentů. Obsahuje medailonky několika vybraných osobností, na které bychom neměli zapomenout. Prvním z nich je jméno Marie Sedláčkové, maturantky litomyšlského gymnázia z roku 1942 a jedné z nejznámějších odbojářek nejen na místním gymnáziu. Pozornost je věnována studentům, kteří se stali obětmi druhého stanného práva. Krátce se zmiňuji také o židovských žácích, kteří byli vyloučeni ze škol v srpnu roku 1940.

Stěžejním zdrojem pro vypracování práce mi byly archiválie uložené ve *Státním okresním archivu Svitavy se sídlem v Litomyšli*. Zde jsem nejvíce čerpala z fondu *Gymnázium Litomyšl, oddělení II (1873–1953)*. Jak již bylo zmíněno výše – v období protektorátu nevycházely žádné výroční zprávy a pravděpodobně nebyla vedena ani školní kronika, což znamenalo ztíženější podmínky při badatelské činnosti. Zaměřila jsem se především na spisový materiál, který mi poskytl pohled do činnosti školy, ale i na knihu oběžníků a interních nařízení vedenou ředitelem Vladislavem Růžičkou. Pro doplnění

širšího pohledu jsem využila Pamětní knihy města Litomyšle napsané kronikářem Jaromírem Metyšem a uložené v tomtéž archivu.

Jelikož se nacházíme v době, kdy od začátku války uplynulo již 83 let, je téměř nemožné či nepravděpodobné najít pamětníka, který studoval na litomyšlském gymnáziu v období protektorátu. Zpětně na gymnaziální studia vzpomíná publikace Antonína Mikoláška a Josefa Chaloupky vydaná v roce 2000 s názvem *Dojmy a skutky ze škamen staroslavného gymnázia v městě L.* Úryvky z této knihy doplňují některé kapitoly pro lepší představu o dobové realitě. Další sekundární prameny plnily zpravidla funkci páteře celé práce. Zásadními publikacemi v oblasti školství jsou *Česká škola v době nacistického útlaku* od Františka Bosáka a dále *Česká kultura za protektorátu: školství, písemnictví, kinematografie* od Jiřího Doležala. Kromě toho práce čerpá z mnoha dalších odborných publikací. Zajímavý doplněk tvoří také textová a obrazová příloha umístěná na konci práce.²

² Do textové přílohy jsem se rozhodla zařadit Maturitní práci Jaroslava Vaňáska ze dne 27. dubna 1946 na téma: *Dr. E. Beneš: „Považuji celý náš odboj doma i v cizině za jeden jediný nedělitelný celek.“ (líčení odboje, jak jsme je sledovali a prožívali).*

1 Stručná historie gymnázia

Gymnázium v Litomyšli je v současnosti nejstarším gymnáziem v Pardubickém kraji a zároveň nejstarším gymnáziem v Čechách založeným piaristickým řádem.³ Tato prvenství škola získala na základě jejího dlouholetého vývoje začínajícím v polovině 17. století. Cílem kapitoly je zachycení důležitých momentů školy spolu s jejími významnými osobnostmi z řad studentů i profesorů. Jelikož se nejedná o ústřední kapitolu práce, záměrem není poskytnout obsáhlý popis dějin školy, jako spíše seznámit čtenáře s klíčovými událostmi, činnostmi instituce a důležitými jmény od dob jejího založení do období před Mnichovem.

Počátky gymnázia jsou vzdáleně spjaté již s rokem 1567, kdy se litomyšlské panství dostalo do držení katolického rodu Pernštejnů. Ti jej přebrali po Kostcích z Postupic na dlouhých osmdesát let, což městu přineslo nebývalý rozkvět.⁴ První držitel rodu, Vratislav z Pernštejna, nejvyšší kancléř Království českého, se do paměti města vryl jako mecenáš stavitelské činnosti, neboť nechal v Litomyšli vybudovat honosný renesanční zámek. Méně známé jsou jeho rekatolizační snahy, ve kterých pokračovala i jeho manželka, dcera a také vnučka – Frebonie z Pernštejna. Ta, roku 1640, na radu olomouckého biskupa Františka z Ditrichštejna, pozvala do Litomyšle řád piaristů. Hlavním posláním řádu se stalo bezplatné vzdělávání chudých chlapců od sedmi let věku, kteří se měli naučit psát, číst, počítat a ovládat latinu.⁵

Za počátek dějin školy můžeme považovat datum 3. září 1640, kdy Frebonie podepsala zakládací listinu, čímž zajistila existenční podmínky piaristické koleji i školám.⁶ Pro stavbu těchto budov byly vykoupeny pozemky na horním městě poblíž zámku zvaném Olivetská hora. Základní kámen budovy byl položen 30. května 1641. Od té doby se škola stavěla takřka nepřetržitě, a to i přes nesnáze probíhající švédské války.⁷ Stavba piaristických budov byla dokončena v roce 1644 a ještě téhož roku se začalo vyučovat.⁸

³ Jan ŠAFRÁNEK, *Za českou osvětu: obrázky z dějin českého školství středního v zemích koruny svato-václavské*, Praha 1898, s. 202.

⁴ F. LAŠEK, *Litomyšl*, s. 47.

⁵ Josef ŠTĚPÁNEK, *Dějiny c.k. vyššího gymnasia v Litomyšli: na oslavu dvěstěpadesátiletého trvání*, Litomyšl 1894, s. 3.

⁶ Emanuel ŠKORPIL (ed.), *Tři sta let Litomyšlského gymnasia: 1644–1944*, Litomyšl 1948, s. 9.

⁷ Jan ŽIŽKA, *Studentská Litomyšl*, Litomyšl 1937, s. 13.

⁸ Budova piaristického gymnázia se nacházela na místě dnešního Regionálního muzea Litomyšl.

Gymnázium bylo spravováno piaristickým řádem až do dob jeho zestátnění. Vrchním správcem gymnázia byl provinciál. Představeným koleje rektor, jemuž byli podřízeni všichni členové kolejí. Učitelé se rozeznávali na *magistri* a *professores*. Professores učili ve vyšších třídách poesii a rétoriku, zatímco magistri ve třídách nižších anebo přípravných.⁹

První třída se nazývala *schola legendi* (třída čtenářů). Jejím cílem bylo naučit žáky číst v mateřském jazyce. Druhá třída, *schola scribendi* (třída písařů), se zaměřovala na psaní tištěného písma (latinky i kurentu), a to jak v mateřském, tak i v latinském jazyce. V *parvae scholae* (malé třídě) se žáci učili skloňovat, časovat a stupňovat v latině. Ve třídě *principistů* byla vyučována latinská mluvnice, pravidla o složených slovech a syntaxi.¹⁰ Posluchači třídy *gramatiky a syntaxe* museli zvládnout pravidla mluvnice a zdokonalit se v syntaxi. V nejvyšších třídách se vyučovala poezie a rétorika, studenti se učili skládat verše a prohlubovali si znalosti řečtiny a náboženství. Na škole existovala také třída *aritmiků*, která zaujímalá speciální postavení, jelikož žáky připravovala na praktická povolání. Dbala zejména na počítání, kaligrafii, sepisování listin a jiných úředních písemností. Ve třídách byly značné věkové rozdíly. Nejspíše bylo důležité, jaké schopnosti žáci měli a podle toho postupovali do dalších ročníků.¹¹

Ke zlepšení a osvojení latinského jazyka měla přispět často pořádaná hudební a dramatická vystoupení. Nejstarší dochovaný záznam pochází z roku 1670, kdy žáci sehráli velikonoční hru o Kristově utrpení. Kromě náboženských témat byly v oblibě i náměty z antických, církevních a českých dějin. Některá z představení náležela bezesporu k důležitým událostem města, o čemž svědčí fakt, že studenti často vystupovali i veřejně, například na litomyšlském zámku, kdy se představení účastnilo i zámecké panstvo a vybraní hosté. Piaristé dbali i na hudební stránku mládeže, která byla spjata s duchovním životem. Skladby tak byly převážně nacvičovány jako součást bohoslužeb.¹²

Když se roku 1696 stal majitelem panství František Václav Trautmannsdorf, nechal strhnout původní budovy, které již nevyhovovaly výuce. Na jejich místě postavil roku

⁹ J. ŠTĚPÁNEK, *Dějiny*, s. 18.

¹⁰ *Tamtéž*, s. 25–29.

¹¹ *Tamtéž*.

¹² Milan SKŘIVÁNEK, *Z dějin litomyšlského gymnázia do roku 1945*, in: *Tři sta padesát let gymnázia Litomyšl*, Litomyšl 1990, s. 11–12.

1714 přední barokní architekt Giovanni Battista Alliprandi piaristický kostel a školu.¹³ Stavba byla dokončena o pět let později Františkem Maxmiliánem Kaňkou.¹⁴ Během 18. století bylo město několikrát těžce zasaženo požáry, pro což se vžilo úsloví „*hoří jako Litomyšl*“.¹⁵ Plameny ohně několikrát ohrožily i nově postavenou barokní budovu gymnázia. Největší požáry město zasáhly v letech 1775 a 1814, následkem čehož se studenti museli učit v místnostech, které dříve sloužily jako skladiště. Kvůli požárům byla také několikrát zrekonstruována budova školy.¹⁶

V roce 1733 byla na gymnáziu zřízena dvouletá filozofická studia, určená studentům mířícím na obory teologie, medicíny či práva na vysokých školách. První rok se do veřejného filozofického ústavu přihlásilo pouze čtrnáct studentů, ale rok od roku se jejich počet zvedal.¹⁷ Patrně díky zásahu jezuitů byl v roce 1754 tento veřejný filozofický ústav zrušen, a zůstal pouze jako soukromý.¹⁸ K obnovení veřejného filozofického ústavu, jehož správa náležela hradeckému biskupovi, došlo v roce 1802.¹⁹ Přednášky probíhaly v latině a v němčině, a to v předmětech filozofie, fyziky a matematiky. Postupně se rozšiřovaly i sbírky knih a předmětů. V roce 1804 se na příkaz krajského hejtmana zřídila, jako součást knihovny, mineralogická a muzejní sbírka předmětů z chrudimského kraje. Péče byla věnována také kolejní a žakovské knihovně. Docházelo k budování fyzikálního kabinetu, který byl štědře podporován okolními městy, později i odborníky, s nimiž navázal kontakt Ignác Florus Stašek, rektor koleje a významný profesor fyziky.²⁰

V průběhu 19. století navštěvovaly třídy gymnázia mnohé další v budoucnu výrazné osobnosti. V první polovině to byl například filozof František Matouš Klácel, fyziolog Jan Evangelista Purkyně, historikové Antonín Boček a Hermenegild Jireček či politik Antonín František Brauner. Později kněz a spisovatel Jan Karafiát, malíř Julius Mařák, literární kritik Hubert Gordon Schauer, historik a kontroverzní politik Zdeněk

¹³ František Václav AUTRATA – Vilém KAVÁLEK – František PÁTA, *Studentská Litomyšl: almanach vyd. na pam. otevření nové gymn. budovy a na oslavu 50. výr. všestud. spol. Smetana*, Litomyšl 1923, s. 5.

¹⁴ *Tamtéž*, s. 6.

¹⁵ Petr CHALOUPKA. *Valdštejnové*. [online]. [cit. 2020-10-31]. Dostupné z: <http://www.rml.cz/cs/regionalni-historie/popularizacni-clanky/strucna-historie-litomysle/07-valdstejnove.html>

¹⁶ E. ŠKORPIL (ed.), *Tři sta let*, s. 11.

¹⁷ *Tamtéž*.

¹⁸ *Tamtéž*, s. 12.

¹⁹ M. SKŘIVÁNEK, *Z dějin*, s. 14.

²⁰ *Tamtéž*, s. 15.

Nejedlý, filosof František Krejčí a další – dodnes významná jména v dějinách českých zemí.²¹ Nelze opomenout spisovatele Aloise Jiráska, jehož jméno škola nese ve svém názvu od roku 1990. Právě jeho *Filosofská historie* zachycuje důležité momenty revolučního roku 1848 v Litomyšli. A. Jirásek přitom vycházel z pramenů gymnaziálního archivu, díky čemuž průběh děje odpovídá skutečnosti. V knize jsou popsány zanedbané studijní povinnosti i vlastenecké hnutí jednotlivých studentů.²²

V roce 1849 byl vydán školský zákon, který rušil filozofické ústavy a studium na gymnáziu prodloužil z šesti let na osm. Povinné vyučování češtiny v Čechách a na Moravě, bylo uzákoněno v roce 1850, avšak vyučovacím jazykem zůstala němčina až do roku 1861.²³ V této době se uskutečnily první maturitní zkoušky a vznikly i první tištěné výroční zprávy. Výroční zprávy od té doby vycházely pravidelně, s výjimkou válečných let.²⁴ V 60. letech 19. století se na gymnáziu ustanovil akademický spolek, který byl o několik let později pojmenován po významném litomyšlském rodáku a skladateli Bedřichu Smetanovi. Jeho činnost se zaměřovala zejména na pořádání kulturních akcí, jako byly přednášky, koncerty a divadelní představení. Od roku 1875 spolek začal pořádat studentský ples ve prospěch chudých žáků – ten se stal pravidelnou tradicí školy.²⁵

Piaristé na litomyšlském gymnáziu působili po dlouhou dobu čítající 230 let. Posledním rektorem se stal P. Hilarius Dědina, který zemřel v roce 1873.²⁶ O rok později přebral gymnázium do své správy stát a jeho ředitelem se stal Antonín Tille. S ním nastoupila do školy celá řada významných osobností, jako spisovatelé Alois Vojtěch Šmilovský, Josef Novák, ale i již zmíněný Alois Jirásek. Na gymnáziu vyučoval český jazyk, dějepis a zeměpis a litomyšlská léta plodně zúročil i ve své literární tvorbě.²⁷ Učební osnovy školy přitom zůstaly poměrně stabilní. Přednášelo se náboženství, latina, čeština, němčina, společně zeměpis a dějepis, matematika, přírodopis, fyzika a „lučba“ (chemie); ve vyšších třídách pak řečtina, filozofie a psychologie. Mezi nepovinné předměty patřil

²¹ Ludmila MAREŠOVÁ–KESSELGRUBEROVÁ. *Dějiny školy*. [online]. [cit. 2020-10-31]. Dostupné z: <https://www.glit.cz/dejiny-skoly.html>

²² M. SKŘIVÁNEK, *Z dějin*, s. 17.

²³ František TICHÝ, *Přehled dějin gymnázia*, in: Třetina tisíciletí gymnasia v Litomyšli 1640–1973, Litomyšl 1974, s. 12.

²⁴ J. ŠTĚPÁNEK, *Dějiny*, s. 99.

²⁵ J. ŽIŽKA, *Studentská Litomyšl*, s. 45.

²⁶ F. V. AUTRATA – V. KAVÁLEK – F. PÁTA, *Studentská Litomyšl*, s. 11.

²⁷ M. SKŘIVÁNEK, *Z dějin*, s. 19–20.

krasopis, kreslení, tělocvik a zpěv. Maturitní zkouška se v té době skládala z písemné a ústní části. Písemně se maturovalo z latiny, řečtiny, češtiny, němčiny a matematiky. Ústně pak ze všech těchto a i dalších maturitních předmětů.²⁸

Na základě rozhodnutí správních orgánů došlo roku 1883 ke sloučení gymnázií a městských reálných škol. V nově vzniklé státní střední škole byla posílena výuka praktických předmětů, kupříkladu měřičství a deskriptivní geometrie. Po roce 1888 se začaly reálné třídy rušit a gymnázium tak dostalo starou podobu.²⁹

Ve školním roce 1908/09 začala postupná transformace školy na osmitřídní reálné gymnázium, která byla završena na počátku první světové války. Ta se ve škole projevila především zvýšenou militarizací a důrazem na branná cvičení. Na válečnou frontu muselo narukovat patnáct septimánů, do vojenské služby z profesorského sboru odešli dva členové.³⁰ Prvorepubliková doba a emancipace žen měla za následek mimo jiné i to, že se v roce 1921 profesorský sbor prvně rozšířil o ženu. Byla jí Františka Kühnová, která zde začala vyučovat zpěv.³¹

Nejdůležitějším mezníkem poválečných let se stala stavba nové gymnaziální budovy, zahájená v roce 1921 podle projektu profesora VUT v Praze Antonína Ausobského. Původní budova z roku 1719 již nevyhovovala účelům, a tak „*starý obyvatel, litomyšlské gymnasium, opustilo budovu, která je hostila skoro tři sta let. Přesídlilo z historické půdy na novinu, ze sousedství starobylých budov hory Olivetské na volnou výšinu s rozhledem do utěšeného, českého kraje a do – krásné budoucnosti.*“³² Stavba byla dokončena o dva roky později, a to přesněji 26. srpna 1923. V témže roce se proměnil také statut školy na reformní reálné gymnázium, které tvořilo přechodný typ mezi gymnáziem klasickým a reálným. Oslavy na počest nově otevřené budovy trvaly několik dní. Začaly manifestací studentů, rozloučením se starou budovou a následným průvodem k budově nové. Studenti nesli chléb jako symbol připomínající nejstarší chlebičkovou nadaci, dále sovu symbolizující studium a Komenského *Didacticu magnu*.³³

²⁸ *Tamtéž*, s. 21.

²⁹ *Tamtéž*, s. 21–22.

³⁰ F. TICHÝ, *Přehled*, s. 17.

³¹ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli (dále jen SOKA Svitavy), fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kn. č. 622, s. 6.

³² Alois JIRÁSEK, *Starý obyvatel*, in: *Studentská Litomyšl, Litomyšl 1923*, s. 3.

³³ M. SKŘIVÁNEK, *Z dějin*, s. 28–29.

Nedílnou součástí školního života byly studentské časopisy. Prvopočátky této tradice můžeme hledat již v 50. letech 19. století, kdy žáci začali vydávat dvakrát týdně satirický list *Bodlák* s přílohou *Míchanice*. Časopis, tenkrát ještě psaný, se vyjadřoval formou satiry a karikatur k politickým poměrům doby. Významnější počín představuje založení časopisu *Luna*, za kterou stál budoucí česko-německý spisovatel, literární kritik a publicista Hubert Gordon Schauer. Na přelomu 19. a 20. století se začaly vydávat *Hádankářské listy*. Největšího úspěchu dosáhly *Naše snahy*, vydávané Všestudentským spolkem Smetana, které se vrátily k politickým a hospodářským tématům, čímž vystřídaly literární pokusy, básně, křížovky, hádanky a jiné apolitické prvky, jež obsahovaly předchozí časopisy.³⁴

Kromě studentských časopisů byl mezi žáky oblíbený i sport. Ten nabyl úspěchu zejména v období první republiky, zásluhou profesorů dr. Karla Hilgartnera a Josefa Eberleho. Roku 1922 byly uspořádány lehkotletické závody a o čtyři roky později byl založen lehkotletický odbor SK Litomyšl. Odbor vykonal veliký kus propagační práce nejen v Litomyšli, ale i v širokém okolí.³⁵

Školu za dobu jejího působení navštívilo mnoho vlivných osobností, včetně Marie Terezie.³⁶ V roce 1929 přijel do Litomyše sám prezident T. G. Masaryk, pozvaný při příležitosti „Krajinské výstavy východních Čech“ v roce 1929. V rámci této události gymnázium vytvořilo svou vlastní expozici, obsahující staré vzácné texty, učební pomůcky, fotografie a diagram, čímž si následně zasloužilo zlatou medaili za expozici.³⁷ „Novinkou“ 30. let 20. století bylo ustanovení rodičovského sdružení, které se prvně konalo v září roku 1930 a navazovalo na předchozí tradici pravidelných shromáždění rodičů, na nichž ředitel František Atrata, podával zprávy o pedagogických problémech.³⁸

Dříve než dospějeme k okamžikům Mnichovského diktátu a nacistické okupace, bude na místě ještě vzpomenout na léta 1935–1938, která se vyznačovala silným vlastenectvím a příklonem k národním i regionálním tradicím. Konal se tradiční studentský majáles, byla odhalena deska spisovatelce Teréze Novákové v obci Budislav a došlo též

³⁴ J. ŽIŽKA, *Studentská Litomyšl*, s. 109.

³⁵ F. TICHÝ, *Přehled*, s. 20.

³⁶ Gymnázium Aloise Jiráska, Litomyšl. *Dějiny*. [online]. [cit. 2020-10-31]. Dostupné z: <http://www.glit.cz/staryweb/dejiny.php>

³⁷ *Výroční zpráva Státního reformního reálného gymnázia v Litomyšli za školní rok 1929–1930*, s. 15.

³⁸ M. SKŘIVÁNEK, *Z dějin*, s. 29.

k zfilmování *Filosofské historie*.³⁹ Šťastné okamžiky byly zanedlouho vystřídány smutnými momenty celého českého národa, včetně škol, do kterých vstupovala nová generace studentů...

³⁹ F. TICHÝ, *Přehled*, s. 20.

2 Školství pod tlakem nacistické okupace

2.1 Protektorátní vzdělávací systém

Jak vypadal školský systém v době protektorátu? A jaká postavení v něm zaujímala gymnázia, zvláště to litomyšlské? Právě na zmíněné otázky se budu snažit nalézt odpovědi v této kapitole. Systém vzdělávání mezi lety 1939–1945 nabyl odlišné podoby od předchozího demokratického období a citelně poznamenal žáky napříč všemi věkovými kategoriemi. Z prvorepublikového období prakticky zachovával pouze povinnou osmiletou školní docházku. Územní změny, zapříčiněné Mnichovskou dohodou (30. září 1938), přinesly velký zásah do životů mnoha lidí. Obyvatelstvo bylo evakuováno do vnitrozemí, čímž došlo k přesídlení velkého množství žáků a studentů všech typů škol. Probíraný školský systém bude v následujících odstavcích co nejvíce zjednodušen, jelikož byl v průběhu války několikrát změněn.

Gymnázia, jakožto nejstarší typ středních škol na našem území, byla již od počátku své existence koncipována jako všeobecně vzdělávací školy. Postupným vývojem se začala rozlišovat na tzv. klasická, reálná a reformně reálná gymnázia.⁴⁰ Zatímco gymnázia klasická navazovala na starou tradici výuky klasických jazyků (latiny a řečtiny), reálná gymnázia kladla důraz na výuku matematicko-přírodovědných předmětů, avšak místo řečtiny se žáci učili modernímu cizímu jazyku. Dále mohli žáci studovat na reformně reálném gymnáziu, které tvořilo přechodný stupeň mezi gymnáziem klasickým a reálným. V protektorátu všechny výše zmíněné typy gymnázií mohly být buď pouze pro chlapce, nebo pouze pro dívky, případně smíšená. Doba studia činila osm let a žáci na ně přicházeli z pátého ročníku (od školního roku 1941/42 pak ze čtvrtého ročníku) obecných škol.⁴¹

Litomyšlské gymnázium se od školního roku 1923/24 řadilo mezi reformně reálná státní gymnázia. Tento přechodný typ byl v očích tehdejšího ředitele viděn jako dobrý krok, neboť se poblíž již nacházelo jak gymnázium klasické (ve Vysokém Mýtě), tak i reálné (v Poličce). Změny ve výuce byly pozvolné a proměny trvaly prakticky až do roku

⁴⁰ František MORKES, *Devětkrát o českém školství: (přehledný průvodce)*, Praha 2004, s. 39.

⁴¹ Školákem v protektorátu (projekt Památníku Terežín). *Gymnázium*. [online]. [cit.2021-03-29]. Dostupné z: <https://skolakemvprotektoratu.pamatnik-terezin.cz/index.php/gymnazium-uvod>

1930.⁴² Další změna přišla začátkem školního roku 1935/36, kdy se proměnil statut školy na reálné gymnázium. Toto postavení si škola zachovala i za protektorátu.⁴³

Spolu s učitelskými ústavy a reálnými školami („reálkami“) se gymnázia řadila mezi střední školy. Na středních školách, tedy i na litomyšlském gymnáziu, se platilo školné. To bylo stanoveno na každé pololetí v částce 200 korun. Nebylo-li školné zapláceno včas, mohl být žák ze školy dokonce vyloučen. Od placení školného mohli být někteří žáci osvobozeni na základě včasné podané žádosti. Muselo se jednat o žáky, kteří měli z chování známku alespoň dobrou, z žádného povinného předmětu známku nedostatečnou a jejichž rodinné majetkové poměry neumožnily školné zaplatit. Školné na středních školách bylo oficiálně zrušeno až po druhé světové válce, a to 21. září 1945 se zpětnou platností od 1. září téhož roku.⁴⁴

Studovat na střední škole v protektorátní době nebylo vůbec jednoduché. Studium se stalo komplikovanějším hned z několika důvodů. Za prvé se počet středních škol značně zredukoval, a to více než na polovinu; za druhé se snížil nejvyšší možný počet žáků ve třídách a za třetí se ztížily přijímací zkoušky. Vliv na přijetí žáka mohl mít i osobní list, který poskytoval velký rozptyl informací, od rodinného prostředí, tělesného stavu, duševních schopností až po povahové znaky žáka. Poněkud neobvykle působí například kolonka, v níž měl třídní rozhodnout o tom, zda je žák velmi smělý, průměrně smělý, zaražený, trémista, či náchylný k pláči.⁴⁵

Nacisté naopak podporovali odborné a učňovské školství, neboť v něm spatřovali výhodu potřebného přísunu kvalifikovaných sil do válečné výroby. V některých případech dokonce docházelo ke zlepšování podmínek pro praktickou výuku. Při mnohých průmyslových školách byly otevírány abiturientské kurzy, jejichž účelem bylo přeškolení odmaturovaných gymnazistů.⁴⁶ Tento postoj podporoval také pozdější ministr školství Emanuel Moravec, který napsal: „*Ministerstvo školství ocitá se v Protektorátu před úkolem regulovati školení intelligence podle potřeb prostoru, v kterém se tato intelligence má uplatňovati. Poněvadž Protektorát je zřejmě průmyslovou zemí, jako Sasko*

⁴² SOkA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kn. č. 628, s. 4.

⁴³ *Tamtéž*, kn. č. 635, s. 5.

⁴⁴ F. MORKES, *Devětkrát o českém školství*, s. 19.

⁴⁵ SOkA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kart. č. 26.

⁴⁶ Školákem v protektorátu (projekt Památníku Terežín). *Školství za Protektorátu*. [online]. [cit. 2021-03-30]. Dostupné z: <https://skolakemvprotektoratu.pamatnik-terezin.cz/index.php/kolstvi-za-protektoratu>

nebo Horní Slezsko, bude se museti česká mládež této skutečnosti přizpůsobit a své povolání hledat v technických službách. Proto bylo odborné školství Protektorátu v minulých třech letech značně rozšířeno. V stejné míře musí býti zase snížen počet středních škol, které poskytují jen všeobecné vzdělání. Veškeré školství Protektorátu bude podle školství Velkoněmecké říše tak upraveno, aby umožnilo mládeži rychle vstup do praktického života, aby mládež zbytečnými semestry nezestárla a neztratila léta.⁴⁷ V podobném duchu psal i protektorátní tisk. Kupříkladu v *Českém slovu* ze srpna roku 1942 jsou gymnázia vykreslena jako školy odsuzující jejich absolventy k živoření. Autor článku v textu dále uvádí, že vlády v období první republiky posílily nadprodukcii inteligence, díky čemuž vzrostl počet nezaměstnaných, zatímco odborné školství přináší lepší sociální rozvrstvení a jistotu práce pro každého mladého člověka.⁴⁸ Gymnázia se pro nacisty stala „trnem v oku“, díky čemuž mnohdy docházelo k jejich uzavírání, případně omezování.

Studiu na střední škole předcházely obecné a měšťanské školy. Obecné školy, které se nacházely skoro v každé obci, tvořily základ školní docházky, tak jako dnes školy základní. Podobně tomu bylo i s věkem. Žáci do nich vstupovali ve věku šesti let a odcházeli zhruba ve čtrnácti. Obecné školy měly obvykle pět ročníků, většina dětí totiž odcházela dokončit povinnou školní docházku na měšťanskou školu. Měšťanské školy byly zřizovány ve městech a větších obcích. Na podzim roku 1941 byly podle německého vzoru přejmenovány na školy hlavní.⁴⁹ Jednalo se o školy praktického rázu, z nichž bylo možné bez zkoušky přecházet do vyšších odborných škol.⁵⁰ Na obecných školách zpravidla nedocházelo k společnému vyučování chlapců a dívek. Příchod na litomyšlské gymnázium byl pro většinu chlapců novou zkušeností a „*přítomnost děvčat pro nás kluky z města L., kteří přišli z chlapecké školy, byla potěšující zvláštnost, děvčata měla k dispozici třetinu míst, prakticky celou řadu u širokých vysokých oken. Pro mnohé kluky to byla iritace od*

⁴⁷ Emanuel MORAVEC, *O český zítřek: [Um die Zukunft der Tschechen]*, Praha 1943, s. 121–122.

⁴⁸ František PEIGER, *Pro využití schopností mladých*, *České slovo* 34, 1942, s. 1.

⁴⁹ Školákem v protektorátu (projekt Památníku Terežín). *Školství za Protektorátu*. [online]. [cit. 2021-03-30]. Dostupné z: <https://skolakemvprotektoratu.pamatnik-terezin.cz/index.php/kolstvi-za-protektoratu>

⁵⁰ František BOSÁK, *Česká škola v době nacistického útlaku: příspěvek k dějinám českého školství od Mnichova do osvobození*, Praha 1969, s. 9.

*puberty až do adolescence a vliv děvčat se projevoval na chování a projevy chlapců i naopak.*⁵¹

Nejschopnější žáci měli ještě po ukončení pátého ročníku obecné školy (od školního roku 1941/42 čtvrtého ročníku) možnost po složení přijímacích zkoušek studovat na různých typech gymnázií. Jak bylo zmíněno v předešlých částech, výběr do středních škol byl v době protektorátu přísný. Jako nejdůležitější kritérium se jevila tělesná zdatnost žáka, dále se zkoumaly charakterové vlastnosti (smysl pro kamarádství, kolektiv, kázeň a pořádek) a v neposlední řadě duševní nadání.⁵² Není třeba připomínat, že rozhodující roli hrál árijský původ, o kterém bude zmínka i v dalších kapitolách.

A nakonec osudové datum – 17. listopadu 1939, které je už nerozlučně spjato s vysokoškolským studiem. Vysoké školy byly uzavřeny na základě vyhlášky říšského protektora Konstantina von Neuratha – oficiálně na tři roky, ve skutečnosti až do konce války. Záminkou k takovému kroku byla série podzimních studentských demonstrací proti nacistické okupaci.⁵³ V tento den nacisté bez soudu popravili devět studentských funkcionářů, uzavřeli vysoké školy a do koncentračního tábora odvěkli na 1 200 studentů.⁵⁴

Právě po uzavření vysokých škol se pozornost nacistických složek upnula ke školám středním. Zástupce prezidenta zemské školní rady v Praze poslal okresním školním inspektorům a ředitelům v listopadu 1939 škol soukromý dopis s následujícími pokyny: *„Nejméně jednou denně se mělo kontrolovat, zda žáci na chodbách, na schodištích, na záchodech, v učebnách nebo v jiných místnostech nenapsali, nenamalovali nebo nevylepili na stěnách, dveřích či oknech nepřipustné výroky, trestuhodné poznámky, hesla nebo obrázky. Opětovně se měly prohlížet sešity i učebnice. Před školou se nesměly tvořit hloučky. Žactvo se mělo propouštět ze školy na konci vyučování v několikaminutových intervalech za sebou. Byla-li tělocvična v jiné budově, tedy tam žáci měli chodit jen jednotlivě, nebo se doporučovalo raději dočasně vůbec zastavit vyučování tělesné výchově.*⁵⁵

⁵¹ Antonín MIKOLÁŠEK – Josef CHALOUPKA, *Dojmy a skutky ze škamien staroslavného gymnázia v městě L.*, Ústí nad Orlicí 2000, s. 6.

⁵² F. BOSÁK, *Česká škola*, s. 9.

⁵³ *Tamtéž*, s. 20.

⁵⁴ Pavel BĚLINA – Jaroslav HALADA – Jaroslav HRBEK, *Dějiny zemí Koruny české*, Praha 2021, s. 278.

⁵⁵ F. BOSÁK, *Česká škola*, s. 21.

Za zmínku zajisté stojí, že protektorátní školství zpočátku přejímalo systém Československé republiky, zohledňující národnostní princip vzdělávání. Znamenalo to, že každá z uznaných národnostních menšin měla právo vzdělávat své příslušníky ve svém jazyce. Vedle českých a slovenských škol tak existovaly i školy německé, polské, maďarské atd. Vzhledem ke skutečnosti, že v prvorepublikovém Československu byly i Židé uznáváni jako právoplatná národnostní menšina, existovaly i školy židovské, ovšem bez toho, že by na nich musela být hebrejšтина vyučovacím jazykem.⁵⁶ V průběhu existence protektorátu postupně docházelo k omezení výše představené rozmanitosti a školství se od léta 1942 (po uzavření židovských škol) dělilo z hlediska národnostního pouze na dvě větve: českou a německou. Takovým příkladem může být i Litomyšl, kde 16. října 1939 nacisté otevřeli německou školu. I přes velké úsilí se do ní přihlásilo asi jen dvacet dětí.⁵⁷

2.2 Průběh školního roku

Organizace školního roku se na první pohled může podobat dnešním poměrům. Snad jenom proto, že zahájení připadalo na první pracovní den v měsíci září. Každodenní útrapy a nejrůznější omezení se však s dnešními dny rozhodně nedají srovnávat. O tom svědčí i rok 1939, kdy došlo k oddálení začátku školního roku o celý měsíc. Mohl za to jediný důvod – městem se rychle šířila dětská obrna a vedení města se tak snažilo zabránit rozšíření této nemoci.⁵⁸ Tato první větší pauza od školního vyučování kromě Litomyšle znamenala také další, převážně větší města (Prahu, Brandýs nad Labem, Německý Brod, Čáslav, Kladno, Náchod, Pardubice, Rychnov nad Kněžnou, Slané), ale i blízkou Poličku.⁵⁹

Školní výuku v dobách druhé světové války často narušily i jiné neočekávané události. Ať už se jednalo o všeobecnou mobilizaci, zabránění budovy pro potřeby říšské branné moci či letecké poplachu vyhlášené často ke konci války. Pokud výuka neprobíhala ve škole, byly žákům zpravidla zadávány alespoň domácí úkoly. První zmíněná událost, vyhlášení všeobecné mobilizace dne 23. září 1938, se na gymnáziu

⁵⁶ Školákem v protektorátu (projekt Památníku Terezín). *Školství za Protektorátu*. [online]. [cit. 2021-03-30]. Dostupné z: <https://skolakemvprotektoratu.pamatnik-terezin.cz/index.php/kolstvi-za-protektoratu>

⁵⁷ Jaromír NEPRAŠ, *Litomyšlsko v odboji*, Svitavy 1987, s. 19.

⁵⁸ SOkA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kart. č. 19, *Hlavní výroční zpráva za školní rok 1939/40*, s. 5.

⁵⁹ Jiří DOLEŽAL, *Česká kultura za protektorátu: školství, písemnictví, kinematografie*, Praha 1996, s. 57.

projevila nadšením profesorů a studentů k obraně republiky. Připravovaly se protiletecké kryty a cvičila se protiletecká obrana. Vyhlášené mobilizace se zúčastnili i profesori gymnázia Vilém Marx a Jaroslav Kudrnáč.⁶⁰

Těsně po uzavření Mnichovské dohody na podzim roku 1938 došlo k rušení mnoha českých škol na Německem zabraném území. Některé z nich se pomnichovské úřady snažily alespoň přesunout z pohraničí do vnitrozemí. Takto byla přemístěna reálná gymnázia z Litoměřic do Terezína, z Prachatic do Vodňan, z Trutnova do Úpice, z Hustopečí do Židlochovic, z Nového Jičína do Frenštátu pod Radhoštěm a z Českého Těšína do Frýdku. V neposlední řadě se jednalo i o vojenské reformní reálné gymnázium v Moravské Třebové, které našlo útočiště v Hranicích na Moravě.⁶¹ Situace se netýkala jen gymnázií, ale i dalších škol. Poznamenala mimo jiné i některé hospodářské a rolnické školy či učitelské ústavy.

Mnichov s sebou přinesl problémy s počtem žáků v jednotlivých třídách. V důsledku územních změn vzrostl počet žáků na českých středních školách. Oproti předcházejícímu školnímu roku činil v konečném měřítku přírůstek asi o 15 %. České školy ve vnitrozemí mnohdy neměly místa pro nově přichozí žáky a musely zřizovat paralelky. Obvyklý průměrný počet žáků často dosahoval až ke čtyřiceti dětem v jedné třídě.⁶² Období zklamání a nejistoty bylo vystřídáno další ranou, když došlo 5. října 1938 k abdikaci prezidenta Edvarda Beneše. Na tuto skutečnost měli žáci sedmé třídy litomyšlského gymnázia reagovat sepsáním dopisů, které zaslali přímo prezidentovi a vyjádřili mu tak svou úctu a věrnost.⁶³

Smutnou událostí (nejen pro studenty) se staly březnové dny roku 1939 a s tím spojené vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava. Složitá situace dolehla také na žáky litomyšlského gymnázia. Karel Simandl (absolvent litomyšlského gymnázia) na tento den vzpomínal následovně: *„Byla sněhová vánice, do třídy náhle přišedší Vilém Marx, náš třídní učitel, před nás předstoupil a řekl: ‚Prožíváme poslední chvíle československého státu. Proto dnešní hodinu přírodopisu budeme věnovat četbě kapitol z našich dějin.‘ Brzy*

⁶⁰ E. ŠKORPIL (ed.), *Tři sta let*, s. 30.

⁶¹ J. DOLEŽAL, *Česká kultura*, s. 39.

⁶² *Tamtéž*, s. 39–40.

⁶³ *Výroční zpráva Státního reálného gymnasia v Litomyšli za školní rok 1946–47*, s. 3.

nás pustili domů a cestou domů ze školy jsme potkávali Němce, přijíždějící po pravé straně na motocyklech s postranními vozíky – první nacističtí okupanti ve zlověstných přilbách.“⁶⁴

Druhý, neméně zajímavý útržek představuje vzpomínka Antonína Mikoláška (spolužák K. Simandla): „*Ve Sloupnici sedláci už toho pošmourného rána jezdili vpravo, když předtím vydatně hubovali, že to není možné, koně že si nezvyknou. Cestou ze školy domů z autobusu jsme viděli přijíždějící Němce na sajdkárách. Autobus už musel jet už vpravo, což panu Krejčové dělalo potíže a tak na tento způsob jízdy jadrně nadával, ovšemže zástupně.*“⁶⁵ Z obou, ale i dalších vzpomínek pamětníků je patrné, že si z onoho dne pamatují nejvíce změnu směru jízdy, nevlídné počasí a německé sajdkáry. Už tehdy se objevily první projevy odporu a nesouhlasu. Jaroslav Vaňásek do své maturitní práce napsal: „*V březnu 1939, když přes Litomyšl jezdila auta, plná německých vojáků, přestali jsme si s kluky hrát na hřišti, oblékli jsme si bílá trička a červené trenýrky a hráli si na okrajích silnice, aby Němci viděli, že jsme Češi.*“⁶⁶

Do Litomyšle vešlo německé vojsko 23. března toho roku a zabralo téměř ihned několik veřejných budov. V budově gymnázia vojáci wehrmachtu zprvu používali koupelny se sprchami. Situace se proměnila na přelomu roku 1941/42, kdy byla zabrána celá škola.⁶⁷ Mimo ubikací pro vojáky zde vznikla upravením prostor ředitelova bytu i škola pro německé děti. V budově mohly zůstat pouze přírodopisné sbírky, jinak se vše muselo vystěhovat. Zařízení školy bylo z největší části uloženo v místní cihelně a sbírky v muzeu a synagoze. Tam pro ně ovšem nebyly příznivé podmínky a po válce byly nalezeny značně poškozené.⁶⁸

Zabrání školy v prosinci 1941 přišlo zcela nečekaně, což dokládá následující zápis: „*Poněvadž přestěhování se musí státi ihned, bylo zastaveno vyučování dnem 10. prosince t.r. a bude v něm pokračováno dne 19. I. 1942. Vyučování bude na žádost ředitelství chlapecké školy i újezdni školní rady pouze odpolední /od 12,45 do 16 hodin/, aby velmi*

⁶⁴ A. MIKOLÁŠEK – J. CHALOUPKA, *Dojmy*, s. 9.

⁶⁵ *Tamtéž*, s. 10.

⁶⁶ Více v textové příloze práce. Viz SOKA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II., kart. č. 41 – *Písemné maturitní práce z češtiny, franštiny a latiny (1946)*.

⁶⁷ V roce 1942 byla z rozhodnutí zemské školní rady likvidována pedagogická škola. Také učňovská škola (sídlící v bývalém okresním domě na Záhradí) byla v témže roce zrušena a žáci začali dojíždět do okolních měst. Výnos se však podařilo zvrátit a hoši se pak učili v chlapecké škole, s níž potom sdíleli stěhování. Viz M. SKŘIVÁNEK, *Litomyšl*, s. 367–368.

⁶⁸ E. ŠKORPIL (ed.), *Tři sta let*, s. 35.

početní přespolní a menší žáci újezdni hlavní školy se mohly bez pohromy dostat do svých domovů ještě za vidna.“⁶⁹ Školní vyučování bylo nakonec zahájeno až v březnu roku 1942 v prostorách chlapecké školy s náležitým poučením a prosbou ředitele: „*Nezapomínejte, že jste v cizí budově, kde vás pozoruje žactvo i učitelstvo jiné školy, a chovejte se jako studovaní lidé vyššího vzdělání jemnějšího chování. Učitele i učitelky chlapecké školy slušně zdravte a prokazujte jim náležitou úctu.*“⁷⁰

Ačkoliv gymnazisté byli ponaučeni, jak se v nových prostorách chlapecké školy chovat, realita byla poněkud jiná. Již brzy začaly přicházet stížnosti na žáky, kteří měli v budově ničit nábytek a zařízení. Nejrůznější „klukoviny“ a „lumpárny“ měly být bezohledně potrestány, dokonce za ně hrozilo i vyloučení ze školy. Ve třídách se měl udržovat pořádek, za nějž byli zodpovědní tzv. dozorcí. Později byla Němci zabráněna i chlapecká škola, která poskytovala azyl litomyšlským gymnazistům – čímž došlo k obsazení prakticky všech školních budov ve městě. Poslední rok války se tak studenti učili na nejrůznějších místech, která alespoň trochu vyhovovala k provozu výuky. Šlo například o prostory sboru jednoty československé, kancelář československé církve, městskou knihovnu nebo Smetanův dům.⁷¹

Průběh školního roku a konec války poznamenal také postup blížící se Rudé armády. Vyučování bylo zastaveno 2. května 1945: „*Z technických důvodů zastavuji do pondělí 7. května vyučování. Další pokyny budou oznámeny vyhláškou na dveřích okresního soudu v sobotu dopoledne.*“⁷² Dne 9. května 1945 přijela do Litomyšle Rudá armáda. Po osvobození, tak jako i na mnoha jiných místech, docházelo k zatýkání kolaborantů, kteří spáchali trestné činy proti republice. Zároveň docházelo k odsunu německého obyvatelstva. Novým správcem gymnázia se stal Stanislav Obdržálek, který ve funkci nahradil Vladislava Růžičku (ten spravoval gymnázium po celé protektorátní období). Budova gymnázia byla v bídém stavu uvolněna pro vyučovací účely 26. června 1945. Žáci i učitelé se celou dobu podíleli na čištění a úklidu budovy, přičemž tyto práce probíhaly i v následujícím školním roce.⁷³

⁶⁹ SOkA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kart. č. 21, čj. 1362 /41.

⁷⁰ *Tamtéž*, kn. 553, zápis č. 28 ze dne 4. března 1942.

⁷¹ M. SKŘIVÁNEK, *Z dějin*, s. 30–31.

⁷² SOkA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kn. 553, zápis č. 21 ze dne 2. května 1945.

⁷³ Jaromír METYŠ, *Litomyšlské gymnázium za okupace a po převratu*, in: *Tři sta let litomyšlského gymnázia*, Litomyšl 1948, s. 39.

Snad i v těchto těžkých dobách mohly vnést studentům špetku radosti alespoň prázdniny. Ty se dělily na hlavní, které začínaly na přelomu června a července a končily na přelomu srpna a září; dále vánoční – začínající před Vánocemi a končící po Novém roce a v neposlední řadě Velikonoční, vyhlášované v období Velikonoc a trvající přibližně týden.⁷⁴ Často se stávalo, že běžné prázdniny, zejména vánoční, byly prodlužované o mnoho týdnů. Uhelné prázdniny“ potkaly ne jeden rok i litomyšlské gymnázium. Na konci roku 1938 bylo oznámeno: „*Vzhledem k nynějším poměrům v zásobování uhlím a na přímé upozornění ředitelství státních dolů, že nemůže zajistiti školám v nadcházejícím týdnu potřebné dodávky uhlí, prodlužují se letošní vánoční prázdniny ještě o dni 3. ,4. a 5. ledna 1939, takže potrvají až do 8. ledna 1939 včetně.*“⁷⁵

Jak si ukážeme i v dalších kapitolách, prázdniny nebyly pro děti obdobím volna, ale spíše dobou pracovních povinností. Mládež bývala ze strany své rodiny mnohem více zaměstnána, než je tomu dnes. V době hlavních (letních) prázdnin mimo jiné škola upozornila na to, „*že žáci ústavu podléhají i o prázdninách školnímu řádu, a očekává se tudíž, že jejich chování ve všech okolnostech bude slušné a taktní, jak se to předpokládá u inteligentních a vzdělaných lidí.*“⁷⁶ Studenti se mimo jiné museli účastnit zemědělských prací a sběrových akcí, o kterých pojednávají další podkapitoly.

Průběh školního roku nebyl zdaleka tak jednoduchý, jak se z úvodní části mohlo jevit. Přestože se organizace školy termínově podobala současnému nastavení, v realitě docházelo k mnoha nepříznivým jevům, které chod výuky narušovaly. Žáci litomyšlského gymnázia v prostorách školy netrávili mnoho času. O to více práce na ně čekalo po skončení války, když našli budovu školy, která byla „*zničená, zamořená hmyzem, takřka zdemolovaná, školní nábytek zpusťl uskladněný v synagoze a cihelně, sbírky po sklepích, poškozené, rozkradené, knihovny ochuzené, mapy a učebnice končily ve stoupě.*“⁷⁷ Po druhé světové válce škola vstupovala do nové etapy, která jak se později ukázalo, opět nepřinesla jednoduché chvíle.

⁷⁴ F. MORKEŠ, *Devětkrát o českém školství*, s. 45–46.

⁷⁵ SOkA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kart. č. 17, čj. 669/1938.

⁷⁶ *Tamtéž*, kn. 553, zápis č. 60 ze dne 27. června 1941.

⁷⁷ *Výroční zpráva Státního reálného gymnasia v Litomyšli za školní rok 1946–47*, s. 6.

2.3 Ministerstvo má hlavní slovo

Školství v době nacistické okupace bylo využíváno v první řadě jako nástroj germanizace. Na všech stupních škol se orgány německé správy snažily vytvořit co nejdokonalejší systém, který by sloužil k převýchově české mládeže. Nové státní poměry se velmi brzy promítly do všech protektorátních škol, kde se začal vyžadovat pozitivní vztah všech žáků i jeho zaměstnanců k Velkoněmecké říši. Ministerstvo školství jako ústřední orgán státní správy v tomto ohledu sehrálo klíčovou roli.

Prvním protektorátním ministrem školství a národní osvěty (dále jen MŠANO) se stal Jan Kapras, který funkci vykonával od prosince 1938. Vzdělání v oblasti práva a historie mu pomohlo dosáhnout této pozice, kterou zastával ve třech vládách druhé republiky a protektorátu do 19. ledna 1942. Jako politický činitel měl těžkou pozici, protože jedním z předních plánů nacistů bylo zlikvidovat vysokoškolské, ale i středoškolské vzdělání a celý „prostor germanizovat“.⁷⁸ Ministr byl oddaným zástupcem Eliášovy politiky, neustále jeho prostřednictvím zasílal své protesty říšskému protektorovi, podával intervence za propuštění vysokoškolských studentů a na podzim roku 1941 se mu podařilo odvrátit i plánované uzavření středních škol. Po příchodu nového zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha se situace dramaticky obrátila. Ostrá nacistická kampaň znamenala konec jeho působení ve vládě a nahrazení Emanuelem Moravcem.⁷⁹

Emanuel Moravec působil jako ministr školství od 19. ledna 1942 do 5. května 1945. Byly to dlouhé tři roky, které dnes zaplňují černé místo v dějinách naší země. Jeho jméno je a bude už zřejmě navždy spojeno s kolaborací. Ačkoliv v první světové válce působil jako legionář a prohlašoval se za hrdého vlastence, po vyhlášení protektorátu se jeho vztah k českosti začal měnit. Moravec velmi těžce nesl Mnichovskou dohodu a byl zklamán i z prezidenta Edvarda Beneše. Rozčarování z těchto událostí hrálo do karet nacistům, kteří využili rozpolcení, ve kterém se Moravec nacházel a naklonili si jej na svou stranu. Poté se začal psát již známý příběh kolaborace a zrady. Vše bylo umocněno na podzim roku 1941, kdy se do Prahy na funkci zastupujícího říšského protektora dostal Reinhard Heydrich, který Moravce velice podporoval. Jako ministr školství pozornost směřoval hlavně k české mládeži a nově vzniklému Kuratoriu pro výchovu mládeže, kde

⁷⁸ Vláda ČR (c) 2009–2022. *Jan Kapras*. [online]. [cit. 2021-04-04]. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/scripts/detail.php?id=45320>

⁷⁹ *Tamtéž*.

měla být vychovávána v nacistickém duchu. Když vypuklo pražské povstání, nejspíše tušil, co by jej čekalo, proto dne 5. května 1945 svůj život raději ukončil sám.

Ale zpět k MŠANO. Podstatným zásahem do struktury řízení školství v období Protektorátu Čechy a Morava bylo zrušení zemských školních rad v roce 1942, dozor nad školami převzalo přímo ministerstvo. O rok později, v roce 1943, došlo ke zrušení i okresních školních výborů, místních školních rad a místních výborů, jejichž pravomoci přešly na starosty obcí.⁸⁰

2.3.1 Loajálnost vůči Říši

Reorganizace školství byla řízena a ovlivňována různými vládními nařízeními a vyhláškami, která přicházela ze strany MŠANO – jazyková nařízení, změny státních svátků, používání německých tiskopisů a další. Transformace školství probíhala na všech úrovních počínaje změnami na ministerstvu školství, dále střídáním dozorčích orgánů nad národním a středním školstvím a přesouváním pravomocí v duchu tzv. vůdcovského principu. Do škol tak přicházelo od počátku existence protektorátu velké množství oběžníků.

V první řadě bylo nutno vzdávat úctu všem symbolům Velkoněmecké říše. Pocta se na školách prokazovala při hraní německé státní hymny a písně od Horsta Ludwiga Wessela. O tom svědčí nařízení z 27. listopadu 1939: „*Uvědomuji k dalšímu bezodkladnému opatření, aby žactvo bylo náležitě poučeno a seznámeno také s oběma německými hymnami.*“⁸¹ Obyvatelstvo mělo říšské symboly uctívat v pozoru se sejmutou pokrývkou hlavy. Zpočátku bylo pouze dobrovolné vzdát poctu zvednutím pravé ruky. Zanedlouho do života škol ovšem proniklo i užívání árijského pozdravu. Na litomyšlském gymnáziu k tomu ředitel poznamenal: „*Nesou-li žáci v obou rukou učení, nebo nemohou-li je rychle přemístit z pravé ruky do levé, nezdraví vzpřímenou pravicí, nýbrž upřeným pohledem do očí pozdravovaného.*“⁸²

Nové politické poměry se téměř okamžitě promítly i do výzdoby tříd. V březnu 1939 bylo nařízeno odstranit z čelních stěn učeben československé státní znaky a nechat pouze kříže. Koncem téhož roku se na stěnách tříd objevil znak protektorátu. Nacisté

⁸⁰ Lenka KLOČKOVÁ. *MŠMT od roku 1848 do současnosti*. [online]. [cit.2021-04-03]. Dostupné z: <https://www.msmt.cz/ministerstvo/165-let-ministerstva-skolstvi-mladeze-a-telovychovy>

⁸¹ SOKA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kart. č.18, čj.732/1939.

⁸² *Tamtéž*, kn. 553, zápis č. 33 ze dne 10. května 1943.

nezapomněli ani na tváře dvou československých prezidentů – Tomáše Garrigua Masaryka a Edvarda Beneše. Obrazy prezidenta Beneše musely být odevzdány okresním úřadům a zničeny spalovací komisí již v prosinci 1939. Připomínky na prezidenta Masaryka postihlo nařízení o něco později, a to v létě roku 1940. Obraz Adolfa Hitlera a státního prezidenta Emila Háchy se na čelní stěně učeben objevil v květnu 1941, zatímco kříž a protektorátní znak se přesunul na boční stěnu.⁸³ Kromě toho bylo také nabádáno, aby nedocházelo k přemísťování obrazů ve třídě. Za pořádek ve třídách byli zodpovědní tzv. pořadatelé (zvolení zástupci z řad žáků jednotlivých tříd).⁸⁴ I na první pohled drobná chyba, jakou bylo přemístění obrazů ve třídě, mohla v této nelehké době znamenat uzavření školy.

Škola ručila za odstranění všech nevhodných obrazů. V září 1939 oběžník MŠANO pro jistotu znovu nabádal školy k odstranění nevhodných obrazů s legionářskou tematikou: „Podle došlé úřední zprávy byly ještě před krátkou dobou vyvěšeny nebo ještě dnes visí v celé řadě veřejných škol Protektorátu Čechy a Morava obrazy, na nichž mimo jiné jsou výjevy vyzdvihující účast státních příslušníků bývalé Československé republiky v legiích, zřízených v armádách francouzské, ruské a italské, a které vybízejí ke vstupu do tohoto vojska. V této řadě obrazů jsou též dva obrazy znázorňující boj mezi legionářem a německým vojínem v okamžiku, kdy legionář chce právě zardousiti německého vojína...“⁸⁵ Vše, co bylo odstraněno, se muselo zdokumentovat. Zasílalo se kolik a jakých obrazů bylo odevzdáno, případně zničeno. Litomyšlské gymnázium 4. prosince 1939 vystavilo stvrzenku „na 16 kusů /slovy šestnáct/ obrazů Dr. Edvarda Beneše, býv. prezidenta, které okresní úřad v Litomyšli dnešního dne podle nařízení presidia zem. škol. rady čís. 4769 pres. ze dne 30. listopadu 1939 od stát. reál. gymnasia v Litomyšli správně převzal.“⁸⁶ Důkladná revize všech obrazů na školách nakonec proběhla až o dva roky později, tedy v roce 1941.⁸⁷

Naprostá loajálnost měla být dokázána na první masivní akci propagandistického rázu. Konala se od 15. března do 14. května 1941 v prostorách pražského Národního

⁸³ Školákem v protektorátu (projekt Památníku Terežín). *Úcta k říši*. [online]. [cit. 2021-04-04]. Dostupné z: <https://skolakemvprotektoratu.pamatnik-terezin.cz/index.php/ucta-k-symbolm-ie32>

⁸⁴ SOKA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kn. 553, zápis č. 9 ze dne 20. listopadu 1939.

⁸⁵ *Tamtéž*, kart. č. 17, č. 466/1939.

⁸⁶ *Tamtéž*, kart. č. 18, č. 757/1939.

⁸⁷ F. BOSÁK, *Česká škola*, s. 24.

muzea a nesla název *Deutsche Größe (Německá velikost)*. Výstavu, která byla oslavou německého národa, museli povinně navštívit pražští profesoři, učitelé a někteří studenti. Kromě toho i učitelé němčiny, dějepisu a zeměpisu na všech měšťanských, středních a odborných školách. Výstava, instalovaná původně v Berlíně, byla u příležitosti 2. výročí vzniku Protektorátu Čechy a Morava přenesena do Prahy. Skládala se ze čtrnácti okruhů, v nichž byl zdůrazněn v duchu nových poměrů význam říšské myšlenky v oblastech vědy, umění, ale také ve vojenské síle Německa.⁸⁸

Učitelům litomyšlského gymnázia byl přidělen termín návštěvy na 27. březen. Stejného dne byl navíc uspořádán tříhodinový kurz určený pro všechny učitele. Ti, co učili německý jazyk, museli absolvovat mimořádný kurz dvouhodinového rozsahu následujícího dne v dopoledních hodinách. Sdružení českých profesorů mělo za úkol zařídit pro učitele ubytování. Návštěva výstavy byla pro učitele závazná a bezpodmínečná. Pro zajímavost je třeba uvést, že jedné z profesorek (Anně Knotkové-Bockové) byla udělena výjimka nezúčastnit se výstavy z důvodu nemožnosti vzdálit se na tak dlouhou dobu od novorozeného dítěte.⁸⁹

Putovní výstavu *Německá velikost* mělo údajně za dobu jejího krátkého trvání (pouhé dva měsíce) navštívit 110 427 návštěvníků. Je třeba upozornit na skutečnost, že velké množství hostů bylo způsobeno onou povinností některých škol tuto expozici navštívit. V rámci výstavy mělo být provedeno „celkem 18.000 českých školáků z Prahy a 14.000 českých učitelů z celého protektorátu, k tomu pak dále velký počet českých zaměstnanců různých úřadů.“⁹⁰ Jaký měla výstava skutečný dopad na své návštěvníky, případně na učitele litomyšlského gymnázia, lze jen těžko odhadovat. Při mém bádání jsem bohužel nenarazila na žádný dokument, který by se výstavě věnoval. Obávám se, že pokud by nějaký takový přece jen existoval, s dost velkou pravděpodobností by byl psán v duchu nové doby a obraz, který by poskytoval, by tak byl značně zkreslen.

⁸⁸ Lukáš BEER. *Před 70 lety: Výstava „Německá velikost“ (Deutsche Größe) v Praze v roce 1941*. [online]. [cit. 2021-03-31]. Dostupné z: <http://nassmer.blogspot.com/2011/04/pred-70-lety-vystava-nemecka-velikost.html>

⁸⁹ SOKA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kart. č. 20, čj. 381/1941.

⁹⁰ L. BEER. *Před 70 lety: Výstava „Německá velikost“ (Deutsche Größe) v Praze v roce 1941*. [online]. [cit. 2021-03-31]. Dostupné z: <http://nassmer.blogspot.com/2011/04/pred-70-lety-vystava-nemecka-velikost.html>

2.3.2 Omezení a zavírání středních škol

Rozhodnutím státního tajemníka úřadu říšského protektora Karla Hermanna Franka v létě 1940 nastalo redukování počtu středoškoláků a českých středních škol. Jako hlavní organizátor celé akce nařídil zrušení pěti reálných gymnázií a dvou učitelských ústavů a dále vyloučení 1 227 žáků, kteří byli přijati do prvních tříd některých středních škol.⁹¹ Ministr školství Jan Kapras musel všem pokynům vyhovět, ačkoliv se jim snažil zpočátku vzdorovat. K dalšímu omezení českého středního školství došlo v následujícím roce. Nejúčinnějším prostředkem ke snížení počtu studentů na školách se měla stát uzavírací klauzule s počtem přijatých žáků. Na každé škole se smělo od školního roku 1941/42 přijmout do prvních tříd „pouze“ 40 studentů, čímž se mělo zabránit zřizování paralelních tříd. Pokud by byl plán přijat, nebyly by na středních školách v roce 1945/46 nejen žádné pobočné třídy, ale i 260 studentů na jedné škole.⁹²

Další z možností, jak omezit počet studujících, bylo celou školu uzavřít. To se dělo i v praxi, a to na základě různých důvodů. Tím nejčastějším se stal výskyt protiněmeckých projevů studentů, případně i profesorů. První projev vzdoru přišel již v červnu 1939, kdy došlo k zastřelení německého poddůstojníka dvěma mladými studenty v Kladně.⁹³ Po tomto činu následovala brutální perzekuce na Kladensku, která vyvolala negativní ohlas také v zahraničí.⁹⁴

Ačkoliv se jednalo o první nesouhlas české mládeže s novými poměry, nebyl tím posledním. Mezi známé případy patří uzavření pelhřimovského reálného gymnázia, odkud byly dle tvrzení gestapa zaslány dva anonymy na tábořský oberlandrát.⁹⁵ Výstraha o případném uzavření škol dorazila také na litomyšlské gymnázium: „... *připomínám znovu se vši rozhodností, že napříště budou všechny školy a ústavy, na nichž dojde k projevům Velkoněmecké říši nepřátelským, bezohledně uzavřeny. Dále upozorňuji na to, že ředitel /správce/ školy ručí v každém případě za jejího ducha, takže v důsledku toho je*

⁹¹ F. BOSÁK, *Česká škola*, s. 34.

⁹² *Tamtéž*, s. 36.

⁹³ Účastníkem celé akce byl Jan Smudek, tehdejší student třetího ročníku kladenské průmyslové školy. Událost se o několik let později stala zdrojem inspirace pro slavný americký film *Casablanca* či gruzínský snímek *Nepolapitelný Jan*, ale i další uměleckou tvorbu.

⁹⁴ František MORKES, *Československé školy v letech 2. světové války*, Praha 2005, s. 8.

⁹⁵ Žáci po tomto incidentu nesměli studovat na jiné střední škole a profesorský sbor byl rozmístěn do odlehlých míst. Městu byla dokonce udělena pokuta v hodnotě 30 000 korun. Viz J. DOLEŽAL, *Česká kultura*, s. 58.

vždy na své škole odpovědný za události Velkoněmecké říši nepřátelské a musí proto očekávat, že bude proti němu co nejpřísněji osobně zakročeno, jestliže dojde na jeho škole k událostem Velkoněmecké říši nepřátelským.“⁹⁶

Podobně jako předešlé dvě školy dopadlo i jilemnické gymnázium. Potom, co v šesté třídě tři studenti parodovali Hitlera, bylo 15. února 1941 gymnázium uzavřeno, několik studentů vyloučeno ze studia na všech školách v protektorátu a jedenáct profesorů suspendováno. Ostatním studentům nezbylo nic jiného, než odejít na gymnázium do Nové Paky, kam byly také převezeny školní sbírky a archiv. Jiní se vrátili na měšťanské školy nebo vyhledali jiné možnosti vzdělávání.⁹⁷ Událost měla být odstrašujícím případem pro všechny školy: „*Tento odsouzení hodný případ, který se udál v Jilemnici, se dává ředitelstvím a správám všech českých škol na vědomí pro výstrahu. Očekávám s naprostou jistotou, že všichni ředitelé a učitelé budou přesně a naprosto loajálně konati všechny své povinnosti a že v duchu upřímné oddanosti k státoprávním poměrům povedou žactvo k úctě k Vůdci a říšskému kancléři, k loajlnosti Říši, k jejím zařízením a k úctě k německému národu a všem jeho symbolům.*“⁹⁸ Z obou zpráv je patrný silný tlak na ředitele škol, kteří nesli plnou odpovědnost za jim svěřené ústavy. Možná právě série těchto událostí přiměla ředitele litomyšlského gymnázia Vladislava Růžičku ke kolaboraci, ze které byl obviněn po druhé světové válce. Na druhou stranu se snad jen snažil, aby školu nepotkal stejný osud.

Aby se předešlo tomu, že některý z žáků či cizí člověk umístí v budově nepřátelský leták nebo dojde k jakémukoliv nepřátelskému incidentu, bylo z iniciativy ředitelství nařízeno zřízení stálých hlídek žactva. Tyto hlídky měly za úkol střežit budovu na chodbách po celou dobu vyučování. Jejich úkolem bylo zaznamenávat do zvláštního sešitu každého, koho uvidí na chodbě, aby se případně dal zpětně dohledat možný pachatel. Dozor měl probíhat jak v dopoledních, tak i v odpoledních hodinách.⁹⁹ Jak dlouho nařízení ohledně hlídek platilo, se mi nepodařilo z dalších pramenů zjistit. Ze stručné věty: „*Byly*

⁹⁶ SOKA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kn. 553, zápis ze dne 15. června 1940.

⁹⁷ Gymnázium, SOŠ a SZŠ Jilemnice. *Historie školy*. [online]. [cit. 2021-03-31]. Dostupné z: <https://www.gymjil.cz/historie-skoly/>

⁹⁸ SOKA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kart. č. 20, čj. 219/41.

⁹⁹ *Tamtéž*, kn. 553, zápis č. 21 ze dne 13. listopadu 1941.

však německými úřady zakázány.“ se domnívám, že hlídky neměly příliš dlouhého trvání.¹⁰⁰

Heydrichovým příchodem se začala plnit směrnice o uzavírání jednotlivých středních škol při nejrozmanitějších příležitostech. Dne 1. prosince 1941 zastupující říšský protektor Reinhard Heydrich informoval státního prezidenta Emila Háchu o nárustu nepřátelské činnosti na školách. K těmto záležitostem se poté vyslovil i ministr školství Jan Kapras, který ve své zprávě Háchovi popisuje stav situace ve školách v průběhu roku 1941 a vypočítává počty protiněmeckých incidentů v jednotlivých měsících.¹⁰¹ I když se uzavírání škol uskutečňovalo pouze ojediněle, v jednu chvíli dokonce hrozilo, že budou uzavřeny všechny české střední školy.¹⁰²

Posledním incidentem, který bych v této kapitole ráda připomenula, je čin, který se stala inspirací a námětem do povídky *Vyšší princip* od Jana Drdy (ze sbírky *Němá barikáda*) a dále pro filmové zpracování stejnojmenného názvu od režiséra Jiřího Krejčíka. Skutečný příběh se však od knižního i filmového zpracování poněkud liší. V reálné události byl hlavním aktérem Antonín Stočes, student sexty B. Ten v době hrůzné heydrichiády přinesl do školy svazek starých čísel časopisu *Zdroj*. O jedné z přestávek si v nich listoval za asistence svých spolužáků. Na jedné ze stránek žáci objevili Hitlerovu fotografii, kterou vytrhl. To by nebyl takový malér, kdyby jej jeden ze spolužáků neudal. Ze situace byl obviněn tehdejší ředitel školy PhDr. Josef Lukeš.

Osudným dnem se stává „15. červen 1942. Na příbramském gymnáziu probíhají maturitní zkoušky. V jedné z učeben se zkouší z němčiny. V maturitní místnosti je i ředitel gymnázia PhDr. Josef Lukeš. Ozve se zaklepání a ředitel je požádán, aby vyšel na chodbu. Tam čeká gestapo... O několik hodin později a o pár set metrů dál, z domu při ústí Dlouhé ulice na Václavské náměstí, odvádí gestapo studenta sexty B Antonína Stočese a jeho otce Vojtěcha.“¹⁰³ V červnu 1942 byli všichni tři popraveni v Táboře.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Srovnej Miloslav MOULIS, *Mládež proti okupantům*, Praha 1966, s. 135.

¹⁰¹ Školákem v protektorátu (projekt Památníku Terezín). *Střety s okupační mocí*. [online]. [cit. 2021-03-31]. Dostupné z: <https://skolakemvprotektoratu.pamatnik-terezin.cz/index.php/eske-koly-kontra-okupani-moc31>

¹⁰² F. BOSÁK, *Česká škola*, s. 39.

¹⁰³ Josef FRYŠ. *Vyšší princip*. In: *Poznej Příbram*. [online]. [cit. 2022-06-19]. Dostupné z: <https://www.poznejpribram.cz/blog/clanek/vyssi-princip-se-odehral-za-heydrichiady-na-pribramskem-gymnaziu-v-cem-se-povidka-s-filmem-lisi-od-skutecnosti>

Existence školy, obzvláště gymnázia, jak jsem již napsala, rozhodně nebyla něčím samozřejmým. Ke zrušení školy stačilo opravdu málo, přičemž důvody nemusely být ani založené na pravdě. Takovým příkladem je gymnázium v Jihlavě, které bylo uzavřeno, když „5. listopadu 1941 v 10 hod. dopoledne vstoupil do ředitelny komisař gestapa v doprovodu uniformované stráže SS a oznámil řediteli, že se ústav z rozkazu říšského protektora policejně uzavírá. Na otázku ředitele, z jakého důvodu k tomu dochází, předložil čtvrtku papíru, na němž bylo nikým nepodepsané obvinění učitelů i žactva, psané vulgární češtinou a špatnou němčinou.“¹⁰⁵ Kladno, Jihlava, Příbram a Jilemnice, se tak řadí mezi města, ve kterých došlo k uzavření školy. Litomyšlské gymnázium v tomto ohledu patří k ojedinělým případům, uvážíme-li, že v roce 1942 mělo být okupanty zrušeno téměř 70 % českých středních škol.¹⁰⁶

2.3.3 Inspekce

Důležitou složkou školního života byly také inspekce německých představitelů. Nejznámější postavou školních inspekcí se stal Gustav Werner – symbol teroru na českých středních školách. Zásah jeho osoby do školství byl značný. Kromě dohledu nad výukou (především nad její ideologickou částí) se zabýval zejména budováním informátorské sítě. Jeho informátory byli jednak profesori, ale i studenti. Tuto síť budoval díky své úřední moci, neboť mohl ovlivňovat přeložení profesorů na konkrétní školy, jmenování a odvolávání ředitelů či zatímních správců ústavů.¹⁰⁷ Svou pravomoc využíval i k důvěrnému vydání nařízení v letech 1942 a 1943, aby 20 % maturantů propadlo u maturitní zkoušky.¹⁰⁸ Tím měla být prokázána nízká kvalita českých středních škol a jejich studentů. Na druhou stranu neváhal své oblíbence u maturitní zkoušky zvýhodňovat – například, když na pražském smíchovském gymnáziu odpovídal za svou chráněnku sám a dívka pouze čas od času přitakala.¹⁰⁹

¹⁰⁴ Gymnázium Příbram. *Historie školy*. [online]. [cit. 2022-06-19]. Dostupné z: <https://www.poznejpribram.cz/blog/clanek/vyssi-princip-se-odehral-za-heydrichiady-na-pribramskem-gymnaziu-v-cem-se-povidka-s-filmem-lisi-od-skutecnosti>

¹⁰⁵ M. MOULIS, *Mládež*, s. 133.

¹⁰⁶ F. MORKEŠ, *Devětkrát o českém školství*, s. 10.

¹⁰⁷ Magdaléna ŠUSTOVÁ, *Inspektor Gustav Werner a jeho vliv na fungování českých středních škol v Protektorátu Čechy a Morava*, in: *Historia scholastica*, Praha 2016, s. 21–35.

¹⁰⁸ F. BOSÁK, *Česká škola*, s. 41.

¹⁰⁹ M. ŠUSTOVÁ, *Inspektor*, s. 21–35.

Gustav Werner navštívil mimo jiné i litomyšlské gymnázium. Ještě před samotnou inspekci (na konci roku 1940) oznámil ředitel profesorskému sboru a žákům: „*Po vánočních prázdninách navštíví Váš ústav pan zem. škol. inspektor Werner a pan min. inspektor Hoffmann. Prál bych si, aby oba pánové měli příležitost přesvědčiti se, že se na středních školách českých pracuje se žactvem upřímně v duchu nového státoprávního postavení našeho národa. Pány inspektory bude sice v první řadě zajímati, jak pokročili žáci v aktivní znalosti německého jazyka, dějin Říše, jak znají a chápou stěžejní zásady NSDAP, budou však hledati nového ducha naší české školy i v různých zevnějších projevech, s nimiž se třeba nahodile setkají, např. v obrazové výzdobě ředitelny, sborovny, učeben, chodeb, v chování a vystupování profesorů i žactva atd.*“¹¹⁰ Kromě maximální obezřetnosti bylo nutné vzdát inspektorům patřičnou úctu: „*Do konce školního roku navštíví náš ústav zemský inspektor německého jazyka. Vstoupí-li do třídy s pozdravem ‚Heil Hitler‘, žáci vstanou a mlčky se postaví do pozoru s upřeným pohledem na něho. Přísně vojenská vážnost jest bezpodmínečná! Němečtí činitelé jsou na ni zvyklí a vyžadují ji.*“¹¹¹

O tom, jak nakonec samotná inspekce proběhla, se mi nepodařilo najít zprávy, neboť zápisy o inspekcích v archivním fondu *Gymnázium Litomyšl, oddělení II* jsou evidovány pouze mezi lety 1914–1935. Jelikož školu nepostihlo žádné zavření či jiné změny, domnívám se, že návštěva proběhla v očích inspektora k jeho „spokojenosti“. Pouze letným útržkem může být zpětná vzpomínka z výroční zprávy gymnázia za školní rok 1946/47, kde je uvedeno: „*Dostáváme návštěvu pověstného německého inspektora Wenera. Ve třídě šesté sehrál scénu v úloze představitele německé kultury. Po hodině přinášejí sextáni ostentativně profesorovi kytici růží.*“¹¹²

Podle jednotlivých vzpomínek z jiných škol si můžeme udělat obrázek o této osobě, která měla svým vystupováním a chováním zastrašovat jak kantory, tak i studenty. Z článku Magdalény Šustové mimo jiné vyplývá, že Gustav Werner měl údajně velmi kladný vztah k alkoholu a hraní karet. Někteří se domnívají, že v podnapilém stavu chodíval i na inspekce. Jednalo se totiž o nepředvídatelného člověka, jemuž nebylo nic „proti srsti“. Jako exemplář může posloužit výpověď učitelky Marie Sýkorové-Rybové, působící tehdy na Městském dívčím reálném gymnáziu v Hradci Králové. Při poslední

¹¹⁰ SOkA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kart. č. 19, čj. 1246/1940.

¹¹¹ *Tamtéž*, kn. 553, zápis č. 26 ze dne 22. ledna 1941.

¹¹² *Výroční zpráva Státního reálného gymnasia v Litomyšli za školní rok 1946–47*, s. 4.

inspekci se měl inspektor Werner údajně schovat do poslední lavice tak, aby nebyl vidět. Po asi čtvrt hodině jejího výkladu najednou z lavice vyskočil a začal zuřit, „že takové ‚voloviny‘ ještě neslyšel a že mě nebude poslouchat. Jeho nadávky se hrnuly takovým přívalem až do konce hodiny, že se vůbec na nic nepamatuji, jen na jeho poslední slova ‚Mit Ihnen sprech ich zum letztenmal‘. Načež jsem odpověděla ‚Gott sei Dank‘. V té chvíli jsem si myslila, že mě zabije.“¹¹³

Obdobných příkladů můžeme najít více. V zásadě se všichni pamětníci shodují na tom, že se jednalo o zlověstného člověka, který naprosto ignoroval zákonné normy, byl poznamenán alkoholismem a nebránil se využívat svého vlivu a postavení. Ne nadarmo se říká, že boží mlýny melou pomalu, ale jistě. Dne 5. května 1945 byl Gustav Werner zatčen a zadržen v internačním středisku ve Zborovské ulici na pražském Smíchově. Už v této době se měl údajně několikrát pokusit o sebevraždu. Trestní řízení proti němu bylo zahájeno 15. června 1946 a skončilo 26. dubna 1947. Následně byl odsouzen k trestu smrti, který byl ještě týž den vykonán.¹¹⁴

Litomyšlské gymnázium kromě Wenera navštívil i ministr školství Emanuel Moravec. Ten byl rovněž znám svým kolaborantským přístupem, který zde měl možnost uplatnit ve školním roce 1942/43, kdy k inspekci došlo. Opět můžeme čerpat jen z letmé vzpomínky z poválečné výroční zprávy, kde je inspekce vtěsnána do dvou stručných, avšak výstižných vět: „Nahlédl při vyučování do některých tříd a zařekl si k profesorskému sboru. Byl uvítán mrazivým klidem a odcházel nespokojen.“¹¹⁵

Ku prospěchu školy bylo, že i přes zmíněnou nespokojenost školu nepotkalo jakékoliv omezení či dokonce uzavření, a tak si mohla dál žít svým „vlastním životem“. Druhou krátkou paměťovou stopu představuje rukopis tří autorek (M. Zborníkové, P. Dosedělové a H. Simonové), které o proběhlé návštěvě napsaly: „Ve školním roce 1942–43 ještě doznívaly události z heydrichiády. Gymnázium navštívil ministr školství Emanuel Moravec a zavedl na škole árijský pozdrav. Nařídil, aby byla horlivěji pěstována němčina, všechny předměty měly za úkol převýchovu mládeže v duchu tzv. ‚Nové Evropy‘.“¹¹⁶

¹¹³ M. ŠUSTOVÁ, *Inspektor*, s. 21–35.

¹¹⁴ *Tamtéž*.

¹¹⁵ *Výroční zpráva Státního reálného gymnasia v Litomyšli za školní rok 1946–47*, s. 5.

¹¹⁶ P. DOSEDĚLOVÁ – H. SIMONOVÁ – M. ZBORNÍKOVÁ, *Litomyšlské gymnázium v době okupace*, Litomyšl s. d., s. 2. SOKA Svitavy, Sběrka vědeckých a literárních rukopisů, sign. R 391.

Na sjezdu okresních školních inspektorů ve dnech 27. a 29. května roku 1943 zazněl souhrn nejdůležitějších bodů, které má zajistit škola. Vrchní vládní rada František Langhans stanovil: „1. Škola poskytuje dětem poznatky o Říši. Všechny učební předměty jsou proniknuty nacionálně socialistickým pohledem, 2. Škola pěstuje německou řeč, která pro Čechy nesmí být cizí řečí. Němčina se stala povinným předmětem na všech školách, proto také všichni učitelé musí ovládat řeč Říše, k níž náleží., 3. Vnější výzdoba a celý chod školy musí na první pohled demonstrovat, že česká škola je školou Říše., 4. Škola poskytuje dětem možnost pracovat k užtku Říše (sběry, pracovní nasazení).“¹¹⁷ Zmíněné body měly přispět k propagaci říšských myšlenek. Jak se je podařilo naplnit, ukážou následující kapitoly.

2.4 Mládežnické organizace

2.4.1 Mládež Národního souručenství

Po zřízení Protektorátu Čechy a Morava se jedinou politickou stranou stalo Národní Souručenství (dále jen NS). Zastoupení v něm měly všechny vrstvy české společnosti, čímž měla být zdůrazněna jednota národa bez sociálních rozdílů. Jeho členové byli vybráni z politického spektra bývalých demokratických stran, které v něm měly většinu, ale nechyběli zde ani zástupci českých fašistů z Vlajky, Akce národní obrody či Národní obce fašistické.¹¹⁸ První ustanovující schůze NS se konala 21. března 1939. V rámci ní byl ustanoven padesátčlenný výbor, do jehož čela se postavil prezident Hácha.¹¹⁹ Ačkoliv bylo NS prohlášeno za jediné české politické hnutí na území protektorátu, nebylo klasickou politickou stranou, protože výboru NS nepříslušela žádná zákonodárná moc ani nemohl kontrolovat vládu. Vedení NS bylo ve své podstatě neformálním poradním orgánem vlády.

Zpočátku se její účastníci rozhodli, že v rámci NS budou sdružováni pouze muži starší jednadvaceti let (tehdejší hranice plnoletosti). Jejím členem se nemohl stát člověk židovského původu. Již Emil Hácha prohlásil, že jedním z úkolů, jež si vytyčila tato organizace, byla mimo jiné: „*intenzivní péče o mládež v každém směru, a to především*

¹¹⁷ F. BOSÁK, *Česká škola*, s. 50.

¹¹⁸ Jan GEBHART – Jan KUKLÍK, *Dramatické i všední dny protektorátu*, Praha 1996, s. 23–28.

¹¹⁹ *Tamtéž*, s. 27.

prostřednictvím tělovýchovných organizací.“¹²⁰ Jako její součást vznikla na sklonku května 1939 i mládežnická organizace nazvaná Mladé Národní souručenství. Ženám byl vstup umožněn později, a to na jaře roku 1940.¹²¹ NS okamžitě získalo masivní členskou základnu, přihlásilo k němu přibližně 98,5 % všech dospělých mužů a téměř 98 % veškeré mládeže.¹²² NS fungovalo i v Litomyšli, a to v podobě čtyř místních skupin. V roce 1940 sdružovalo něco přes 1 920 mužů, více jak 1 800 žen a skoro 900 chlapců a děvčat. V čele litomyšlské „pobočky“ stál MVDr. Josef Šperl, který později rezignoval. Smyslem této skupiny byla organizace kulturních, osvětových a společenských akcí.¹²³

Mládež Národního souručenství (dále jen MNS) byla založena jako součást NS s cílem soustředit mladé lidi ve věku od sedmnácti do čtyřiaadvaceti let (na podzim 1939 proběhl dodatečný nábor pro patnáctileté a šestnáctileté). Hnutí bylo (stejně jako celé NS) uzavřené pro Židy. Pro oslovení se používaly výrazy bratře, sestro a pozdrav „*Vlasti zdar!*“. Každý člen vlastnil odznak, průkazku a měl povinnost platit příspěvky. MNS také vydávala svůj vlastní týdeník, tzv. *List mladých*. Neměl ovšem dlouhého trvání, neboť vycházel pouze krátce, a to v letech 1939 a 1940.¹²⁴

Mládež měla svoji organizační strukturu, která kopírovala NS, tj. kraje, okresy a místní sdružení, v čele stáli náčelníci. I v Litomyšli tedy existovala mládežnická odnož Národního souručenství. Ta sdružovala dívky a chlapce ve zmíněném věku výše a jejím úkolem v dobách nacistické okupace bylo uplatnění v oboru národní kultury, sportu a sociální práce. Na sklonku roku 1940 vznikl ve městě i tzv. čtenářský kroužek MNS, ve kterém působili nejen mnozí gymnazisti, ale také žáci a žákyně zdejšího učitelského ústavu. Čtenářský kroužek řídil student Jindřich Čáp, později Jaroslav Zima a za dívky Božena Svatá. Existence kroužku nebyla nikterak dlouhodobá, jelikož brzy došlo

¹²⁰ Emil HÁCHA, *Pan prezident k národu: výbor z projevů pana státního presidenta Dr. Emila Háchy s jeho předmlouvou*, Praha 1940, s. 11.

¹²¹ Jan GEBHART – Jan KUKLÍK, *Velké dějiny zemí Koruny české, sv. XVa*. Praha-Litomyšl 2006, s. 215.

¹²² J. GEBHART – J. KUKLÍK, *Dramatické i všední dny*, s. 33.

¹²³ M. SKŘIVÁNEK, *Litomyšl*, s. 365–366.

¹²⁴ Školákem v protektorátu (projekt Památníku Terezín). *Protektorátní školák a jeho volný čas*. [online]. [cit. 2021-04-04]. Dostupné z: <https://skolakemvprotektoratu.pamatnik-terezin.cz/index.php/volny-as-protektoratni-mladee>

k ukončení jeho činnosti, která pramenila ze zákazu jakéhokoliv sdružování mládeže mimo školní akce.¹²⁵

Z dalších akcí MNS můžeme připomenout organizování společenských plesů, konajících se ve Smetanově domě. K plesu bylo poznamenáno: „*Účast žactva na plesu Mladého národního souručenství v sobotu 20. ledna jest dovolena žákům vyššího gymnasia. Děvčata musí mít doprovod rodičů nebo jejich zástupců.*“¹²⁶ Z vybraných peněz za vstupné na ples a za četné dary vznikl jazzový kroužek mládeže, který založil Jiří Radiměřský –úředník z pojišťovny. Ten vyučoval dvakrát týdně ve své kanceláři asi patnáct chlapců.¹²⁷ Jazzový hudební kroužek pilně cvičil a v dubnu 1941 uspořádal „*Pestrý večer*“ hudby a písní ve Smetanově domě.¹²⁸

MNS se v Litomyšli nezaměřovala jen na akce kulturní, ale i sportovní. Jedním z mnoha příkladů byly lehkootletické závody uskutečněné v červenci roku 1941. V říjnu téhož roku se mládež pokusila uspořádat turnaj v odbíjené, vzhledem ke špatnému počasí se tehdy zúčastnila pouze čtyři družstva.¹²⁹ Právě neúspěch projektu Mladého Národního souručenství přivedl okupační představitele k myšlence založit novou organizaci, jež by vychovávala českou mládež po vzoru nacistické Hitlerjugend.

2.4.2 Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě

Převýchovu české mládeže tak měla zajistit další mládežnická organizace zvaná Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě. Již v únoru 1942 Reinhard Heydrich vyřkl myšlenku, že by se měla zřídit instituce, která by si kladla za cíl odpolitizovat, formovat a převychovat českou mládež k obrazu Velkoněmecké říše. Sám pobízel své spolupracovníky těmito slovy: „*Nejde přece o to, aby se každému dítěti dostalo vyššího školního vzdělání a aby dítě dosáhlo nějakého akademického titulu, ale jde o to, aby si každý podle svých schopností osvojil vhodné povolání a aby dostal v určitých letech zásadní orientaci k myšlence Říše a vlasti. Nemůžeme si dovolit, aby byla česká mládež*

¹²⁵ SOkA Svitavy, fond Městský národní výbor Litomyšl, Pamětní kniha města Litomyše z let 1941–1945, sign. KR 27, s. 39.

¹²⁶ *Tamtéž*, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kn. 553, zápis č. 15 ze dne 19. ledna 1940.

¹²⁷ *Tamtéž*, fond Městský národní výbor Litomyšl, Pamětní kniha města Litomyše z let 1941–1945, sign. KR 27, s. 38.

¹²⁸ *Tamtéž*, s. 40.

¹²⁹ *Tamtéž*, s. 41.

*vychovávána v duchu nihilistického vagabundismu nebo jen intelektuálního diskutování pro diskutování.*¹³⁰

Měsíc nato zmínil záměr před prezidentem Emilem Háchou s tím, že by se plánované organizace měl ujmout čerstvě zvolený čelní představitel ministerstva školství a lidové osvěty, Emanuel Moravec. Ten se sice v květnu 1942 funkce ujal, leč faktická činnost instituce započala až 13. března následujícího roku.¹³¹ Kuratorium bylo mimoškolní organizací sdružující mládež ve věku od deseti do osmnácti let v intencích nacionálně-socialistických idejí.

V čele Kuratoria stanul jeho předseda – ministr školství a národní osvěty Emanuel Moravec, který jmenoval předsednictvo v čele s generálním referentem Dr. Františkem Teunerem.¹³² Germanizační záměry šířilo Kuratorium prostřednictvím časopisů. Nejznámějším a zároveň nejdéle vydávaným se stal *Zteč*, jehož první číslo vyšlo 1. října 1942. V tomto čísle čtenáře oslovil článkem *Pochod do Evropy* sám Emanuel Moravec, jenž označil mládež za stavitelku Nové Evropy jako příslušnici Velkoněmecké říše, která má před sebou mnoho čestných a velkých úkolů.¹³³

Dne 16. září 1943 obdrželo gymnázium od litomyšlského okresního pověřence vyhlášku s oznámením, že tato služba bude povinná pro jejich studenty od 22. září 1943. Žáci se měli dostavit na hřiště SK Litomyšl a vybrat si z některých konkrétnějších spolků, které pod činnost Kuratoria spadaly. Nepřihlášení mládeže bylo trestné.¹³⁴

Jednou z velkých akcí Kuratoria se stala kampaň s názvem *Umění mládeži*. Jednalo se o koncept, který byl organizován ve spolupráci se školami. Každý školák ve věku od deseti do osmnácti let, aniž by byl členem nějakého oddílu spadajícího pod Kuratorium, měl možnost zhlédnout v průběhu školního roku 1943/44 několik kulturních představení

¹³⁰ J. GEBHART – J. KUKLÍK, *Dramatické i všední dny*, s. 229.

¹³¹ *Tamtéž*, s. 227–228.

¹³² *Tamtéž*.

¹³³ IVO PEJČOCH, *Fašismus v českých zemích*, Praha 2011, s. 408.

¹³⁴ Hlavním sídlem Kuratoria se stala Praha, kromě toho Kuratorium zastřešovalo 11 oblastí osazených jedenácti hlavními pověřenci a pod každou oblast spadalo osmdesát okresů, v jejichž čele pracoval okresní pověřenec. Okresní pověřenci pořádali jednou měsíčně celodenní (metodická, organizační a ideologická) školení pro okresní cvičitele. Placený okresní pověřenec měl k ruce štáb referentů (tělovýchovný referent, referent pro duchovní výchovu, sociální referent aj.) Viz SOKA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kart. č. 24, čj. 861/1943.

(tři koncerty, čtyři divadelní kusy a tři filmové projekce).¹³⁵ Samo Kuratorium o akci prohlásilo: „*Účelem je poskytnout vedle tělesné a duchovní výchovy v Povinné službě též výchovu k poznání vysokých kulturních hodnot.*“ Kampaň byla oficiálně zahájena 25. září 1943.¹³⁶

V Litomyšli připadlo první divadelní představení na čtvrtek 21. října 1943 o druhé hodině odpolední. Bylo zasláno 43 legitimací s příslušným počtem vstupenek, které měly být ihned vyvěšeny na vhodném místě. Vstupenky měly být žákům po 5 korunách.¹³⁷ Idea, se kterou přišel Reinhard Heydrich, se záhy proměnila a učitelé se brzy stali prostředníky a spolupracovníky Kuratoria při nejrůznějších akcích. To litomyšlskému gymnáziu způsobovalo obtíže. Bylo nuceno zaslat organizaci dopis s dvěma požadavky: „*Ředitelství v zájmu nerušeného provozu školního vyučování žádá, aby představení pro žáky zdejšího reál. gymnázia byla podle možností konána ve dny, kdy se na ústavě nevyučuje, tj. v pondělí, úterý, nebo ve středu odpoledne. Dále žádá ředitelství, aby lístky na dotyčná představení byla k rozprodeji svěřena pouze jemu, nikoli jednotlivým žákům. Ředitelství potom ztrácí přesný přehled, kteří žáci se účastní představení a kteří nikoliv, což zavdává některým žákům příležitost k vyhnutí se vyučování.*“¹³⁸

Mezi další akce Kuratoria patřil *Jarní den mládeže*, uskutečněný v Litomyšli a všech obcích okresu 7. května 1944. Účast byla povinná pro dívky a hochy ve věku od deseti do osmnácti let. K události se vázalo povinné jednotné ustrojení. U hochů se jednalo o bílou košili, tmavou vázanku a dlouhé kalhoty, dívky měly být oblečeny do světlé halenky a tmavé sukně. Pokud žáci neměli patřičný oděv, měli přijít alespoň ve svátečním. Akce byla naplánována na celé dopoledne, jak se můžeme dočíst z bohatého harmonogramu: „*7.00 budíček, který provede kapela pana Čermáka, 7.15 sraz mládeže, instruktorů a instruktorek na hřišti SLK, 7.45 pochod na náměstí, 8.00 stavění máje – proslov okresního pověřence na náměstí, 9.00 běh mládeže – cíl na hřišti SKL, 10.00*

¹³⁵ Školákem v protektorátu (projekt Památníku Terežín). *Kampaň Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě*. [online]. [cit.2021-04-04]. Dostupné z: <https://skolakemvprotektoratu.pamatnik-terezin.cz/index.php/component/SpaceGlossary/umeni-mladezi>

¹³⁶ Akce „*Umění mládeži*“ zahájena v tisku: *Projev ministra Emanuela Moravce*, Lidové noviny 51, 1943, s. 2.

¹³⁷ SOKA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kart. č. 25, čj. 1203/1943.

¹³⁸ *Tamtéž*, čj. 1358/1943.

*vzorná hodinka povinné služby na SKL, 11.30 odchod k máji – proslov předsedy správní komise, 12.00 zakončení*¹³⁹

Kuratorium se stejně jako MNS nezaměřovalo pouze na akce kulturní, ale rovněž sportovní. Vybraní žáci gymnázia se například účastnili lehkotletických závodů v Holicích či soutěže v plavání ve Dvoře Králové. Oba zmíněné závody proběhly ve dnech 17. a 18. června 1944. Kromě těchto akcí se konala pravidelná povinná služba mládeže, rozdělená podle jednotlivých ročníků. Od provádění povinné služby mohl být osvobozen jen ten, kdo předložil lékařské vysvědčení od úředního lékaře. Tato služba se nekonala pouze v období prázdnin.¹⁴⁰

Celková snaha vedení Kuratoria ovšem narážela na odtažitý přístup české společnosti, která nechtěla mládež do této organizace začlenit. I přes nařízené povinné členství se kvůli organizačním nesnázím do konce existence protektorátu podařilo Kuratoriu podchytit jen zhruba polovinu z celkového množství dospívající mládeže. To byl také jeden z jeho hlavních neúspěchů. Podle Radky Šustrové tak projekt Kuratoria nelze z pohledu organizátorů označit za zdařilý, přesto je třeba ho vnímat jako jeden z výrazných pokusů o systematickou germanizaci české společnosti.¹⁴¹

¹³⁹ *Tamtéž*, čj. 424/1944.

¹⁴⁰ *Tamtéž*, kart. č. 26, čj. 768/1944.

¹⁴¹ Jana BUREŠOVÁ – Zdeněk HAZDRA (ed.), *Válečný prožitek české společnosti v konfrontaci s nacistickou okupací (1939–1945): sborník příspěvků ze symposia k 70. výročí vypuknutí druhé světové války*, Praha 2009, s. 76.

3 Školní život

Život za nacistické okupace byl poznamenán přidělovým systémem, dvojjazyčnými nápisy, každodenním strachem z budoucnosti, ale nechyběla v něm ani radost, naděje či humor. Podobně tomu bylo i ve školním prostředí, které bylo jako ostatní složky veřejného života protknuto silnou propagandou, jak si ukážeme v této kapitole. Do školy se chodilo od pondělí do soboty a školní vyučovací hodina trvala po vzoru té německé 45 minut.¹⁴²

3.1 Svátky, výročí, oslavy

Běžné školní dny byly jednou za čas obohaceny o různé svátky a speciální události. Význam státních svátků a památných dnů byl vždy důležitou připomínkou státnosti a národní pospolitosti napříč historií. Většina režimů, zejména těch totalitních, se však snažila využít svátků k propagaci vlastních zájmů a myšlenek. Oslavy tak měly často až megalomanský charakter, pomocí kterého se režim snažil demonstrovat, že disponuje dostatečnou podporou ze strany veřejnosti.

Se zánikem republiky a demokracie mělo být zapomenuto na všechny svátky a výročí, které by ji připomínaly. Jedním z takových svátků byl 28. říjen, den vzniku samostatného Československa. Podle nařízení vlády se stal obyčejným pracovním dnem. Vláda vyzvala obyvatelstvo (tedy i studenty), aby odložilo veškeré stuhy, trikolory, odznaky a čapky, které s tímto svátkem souvisí.¹⁴³ Vyučování probíhalo dle rozvrhu a žáci se měli zdržet jakýkoliv vlasteneckých projevů. Ředitelství bylo z okresního úřadu vyzooměno o tom, „že veškery tyto projevy – nechť vypadají sebe nevinněji – budou bezohledně a krutě lámány. Dělník, který se nedostaví do práce, bude propuštěn. Student, přistižený při jakémkoliv – i trpném (!) – projevu demonstrativním, bude vyloučen ze všech škol, což znamená, že bude ve většině případů existenčně zničen.“¹⁴⁴

Přes veškerá varování se 28. října 1939 v prostorách litomyšlského gymnázia objevily „obrazy T. G. Masaryka a Edvarda Beneše a ozdobené květy. Vše bylo dílem okamžiku a Němci se ani nestačili vzpamatovat. Také se jim nepodařilo nic vyšetřit.“¹⁴⁵ Předchozí den dokonce někteří studenti vyrazili v průvodu s československou vlajkou

¹⁴² Marie MICHLOVÁ, *Protentokrát, aneb, Česká každodennost 1939–1945*, Řitka 2012, s. 57.

¹⁴³ SOkA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kn. 553, zápis č. 4 ze dne 31. října 1939 (zpětně).

¹⁴⁴ *Tamtéž*, zápis č. 2 ze dne 27. října 1939.

¹⁴⁵ M. SKŘIVÁNEK, *Litomyšl*, s. 363–364.

k pomníku padlých v první světové válce, kde položili květiny a zazpívali národní hymnu.¹⁴⁶ Je na místě připomenout, že v té době platil zákaz zpívání národní hymny. Ve třídách se měly dokonce objevit nápisy s textem *Svobodnou republiku ve Svobodné Evropě*.¹⁴⁷ Všechny zmíněné akce zůstaly bez následků.¹⁴⁸

Mezi významné dny se rovněž řadily prezidentské svátky. V den volby státního prezidenta Emila Háchy byly na budově vyvěšeny státní vlajky a žákům vysvětlen význam prezidentské volby. Volební akt byl vyslán rozhlasem ve všech třídách. Další důležitou událostí byla pietní vzpomínka na T. G. Masaryka v den jeho narozenin, tj. 7. března.¹⁴⁹ Ačkoliv se oficiálním svátkem nestal, byl od roku 1920 slaven podobně velkolepě jako 28. říjen.

Se zřízením protektorátu se začaly slavit především dva nové státní svátky. Prvním z nich byl 16. březen jako den vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava, druhým 20. duben jako den narození Adolfa Hitlera. Zmíněné svátky měly mimořádný význam z hlediska okupační správy a doprovázela je hojná korespondence, o čemž svědčí například i tato zpráva, přesně popisující, jak bude svátek probíhat: „*Zitra, v sobotu dne 15. března, shromáždí se žactvo ve svých třídách, kde vyslechnou projev. Pak jest prázdno. Budova ústavu se otevře ve ¼ 9, projev bude přečten v 8:30 hod. Po projevu nesmí nikdo zůstat v třídách ani v budově, tedy ani přespolní! Na slavnost jsou povinni se dostavit všichni žáci, tedy i přespolní, účast bude přísně kontrolována. Absence musí být úředně dokázána, např. úředním lékařským vysvědčením, potvrzením starosty nebo policie atd. Těchto pokynů budiž přísně dbáno!*“¹⁵⁰

Opakem těchto závazných akcí se staly akce příjemné, dobrovolné a posilující vlasteneckého ducha. Jedním z příkladů může být akademie konaná k 300. výročí od počátku výuky na litomyšlském gymnáziu. I přes nepříznivou dobu a poměry gymnazisté uspořádali v roce 1944 studentskou akademii. Připravili a sehráli veselohru Josefa Václava Klicpery – *Rohovín Čtverrohý* a bylo zde zařazeno recitační pásmo o Bedřichu Smetanovi, které bylo v tomto jubilejním roce svým obsahem velmi vlastenecké a posilující.¹⁵¹ Jeden

¹⁴⁶ Jaromír NEPRAŠ – Dagmar STRYJOVÁ, *Říkali jí Manka*, Vysoké Mýto 1986, s. 16–17.

¹⁴⁷ M. MOULIS, *Mládež*, s. 74.

¹⁴⁸ J. NEPRAŠ – D. STRYJOVÁ, *Říkali jí Manka*, s. 16–17.

¹⁴⁹ *Výroční zpráva Státního reformního reálného gymnázia v Litomyšli za školní rok 1938–39*, s. 5.

¹⁵⁰ SOKA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kn. 553, zápis č. 38 ze dne 14. března 1941.

¹⁵¹ M. SKŘIVÁNEK, *Z dějin*, s. 31.

ze studentů vzpomínal na událost následovně: „*Profesor Lomský tehdy s námi nacvičil recitační pásmo k Smetanovu jubileu a věnoval nesmírnou péči výslovnosti. Stával v sále ve Smetanově domě docela vzadu a žádal, aby každé slovo, které na scéně řekneme, bylo slyšet. V pásmu byly mimo jiné i citáty T. G. Masaryka. Dodnes si pamatuji některé úryvky, např. z dopisu Bedřicha Smetany z Göteborgu: ‚Kdy a zda ještě vůbec vás uvidím, vy milé české hory?‘ a masarykovský závěr, přednášený Honzou Smejkaem: ‚Ne násilím, ale smírně, ne mečem, ale pluhem, ne krví, ale prací, ne smrtí, ale životem k životu, toť odkaz českého národa, toť smysl našich dějin‘*“¹⁵²

Je obdivuhodné, že akademie plná českých hodnot a vlastenectví, nepřinesla žádné následky, a to i přesto, že se jí měli údajně účastnit někteří němečtí vojáci, v tu dobu okupující gymnázium. Snad kvůli tomu, že nerozuměli česky, měli vydržet pouze do přestávky. Otázkou zůstává, jak by reagovali, pokud by celé akci rozuměli. Pozoruhodné je také to, že „*po zaníceném projevu ředitele Růžičky, který zhodnotil zásluhy Velkoněmecké říše pro budoucí Evropu, zapěl školní sbor ‚April, april‘*“.¹⁵³ Režijní chyba či snad záměr naštěstí zůstal bez postihu, což škole zaručilo její existenci.

3.2 Sběrové akce

Zvláštním fenoménem ve školním prostředí se staly sběrové akce, které měly jednak přinést nedostatkové komodity pro Říši a zároveň vytvořit iluzi participace žáků na budování protektorátu. Dne 23. listopadu 1939 uložilo vládní nařízení všem školám povinnost sběru kostí a rohoviny.¹⁵⁴ Kromě těchto produktů se brzy začalo se sběrem léčivých rostlin, kovů, papíru a dalšího materiálu. Za zmínku zajisté stojí i sběr šatstva pro vojáky na východní frontě. Dochované prameny se sběrovými akcemi jen „hemží“. A není divu. V roce 1943 přišla výzva ke sběru vaječných skořápek a kuchyňského odpadu (pro výkrm vepřů). Povinně se sbíraly také pecky, které měly posloužit k lisování oleje.¹⁵⁵ Množství sběru bylo náležitě kontrolováno a mělo se neustále zvyšovat. Žáci, využívání jako levná pracovní síla, byli podněcováni ke sběru nejen ve školním prostředí, ale

¹⁵² A. MIKOLÁŠEK – J. CHALOUPKA, *Dojmy*, s. 33.

¹⁵³ *Tamtéž*.

¹⁵⁴ Jaroslav SVOBODA, *Školství v období protektorátu*, České Budějovice 2010, s. 36.

¹⁵⁵ Karla JARÁ – Dana BOŠKOVÁ, *Všední život na Pardubicku v období nacistické okupace a druhé světové války: (15. 3. 1939 – květen 1945)*, Pardubice 2012, s. 22.

i domácnostech. Profesor měl ve sběrových akcích především své žáky motivovat k vysokým pracovním výkonům a pílí.

Fakt, že byly sběrové akce velmi důležitou událostí podléhající kontrole, dosvědčuje i zápis v knize oběžníků a interních nařízení z 6. června 1940: „*Vláda Protektorátu nařídila povinný sběr kostí a přímo nařizuje, že školní mládež jest povinna ukládati odpadkové kosti v domácnostech ve školních sběrnách. Některé školy odevzdávají měsíčně velké množství odpadových kostí. Proto vyzývá ředitelství všechno žactvo, aby donášelo stále – i případně o prázdninách – tento cenný odpadový materiál do školy, kde se bude sbírat a odevzdávat na patřičná místa. Ředitelství musí každý měsíc hlásit na okresní úřad i na zemskou školní radu množství sesbíraných odpadových kostí. Přičiňme se tedy, abychom nezůstali pozadu za jinými školami!*“¹⁵⁶

V počátečních letech protektorátu litomyšlské gymnázium ve sběrových akcích nevykazovalo takovou výkonnost, jakou by si představovaly zdejší úřady, ze strany ředitelství přišla následující výtky: „*Žactvo stále ještě nechce pochopiti, že sběr odpadků jest důležitým zdrojem našeho průmyslu, a tím dává výživu a chléb četným chudým rodinám, jež jsou na dotyčný průmysl odkázány.*“¹⁵⁷ Větší výsledky měl zajistit protektorátní rozhlas nebo také citové naléhání ze strany ředitelství školy: „*Žádám, aby žactvo mělo více lásky a porozumění k ústavu, který mu poskytuje možnost existence a jiné výhody.*“¹⁵⁸

Naopak za velmi úspěšný můžeme považovat sběr barevných kovů, konanou 20. června 1941, v níž studentstvo obdrželo pochvalu od ředitele školy: „*Sbírka barevných kovů v našem ústavě vynesla 54 kg. Jest to pěkný výsledek a ředitelství děkuje žactvu za pochopení jeho občanské povinnosti.*“¹⁵⁹ Neméně zajímavou se stala sbírka pro Německý červený kříž, uskutečněná 26. října 1943. Žáci byli povinni donést do školy nejméně po 1 koruně ze svého kapesného. „*Německý voják, který svou krví a životem chrání naši vlast, zasluhuje od nás obětí, jež se nikdy nevyrovnají jeho obětí.*“¹⁶⁰

Sběr odpadových hmot nebyl záležitostí jen školního roku, ale probíhal i o prázdninách. V polovině srpna roku 1940 přišlo nařízení, že se i během prázdnin

¹⁵⁶ SOkA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kn. 553, zápis č. 30 ze dne 6. června 1940.

¹⁵⁷ *Tamtéž*, zápis č. 34 – únor/březen 1941.

¹⁵⁸ *Tamtéž*.

¹⁵⁹ *Tamtéž*, zápis č. 57 ze dne 20. června 1941.

¹⁶⁰ *Tamtéž*, zápis č. 8 ze dne 23. října 1943.

mládež musí přičinit a sbírat „*ať se zdržuje kdekoliv, odevzdá ve zbývající době prázdnin každého týdne v úterý a pátek /od 9. do 11. hod. dopoledne/, příštím úterým již počínajíc, kosti, starý papír a staré kovy v nejbližší škole.*“ Z roku 1943 pochází přesné instrukce o tom, jak by měl sběr o prázdninách probíhat. Pokud by žák trávil prázdniny mimo Litomyšl, musel sbírat i v místě pobytu, kam se vydal a odevzdat je do tamější sběrně. Za sběr žák získal lístek, který musel uschovat do začátku dalšího školního roku.¹⁶¹

Pomyslný vrchol sběrových akcí představuje nařízení říšského komisaře pro využitkování starých hmot z počátku března 1943, kdy bylo závazně stanoveno, kolik sběru starých hmot se vyžaduje od každého žáka za jeden měsíc. Číselně se jednalo o 3 kilogramy starého papíru, 0,50 kg kostí a 0,25 kg hadrů. Kromě zmíněných materiálů měli žáci donášet do školy i železo či jiné hmoty.¹⁶² Zřejmě z neschopnosti plnit měsíční kvóty na jednoho žáka se přistoupilo k tomu, že se kosti začaly shánět po řeznictvích a uzenářstvích. Přítrž tomu mělo učinit další nařízení, konkrétně z konce března stejného roku, kdy žáci směli odevzdávat kosti pouze z domácností, obecných kuchyní, hostinců, jídelen nebo z domácích zabíjaček.¹⁶³

Lze říci, že nucení do sběru s postupnými roky přituhovalo. Žáci pilně sbírali, na druhou stranu se nebáli i studentských žertů. Na jeden takový vzpomínala i bývalá studentka, Dagmar Falkman: „*S kamarádkou Milenou Doubravovou jsme přišly na nápad vyprosit si na jatkách dvě velké kravské hlavy. Vlekly jsme je do školy ve starém koši a ředitel málem dostal záchvat, když uviděl tu hrůzu. Ale kosti jsou kosti a tak mu nezbylo než akceptovat naši podnikavost a nepřipustit si myšlenku, že jsme to udělali ne tak z lásky k Červenému kříži, jako spíš z recese.*“¹⁶⁴ Averse k ustavičným povinným sběrovým akcím a vynuceným svátkům dokázala spojit zajisté nejen samotné žáky, ale i žáky s jejich profesory.

3.3 Letecké poplachy

Letecké poplachy se hlavně ke konci druhé světové války nestaly ničím výjimečným. Možné nebezpečí ohlašované zvukem sirény narůstalo, a proto bylo zapotřebí pro větší ochranu vybudovat, respektive obnovit a modernizovat stávající systém

¹⁶¹ *Tamtéž*, zápis č. 43 ze dne 13. července 1943.

¹⁶² *Tamtéž*, zápis č. 24 ze dne 8. března 1943.

¹⁶³ *Tamtéž*, zápis č. 29 ze dne 29. března 1943.

¹⁶⁴ A. MIKOLÁŠEK – J. CHALOUPKA, *Dojmy*, s. 53.

protiletcké ochrany. Již v dubnu roku 1935 došlo k ustanovení organizace zvané civilní protiletcká ochrana (dále jen CPO). K jejím hlavním úkolům patřilo zabezpečení obyvatelstva plynovými maskami a dostatečným počtem veřejných úkrytů. Z hlediska organizačního byla protektorátní CPO v roce 1941 začleněna do německé protiletcké ochrany – *Luftschutz*.

V roce 1940 se na litomyšlském gymnáziu začalo zjišťovat, zda je stav protiletcké ochrany dostatečný. Jaký byl výsledek průzkumu dokládá tento zápis: „*Podle poplachového cvičení provedeného dne 15. června 1940 za účasti všeho žactva ústavu i profesorského sboru, se zjistilo, že sklepní místnosti a koupelny ústavu naprosto stačí pro úkryt všeho žactva. Místnosti jsou prostranné, mají dostatek vody i vzduchu a několik východů. Ředitelství obstará lékárničku a navezení hlíny na event. zabezpečení oken. Na dvoře se žactvo ukryvatí vůbec nemusí, takže zákopy nebudou pořizovány.*“¹⁶⁵

Zajištění prostor, které budou dostatečné k úkrytu, bylo pouze jednou z věcí, co se dalo v rámci bezpečí obyvatel udělat. Druhou a zcela běžnou praxí se stalo zařazení výuky o protiletcké a rozšířené svépomocné ochraně do vyučování. Jednotlivé prvky protiletcké ochrany měli učitelé uplatňovat v odpovídajících předmětech – poplach v zeměpisu, chemická a požární ochrana v chemii, zdravotní v tělocviku. Později došlo ke zřízení protipožárních hlídek v rámci ochrany škol před požárem. Několikačlenné hlídky žactva měly povinné služby, které byly vypisovány na celý týden, tedy včetně sobot, nedělí a volných dnů (včetně Štědrého dne).¹⁶⁶

Do služby se obvykle nastupovalo v osm hodin večer a na hlídku čekaly povinnosti, které měla během noci dodržovat. Druhý den přitom na studenty čekala povinnost být ve škole a účastnit se výuky: „*Žáci, konající noční službu v budově ústavu, jsou povinni druhého dne jít do školy. Osvobození by byli pouze tenkrát, kdyby probděli noc v protipožární nebo protiletcké službě. Pro odpolední vyučování nemohou být žáci nikdy osvobozeni. Při dopoledním vyučování dovoluje se žákům po noční službě příchod do školy až na druhou vyučovací hodinu. Jinak nelze absenci omluviti. Zvykněte si konati služby pro*

¹⁶⁵ SOKA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kart. č. 19, čj. 632/1940.

¹⁶⁶ Školákem v protektorátu (projekt Památníku Terezin). *Protipožární hlídky (Brandwache)*. [online]. [cit. 2022-02-06]. Dostupné z: <https://skolakemvprotektoratu.pamatnik-terezin.cz/index.php/protiletcka-obrana-a-ochrana/8-stedni-kola/protiletcka-obrana-a-ochrana/197-text-2>

celek nezištně, povinnost vyžaduje obětí a sebezáporu, kdo si dovede více odeprít, jest v životě silnější.“¹⁶⁷

Chování členů protipožárních hlídek, jak se dozvídáme z dobových spisů, se často vymykalo představám o slušném chování: „*Stále docházejí stížnosti, že noční hlídka v budově prohlíží sešity, rozhrabávají věci učitelů, hrají na housle a na klavír atd. – Je smutné, že jest tak málo spolehnutí na mládež, která má jednu věst odpovědnost za řízení národa! Dokažte svou duševní i mravní vyspělost přísnou sebekázní a smyslem pro zodpovědnost!*“¹⁶⁸ Jedna taková úsměvná vzpomínka pochází od Karla Simandla: „*V měšťance jsme drželi protiletecké hlídka ve sborovně. Jednou jsem ji držel se Zdeňkem Filkou, výborným napodobitelem cizího písma. Z dlouhé chvíle jsme prohlíželi písemky žáků ze 4. měšťanky z němčiny a tu poslední jsme celé třídě opravili s úmyslným ponecháním několika chyb v každé z nich. Přesto byl výsledek na jedničky či dvojky a žádná horší známka. Snad by to i bylo prošlo, ale nějaký stupidní žáček nahlásil, že tam měl chyby a ty zmizely. Bylo snadné zjistit, kdo to asi opravil. Vyhrožovali nám formálně třídními důtkami, ale pak to zapadlo do „ztracena“.*“¹⁶⁹

Podle nařízení ministerstva školství z 19. února 1943 mělo být vyučování přerušeno při veřejné letecké výstraze, tzn. třikrát stejný tón po dobu jedné minuty. Žáci, kteří byli od domova vzdáleni více než 10 minut chůze, odešli z gymnázia, ostatní se nadále vyučovali a měli za úkol bedlivě sledovat případné akutní nebezpečí, tehdy by šli do úkrytu. Kryty byly rozmístěny prakticky po celé Litomyšli: „*pro I. třídu na Hrádku, pro II. třídu v Smetanově domě, pro III., IV., VII. třídu v Lid. domě, pro V. třídu v průjezdu čítárny, pro VI. třídu v muzeu.*“¹⁷⁰

Snadný průběh reálně hrozícího nebezpečí měly zajistit zkoušky poplachových cvičení. Jedno takové cvičení se konalo 19. února 1944 a mělo proběhnout 4. vyučovací hodinu dle platných směrnic: „*na dané znamení první chlapec od abecedy shromáždí celou třídu do dvojstupu, poslední chlapec od abecedy otevře okna a opustí poslední třídu, po schodech půjdou žáci zvolna! Pořadatelé odeberou se rychlým krokem na stanovená místa, tedy část požární hlídka na půdu, ostatní všichni do přízemí do vestibulu. Celou dobu*

¹⁶⁷ SOKA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kn. 553, zápis č. 12 ze dne 9. listopadu 1943.

¹⁶⁸ *Tamtéž*, zápis č. 14 ze dne 22. listopadu 1943.

¹⁶⁹ A. MIKOLÁŠEK – J. CHALOUPKA, *Dojmy*, s. 26.

¹⁷⁰ SOKA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kn. 553, zápis č. 20 ze dne 27. dubna 1945.

a jmenovitě ve sklepě se nesmí mluvit, aby byly slyšet povely.“¹⁷¹ Nácvič probíhal pod dohledem příslušných orgánů a za případné nedostatky hrozily žákům dokonce i peněžité pokuty.

Litomyšlské obyvatelstvo zažilo dohromady 70 leteckých poplachů. První z nich byl vyhlášen 7. července 1944 a trval přitom hodinu. Zanedlouho následovaly další, oznamované v souvislosti s bombardováním velkých měst různě vzdálených od Litomyšle. Nejbližše se jednalo o Pardubice, které byly nejvíce zasažené ve čtvrtek 24. srpna 1944 deset minut před polednem. Nálety neminyly ani Brno, Ostravu a Zlín¹⁷², což zapříčinilo vyhlášení leteckých poplachů i v Litomyšli. Nenašli bychom téměř měsíc, kdy by nebyl letecký poplach oznámen. Odchytku v tomto ohledu tvoří pouze říjen, v němž nebyl oznámen ani jeden letecký poplach. Snad nejvíce leteckých poplachů za měsíc nastalo v Litomyšli v prosinci, a to i v čase vánočních svátků: „*Další letecký poplach byl v úterý 26. 12. 1944 na druhý svátek vánoční sv. Štěpána ve 12,50 hodin a bylo hlášeno 12 letadel ve směru na Svitavy. 56. poplach byl ve čtvrtek 28. 12. 1944 ve 12,00 hodin a byly slyšitelné silné detonace, když byly bombardovány Pardubice.*“¹⁷³

Podobně tomu bylo i v roce 1945. To už se ječivý zvuk sirén stal součástí každodennosti obyvatel druhým rokem. Zároveň se uskutečnil jeden z nejdelších náletů, trvající 3 hodiny a 28 minut. V únoru došlo k bombardování Prahy, což se projevilo poplachem, vyhlášeným ve středu 14. února téhož roku. Litomyšlané si mohli „oddychnout“ až 19. dubna ve 12:11, kdy se rozezněl poslední poplach.¹⁷⁴ Těžko si ale představit, že tomu tak skutečně bylo. Obyvatelé totiž zažívali i jiné svízele a starosti, způsobené například zavedením přidělových lístků nebo stále častějším totálním nasazením. Poslední válečný rok studenti prakticky školu nenavštěvovali a byly jim zadávány pouze úkoly a látka, kterou museli zvládnout sami.

¹⁷¹ *Tamtéž*, zápis č. 29 ze dne 19. února 1944.

¹⁷² Miroslav SOBOTKA, *Hasičský sbor Litomyšl v revolučních dnech 1945*, Litomyšl 1986, s. 7–9. SOKa Svitavy, Sbíрка vědeckých a literárních rukopisů, sign. R 320.

¹⁷³ Pardubice, které leží vzdušnou čarou asi 42 km od Litomyšle, byly bombardovány z několika strategických důvodů: důležitý železniční uzel, průmyslové centrum (továrna FANTO – výroba pohonných hmot, dále Explosia Semtín a Telegrafie), nechybělo zde letiště, silná německá posádka, bylo zde sídlo oberlandrátu a dokonce i gestapa. Viz K. JARÁ – D. BOŠKOVÁ. *Všední život*, s. 106.

¹⁷⁴ M. SOBOTKA, *Hasičský sbor*, s. 7–9.

3.4 Volný čas

At' je doba jakkoliv těžká, lidé se potřebují bavit a přijít na jiné myšlenky. Nejinak tomu bylo i v době protektorátu. Mezi oblíbenou a zároveň povolenou zábavu české mládeže patřily různé sporty. Byl to hlavně fotbal, který v této stísněné době zaznamenal velký rozvoj. S ním je spojeno několik jmen. Mezi nimi i jméno Josefa Bicana – slávistického reprezentanta, známého spíše pod přezdívkou „Pepi“. Kopaná, ale i další sportovní kratochvíle byly nacisty tolerovány, protože při nich obyčejní lidé ventilovaly své emoce. Zároveň ale nacistické složky nezapomínaly i na ideologický podtext, a proto bylo nutné před každým zápasem hajlovat.¹⁷⁵

Zabráním pohraničí Československo přišlo o hory, takže se v zimním období nejčastěji bruslilo či sáňkovalo. Bylo to mimo jiné způsobeno tím, že Češi museli odevzdat lyže vyšší než 180 cm armádě. Počet lyžujících značně klesl, ale humor národu vlastní nikoliv, a tak vznikl na toto téma krátký a výstižný vtíp:

„Všechny lyže přes 180 cm se zas budou vracet.“

„Proč?“

„Protože už zkrátili frontu tak, že se tam s nimi nemohou obrátit.““¹⁷⁶

Tuhé zimy a „uhelné prázdniny“ nebyly výjimkou, děti se často bavily při sněhových radovánkách. V letních měsících byla oblíbená turistika, organizovaná pod Klubem českých turistů. Za nacistické okupace se jednalo o jednu ze složek Kuratoria. Zrušením Junáku, ke kterému došlo nařízením K. H. Franka dne 28. října 1940, se mnoho členů přesunulo právě do tzv. „Káčaty“.¹⁷⁷ Jiní zase dali přednost Klubu Mladého hlasatele.

Mladý hlasatel se stal zřejmě nejoblíbenějším časopisem vydávaným pro českou mládež. Pravidelné týdenní vydávání v letech 1935–1941 je dodnes spojené s populárním spisovatelem Jaroslavem Foglarem. Časopis se zaměřoval na mládež ve věku od deseti do patnácti let a přinášel informace z různých oborů. Jeho činnost byla ukončena náhle v květnu 1941. Nešťastnou situaci okomentoval Foglar následovně: *„Nadešel rok 1941 a nic nenasvědčovalo, že přijde pohroma, a to nejen pro mne, ale i pro statisíce čtenářů*

¹⁷⁵ M. MICHLOVÁ, *Protentokrát*, s. 50.

¹⁷⁶ Jaroslav VOJTĚCH, *Anekdoty z protentokrátu*, Praha 1975, s. 55.

¹⁷⁷ Zkratka pro Klub českých turistů.

*tohoto nejrozšířenějšího časopisu pro mládež. Byli jsme v redakci až po uši zabraní do přípravy čtyřicátého čísla, korektury na číslo 39 jsme už měli na stole, když si nás zavolal tajemník ing. Simonides a sdělil nám zdrcující zprávu. S okamžitou platností se na příkaz německých úřadů ruší vydávání Mladého hlasatele, všemu je konec, nesmíme se ani rozloučit s více než dvěma sty dvaceti tisíci odběrateli, kteří po Hlasateli jen prahli! [...] Pro mě osobně to byla veliká rána, žádnou práci v životě jsem nedělal tak rád jako redaktořinu v Hlasateli – a najednou je po všem!*¹⁷⁸

Většina časopisů (včetně *Mladého hlasatele*) začala vycházet již před vznikem protektorátu. *Roj*, *Junák*, *Kulišek*, *Vlaštovička*, to byla jména nejznámějších z nich. Jejich činnost byla zastavována postupně, některé musely skončit již v roce 1940 (*Junák*), další následující rok (*Vlaštovička*), některá vycházela až do roku 1942 (*Roj*). Nejdélší časy zažil časopis *Kulišek*, vydávaný v letech 1920–1943. Čtenáři zde našli dobrodružné a napínavé příběhy, informace o přírodě, koutek češtiny, ale i část věnovanou němčině. Inspiroval se *Mladým hlasatelem* a měl také svůj klub čtenářů. Druhou skupinu tvořily silně ideologicky zbarvené časopisy, které vydávalo Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě – *Zteč*, *Správný kluk*, *Dívčí svět*. Posledním a krátce vydávaným časopisem se stal *List mladých* – týdeník vycházející z popudu Mládeže Národního souručenství.¹⁷⁹

Nečetly se jen časopisy, ale také knihy. Dokonce se traduje, že v době okupace se lidé upínali ke knize jako k „berli“, která jim pomůže překonat těžkou dobu. Poezie dokonce vycházela v nákladech o řád vyšší než za první republiky. V Litomyšli se tehdy nacházelo známé knihkupectví *U Veselíků*, kde se již v 19. století scházely známé osobnosti jako byl German President, Alois Jirásek, Alois Vojtěch Šmilovský, Teréza Nováková nebo Jan Voborník.¹⁸⁰ O několik let později, v době druhé světové války, se toto místo stalo oblíbené i mezi litomyšlskými studenty, docházeli sem například Sláva Slabý a Václav Pavlů.

Dle pana Slabého měl jeho kamarád Václav větší štěstí, jelikož se s majitelem znal lépe a „*ten mu vždycky pod pultem něco zajímavého schoval a za druhé on měl víc finančních možností než já, vždycky si nějakou tu korunu vydělal, když pomáhal svým*

¹⁷⁸ Jaroslav FOGAR, *Život v poklusu*, Praha 1997, s. 150.

¹⁷⁹ Školákem v protektorátu (projekt Památníku Terežín). *Časopisy*. [online]. [cit. 2022-02-06]. Dostupné z: <https://skolakemvprotektoratu.pamatnik-terezin.cz/index.php/legalni-tisk-a-asopisy-pro-dti-a-mlade>

¹⁸⁰ Milan BÁČA. *Seriál Svitavského deníku: Literární toulky*. [online]. [cit. 2022-02-06]. Dostupné z: https://svitavsky.denik.cz/kultura_region/serial-svitavskeho-deniku-literarni-toulky20111126.html

rodičům v hotelu, kdežto já byl na průmyslovce. A tak jsem mu často záviděl, když jsem viděl, jak si odnáší domů občasnou novou sbírku Seiferta, Halase, Hrubína aj. Vašek snad mou závist tušil a jelikož byl nesmírně dobrého srdce, pozval mně jednou k sobě do bytu a ukázal mi všechny své knihy a nabídl mi vypůjčit si kteroukoli bych si přál. Já toho samozřejmě hltavě využil a od té doby jsem ho navštěvoval častěji a častěji, až během posledního dne roku války nebylo snad dne, kdy bychom se neviděli. Navštěvoval jsem ho v hotelu Hvězda, kdy bydlel s rodiči, na dvoře jsem musel zapískat na smluvený signál. Vašek vyšel na balkón, zamával na mne a já to hnal do třetího patra. Tak to bylo skoro každý den. Vaškův kvartýr byl dějištěm nespočetných diskusí o současné literatuře, zejména poesii; o válečné situaci; jakož i hudebních sedánek, kdy Vašek hrál na piano a já brnkal na kytaru; poslouchaly se gramofonové desky s novými i starými šlágry. Občas mezi nás přišel Vaškův otec a zazpíval nám árii „Směj se paňáco“ a sám se doprovázel na klavír. Vrcholem našeho společenského života byl taneční večírek, který jsme pečlivě naplánovali a pozvali jen ty nejbližší kamarády a kamarádky, i když to bylo příkazem protektorátní vlády zakázáno. Pomáhalo nám to svým způsobem přečkat válečná léta.“¹⁸¹

Vítaným druhem zábavy se stala rovněž hudba a s ní spojený tanec. Tanec a taneční zábavy se omezovaly a zase povolovaly v závislosti na tom, jak se dařil či nedařil postup německé armády. První zákaz konat taneční zábavy přišel na podzim roku 1939: „Ředitelství zakazuje další pořádání tanečních hodin. Ani jiné obvyklé zábavy se nebudou konati.“¹⁸² Definitivně byly zakázány v dubnu roku 1941. Nacistické úřady poté zaznamenaly zvýšený zájem o výuku tanců ze strany české mládeže. Představit si život bez hudby a tance je i dnes téměř nemožné, a tak většina tancovaček a zábav probíhala nadále „na černo“.¹⁸³ Výjimku představovaly taneční kurzy, které se mohly konat i nadále.

Taneční kurzy se díky výjimce staly legální zábavou až do protektorátní zimy roku 1944 a představovaly důležitý mezník v životech chlapců a dívek na prahu jejich dospělosti. Jelikož se jednalo o významnou společenskou událost, bylo chlapcům předepsáno nosit černý oblek, někde dokonce smoking. Dívky se na všední lekce měly oblékat do „odpoledních šatů“, na prodloužené do dlouhých toaletek bez výraznějších

¹⁸¹ A. MIKOLÁŠEK – J. CHALOUPKA, *Dojmy*, s. 55.

¹⁸² SOKA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kn. 553, zápis č. 9 ze dne 20. listopadu 1939.

¹⁸³ Školákem v protektorátu (projekt Památníku Terezín). *Protektorátní školák a jeho volný čas*. [online]. [cit. 2022-04-09]. Dostupné z: <https://skolakemvprotektoratu.pamatnik-terezin.cz/index.php/volny-as-protektoratni-mladee#tanec>

vzorů s uzavřeným dekoltem. Mladým dámám také nesměly chybět rukavičky.¹⁸⁴ Na základě schválení žádosti, kterou podal ředitel gymnázia, byl 4. května 1940 uspořádán taneční věneček. Pořádání tanečního večírku bylo schváleno okresním hejtmanem s dodatkem: „*Za udržení veřejného klidu a pořádku, jakožto i za to, že daného povolení nebude zneužito k jiným účelům, zejména k vyvíjení politické činnosti, jest osobně odpověden pan ředitel gymnasia.*“¹⁸⁵

Vladimír Kyncl vzpomínal: „*Absolvováním tanečních dostáváme oficiální pouvoir chodit na taneční zábavy, čehož hojně využíváme a vymetáme všechny tancovačky počínaje Černým orlem a konče Smetákem.*“¹⁸⁶ Od září roku 1941 bylo povoleno konání tanečních kurzů pro žáky pátého až osmého ročníku v hotelu Viktoria dvakrát týdně, přičemž „*Děvčata budou mítí vždycky dámský doprovod. Seznam reflektantů odevzdají první od abecedy do pátku pp. profesorům třídním. Při neprospěchu ve škole budou žáci ze seznamu případně i později škrtnuti. Na taneční hodiny se nosí oděv slušný, nikoli však nápadný.*“¹⁸⁷

Téměř neuvěřitelné je, že i přes nepříznivou dobu si Litomyšl zachovala svůj kulturní ráz. Během šesti okupačních let se tu uskutečnilo mnoho zajímavých divadelních kousků, oper a plesů. V roce 1940 zde byla s pomocí režiséra Ferdinanda Pujmana uvedena sedmkrát *Prodaná Nevěsta*, a to rovnou se sólisty Národního divadla. Následující rok se uskutečnilo několik hudebních koncertů, jelikož uplynulo 100. výročí od narození slavného skladatele Antonína Dvořáka. Takových a dalších koncertů či oper byla celá řada. Zajímavým počinem byly „*hudební úterky*“, které od roku 1943 přinášely litomyšlským občanům velkou morální vzpruhu. Pravidelné koncerty byly samozřejmě nepřístupné Židům. Docházet na ně mohli za cenu 10 korun každé úterý od 8. hodiny večerní pouze árijišší obyvatelé Litomyšle, ale také studenti, kteří měli cenu za vstupenku sniženou na 5 korun. Ani rok 1944 nezůstal stranou. Smetanovu *Mou Vlast* zde zahrál Brněnský symfonický orchestr a u příležitosti 300 let gymnázia se dávaly Dvořákovy *Tvrdé palice* a Blodkova opera *V studni*, opět v režii Ferdinanda Pujmana a s hostujícími sólisty.¹⁸⁸

Čeští občané, včetně mládeže, rádi zavítali do biografu. I zde, stejně jako u sportu mělo probíhat odpolitizování občanů. Vysílání procházelo cenzurou a promítání filmu

¹⁸⁴ Miroslava BURIANOVÁ, *Móda v ulicích protektorátu*, Praha 2013, s. 186.

¹⁸⁵ SOKA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kart. č. 18, čj. 480/1940.

¹⁸⁶ A. MIKOLÁŠEK – J. CHALOUPKA, *Dojmy*, s. 52.

¹⁸⁷ SOKA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kn. 553, zápis č. 2 ze dne 17. září 1941.

¹⁸⁸ M. SKŘIVÁNEK, *Litomyšl*, s. 372–373.

vždy předcházely tzv. filmové týdeníky, které v duchu horlivé propagandy informovaly občany o „velikosti“ Třetí říše. Návštěva kina byla vítaná jednak protože člověk unavený přidělovým systémem přišel alespoň na chvíli na jiné myšlenky, ale také protože se jednalo o vcelku levnou záležitost. Českému filmu vévodila známá jména jako Adina Mandlová, Lída Baarová či Oldřich Nový.

Většina kin se v té době nazývala Viktoria a nové pojmenování souviselo s akcí stejného jména, kterou okupanti vyhlásili v létě roku 1941. Viktoria znamená latinsky vítězství a kampaň měla oslavovat předpokládaný brzký příchod vítězství německých zbraní. Výzdoba ve formě velkého písmena V se brzy ujala také na hromadných dopravních prostředcích, hotelech, restauracích atd.¹⁸⁹ Akce neminula ani Litomyšl a název Viktoria nesl nejen biograf, ale i několik dalších míst. Hotel Zlatá Hvězda byl přejmenován na hotel Viktoria a dnešní Smetanovo náměstí od června roku 1941 na Viktoria-Platz. Změna se dotkla i několika dalších ulic a částí města. Vymazala se mimo jiné památka na zakladatele Sokola, Tyršova třída byla přejmenována na Janovskou a Fügnerova čtvrť na Benátskou.¹⁹⁰ Někteří občané byli velmi vynalézaví, mezi nimi i litomyšlský humorista Ladislav Vach, který čtvrť Líbánky „přejmenoval“ na „Šmajchlfirtil.“ Po úředním přejmenování hotelu Hvězda na hotel Viktoria nazývali hosté tamního hoteliéra Josefa Žemličku Viktorem Houskou.¹⁹¹ Lidová tvořivost a jazyková komika neminula snad žádné město, přičemž v Praze vzniklo vskutku mnoho nových pojmenování, z nichž uvedu jen některé: Hrdlořezy – „Gestapoviertel“, Pohořelec – „Est Kommt der Tag“, Na Zbořenci – „Siegfriedlinie“, Lazarská – „Hitlergasse“ atd.¹⁹²

Původní Bio Sokol bylo přejmenováno na Bio Viktoria a pro žáky se začala konat nejružnější filmová představení zastřešené Filmovým odborem pro školská kulturní představení. Například začátkem června roku 1941 byl gymnáziu a dalším litomyšlským školám „přidělen film *Olympia II. s tím, že návštěva tohoto filmu jest pro všechny ústavy povinná ...*“¹⁹³ Představení měla být konána nejvýše čtyřikrát do roka a platilo se za ně

¹⁸⁹ Školákem v protektorátu (projekt Památníku Terežín). *Divadlo a film*. [online]. [cit.2021-03-29]. Dostupné z: <https://skolakemvprotektoratu.pamatnik-terezin.cz/index.php/37-manska-kola/divadlo-a-film/867-text-6424>

¹⁹⁰ M. SKŘIVÁNEK, *Litomyšl*, s. 366.

¹⁹¹ SOKA Svitavy, fond Městský národní výbor Litomyšl, Pamětní kniha města Litomyšle z roku 1945, sign. KR 28, s. 907.

¹⁹² Václav VELČOVSKÝ, *Čeština pod hákovým křížem*, Praha 2016, s. 217.

¹⁹³ SOKA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kart. č. 20, čj. 590/41.

jednotné vstupné (1 koruna). Situace se změnila v roce 1943, kdy kino přešlo plně pod správu zámeckého ředitele Wilhelma Müncha (vedoucí místní skupiny NSDAP). Počet promítání za týden se během války vyšplhal na čtyři až pět filmů. V duchu propagandy „některé dny musely být rezervovány pro filmy NSDAP a pro Wehrmacht.“¹⁹⁴ Stejně jako československý film i rozhlas podléhal německému ministerstvu propagandy pod vedením Josepha Goebbelse. „Pamatuj, že poslouchání zahraničního rozhlasu je zakázáno a trestá se kázníci nebo i smrtí.“ Tak znělo varování umístěné na každém radiopřijímači v protektorátu. Oficiální vysílání se dalo poslouchat jen ve dne, a to na čtyřech stanicích.¹⁹⁵

A nakonec spolková činnost. Ta byla značně omezena a mohla se prakticky odehrávat jen pod záštitou Národního souručenství. Se vznikem protektorátu byl rozvoj spolků, které zažily velký úspěch především v období první republiky, přerušen. České spolky se musely vzdát svých názvů a symbolů připomínajících československou státnost. „Do různých spolků (i tělovýchovných) mohou žáci chodit jen se souhlasem prof. sboru. Soupis žactva, navštěvujícího různé spolky, vyznačte na připojeném archu papíru.“ – znělo nařízení ředitele.¹⁹⁶ V roce 1941 byla zakázána činnost všech tělovýchovných spolků, tedy také těch nejmasovějších, jako byli Sokol či Orel. Jejich majetek byl zabaven a mnoho jejich členů bylo zatčeno či dokonce posláno do koncentračních táborů nebo popraveno. Tak i sokolovna v Litomyšli musela být uvolněna pro vojsko. Střídal se zde wehrmacht, Hitlerjugend, volkssturm, vojenští obuvníci, uprchlíci či maďarské vojsko. Postihy čekaly na další spolky. Junáku byl zabaven majetek, z něhož se lští podařilo část uchránit a zakázání skauti se však scházeli a tajně pracovali dál. Všestudentský spolek Smetana měl zastavenou činnost dokonce už od roku 1939 a v roce 1942 byl rozpuštěn úplně.¹⁹⁷

Neméně zajímavé je trampování, které představovalo jakýsi protipól ke skautskému hnutí, pro nějž byla charakteristická kázeň a poslušnost. Mládež věnující se trampingu se naopak snažila žít více svobodně a nespoutaně. Existuje několik definic, které se pokouší vystihnout nově příchozí hnutí, formující se záhy po vzniku Československa v roce 1918. Všechny se shodují na víkendovém úniku v přírodě a dalších zálibách, v nichž nejvíce

¹⁹⁴ SOKA Svitavy, fond Městský národní výbor Litomyšl, Pamětní kniha města Litomyšle z roku 1945, sign. KR 28, s. 835–836.

¹⁹⁵ Tři z nich vysílaly v němčině, slovenské pořady nesměly přesáhnout stanovený limit 45 minut. Viz M. MICHLOVÁ, *Protentokrát*, s. 49.

¹⁹⁶ SOKA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kn. 553, zápis č. 1 ze dne 6. září 1940.

¹⁹⁷ M. SKŘIVÁNEK, *Litomyšl*, s. 366.

vynikají táborové ohně.¹⁹⁸ Kořeny této záliby lze hledat v dobách ještě před první světovou válkou, kdy někteří mladí lidé vyjížděli na víkendové výlety do pražského okolí. Potěšení z trampingu se týkalo především mladé generace dospívající v období první světové války a krátce po ni, pro kterou byla typická neorganizovanost a volnost.¹⁹⁹ Tím se lišila právě od skautského hnutí, s nímž si lidé tramping často zaměňovali. Typickým znakem této subkultury se stalo nejen oblékání inspirované divokým západem, ruce zastrčené v kapsách, typický slang, ale i vlastní umělecká produkce – tramské písně, poezie a literatura.²⁰⁰

K masovějšímu rozvoji trampingu došlo počátkem 30. let 20. století. Avšak ani v této době neměl tento fenomén jednoduché postavení. Pro velkou část tehdejší společnosti trampové představovali „zvrhlíky“ a nebyli jimi přijati. Tramping byl mnohdy nesprávně spojován s poflakováním, orgiemi a pijáctvím. Odsuzován nebyl jen tramping, ale např. i swing.²⁰¹ Zatímco jazzová hudba byla v protektorátu nacisty do jisté míry tolerována, jinak tomu bylo v případě swingových výstředností české mládeže. Móda, která doprovázela českou swingovou mládež od roku 1940, byla v očích tehdejší společnosti vnímána jako výstřední a provokativní. V oblékání chlapců dominoval deformovaný klobouk, volné sako kostkovaného vzoru, úzké kalhoty, barevné ponožky a boty na vysokých podrážkách. Příznačné pro ně byly dlouhé vlasy, jež zpravidla končily v zátylku nakulmovanou ruličkou. Nápadným mladíkům se začalo říkat „potápky“, později „páskové“. Nový styl si oblíbily také dívky, pro které se vžilo pojmenování „bedly“ či „kristýnky“.²⁰² Typičtí nebyli jen svým vzezřením, ale i zvláštní řečí těla a žargonem.²⁰³

Pozornost vzbuzovaly u nacistických okupačních orgánů a staly se předmětem mnohých hlášení na nejrůznějších místech v protektorátu. V nedalekých Pardubicích se na sledování „bedel a potápek“ zaměřili také místní kolaboranti a specifickým zvykem přidaným již k poměrně zvláštnímu vzhledu i chování mělo být zavedení nového zvyku –

¹⁹⁸ Jan KRŠKO – Jan MAREŠ – Jan POHUNEK – Jan RANDÁK – Jan ŠPRINGL. *Český tramping v časech formování a rozmachu*, Praha 2019, s. 9.

¹⁹⁹ *Tamtéž*, s. 35.

²⁰⁰ Petr KOURA, *Swingři a potápky v protektorátní noci: česká swingová mládež a její hořkej svět*, Praha 2016, s. 380.

²⁰¹ Školákem v protektorátu (projekt Památníku Terezín). *Protektorátní školák a jeho volný čas*. [online]. [cit.2021-03-29]. Dostupné z: <https://skolakemvprotektoratu.pamatnik-terezin.cz/index.php/volny-as-protektoratni-mladee#tramping>

²⁰² P. KOURA, *Swingři*, s. 16–17.

²⁰³ *Tamtéž*, s. 25.

nošení černých brýlí.²⁰⁴ Pozdvižení vzbuzovali i na jiných místech, zda to bylo v Litomyšli se mi z mnou prostudovaných pramenů nepodařilo zjistit. Domnívám se, že i přes oblibu jazzu a zavedení jazzového kroužku zdejší mládeží, k výstřednímu oblékání v ulicích Litomyšle nedocházelo.

Na nežádoucí způsob chování, oblékání a slovníku bylo nahlíženo různě. Pro některé se nový životní styl mladých lidí stal problémem a swingové výstřednosti se nebáli označit jako „nemoc“, „chorobu“ či za „morovou nákazu“. Ačkoliv většina tehdejších lidí na mládež nenahlížela jako na nebezpečnou, přece jen se našli tací, kteří si mysleli, že by příslušníci swingu měli být „lčeni“. Jedním z názorů, jak toho mělo být docíleno, byl podle soudobého tisku například návrh na jejich nucené ostříhání či izolaci v pracovních táborech nebo psychiatrických léčebnách.²⁰⁵ V protektorátních novinách byla proti „potápkám“ vedena kampaň.

Volný čas během druhé světové války se měl změnit k nepoznání. Nový režim zakázal činnost mnoha veřejných institucí (Junák, Sokol) a netoleroval jakékoliv novinky a směry, které byly založeny na svobodomyšlnosti mladých lidí (tramping, swing). Nacisté z tohoto důvodu vytvořili svoji vlastní organizaci, zvanou Kuratorium. Ta měla převzít monopol ve výchově české mládeže. Ačkoliv se stala povinnou institucí, mnozí mladí lidé i nadále a přes hrozící nebezpečí holdovali nejrůznějším volnočasovým zábavám. Nechtěli přijít možná o to poslední, co jim pomáhalo překlenout těžké chvíle a nesnáze doby.

3.5 Každodenní starosti i radosti

Doba, kterou s sebou přinesl Mnichov a protektorát byla zajisté pro všechny těžká. Nikdo nevěděl, co přinese následující den. Bude to další nařízení? Vyloučí nás ze školy? Uvidím se ještě zítra se svým kamarádem? Ani nechci přemýšlet nad tím, kolik otázek při každodenním usínáním si musel žák, ale i učitel klást. Ať už změny přišly v jakémkoliv rozsahu a týkaly se jakéhokoliv odvětví, vždy se nějakou měrou promítly do školství.

Již 17. března 1939 v souvislosti se zavedením jízdy vpravo, měli být žáci upozorněni na nebezpečí, které mohlo vzniknout. Profesoři měli vést žáky především k péči o vlastní bezpečnost. *„Zároveň necht' profesorské a učitelské sbory věnují pozornost rozdělení propagačního materiálu mezi žactvo a vyvěšování tabulí, obrazů, propagačního*

²⁰⁴ *Tamtěž*, s. 678.

²⁰⁵ *Tamtěž*, s. 613–618.

*materiálu apod. ve školách, dodaného přímo na školy péčí Autoklubu v Praze, který za spoluúčasti příslušných ministerstev a úřadů organizuje na celém našem území řadu propagačních akcí, jež mají za účel připravit chodce na změnu směru jízdy.*²⁰⁶

Bezesporu všechny české občany (včetně dětí) poznamenal přidělový systém. Potravinové lístky byly zavedeny na základě vyhlášky protektorátní vlády od 2. října 1939. V prosinci 1939 k nim pak přibyly poukázky na textil a obuv. Někteří dospělí, kteří si pamatovali nedostatek potravin z první světové války, si předem vytvořili zásoby. Existovalo šest základních typů lístků na přidělové zboží: 1. lístky na potraviny, 2. lístky na oděv, 3. lístky na mýdlo, 4. tabačky, 5. lístky na pohonné hmoty, 6. lístky na krmiva pro nezemědělská zvířata.²⁰⁷

Potravinové lístky se dále dělily do několika kategorií. Příděly potravin se lišily podle toho, zda se jednalo o obyčejného spotřebitele, těžce pracujícího, velmi těžce pracujícího či dítě, přičemž u dětí byly dále odstupňovány podle věku.²⁰⁸ Právě děti byly zasaženy příděly snad nejvíce ze všech. Oblečení, ze kterého ratolesti rychle vyrůstali, se dědilo po sourozencích, ale předávalo se také mezi vzdálenými příbuznými, přáteli i známými. Horší situace byla s obuví. I z té děti velmi rychle vyrůstaly a velmi často se stávalo, že jeden přidělový lístek za rok na obuv nestačil. Nemluvě o tom, že bylo zapotřebí alespoň dvou párů bot – jedny na zimu, druhé na léto. Děti kromě obutí a ošacení omezil i příděl cukrovinek. Do čtrnácti let věku si za ně mohly zakoupit pouze 100 g bonbonů na jeden měsíc. Těžko si představit, zda by takové množství stačilo i dnešním dětem.²⁰⁹

Jelikož základních potravin nebyl dostatek a příděl potravin zdaleka nedostačoval, docházelo k obchodování na černém trhu. Přestože za pašeráctví hrozily vysoké tresty (v době stanného práva dokonce trest smrti) a ceny zboží zde byly mnohonásobně vyšší, neměli obyvatelé často jiné možnosti, jak se k některým potravinám dostat. Trestalo se ukrývání zásob, neohlášené porážky zvířat nebo nepovolené mletí obilí. K dalším

²⁰⁶ SOkA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kart. č. 17, čj. 205/1939.

²⁰⁷ Daniel RŮŽIČKA. *Přídělový systém*. [online]. [cit. 2022-04-22]. Dostupné z: http://www.totalita.cz/vysvetlivky/syst_pridel.php

²⁰⁸ J. GEBHART – J. KUKLÍK, *Dramatické i všední dny*, s. 86.

²⁰⁹ K. JARÁ – D. BOŠKOVÁ. *Všední život*, s. 14–20.

nelegálním činností se řadil směnný obchod mezi vesnicí a městem.²¹⁰ Existence přidělového systému na lístky ještě nezaručovala, že zboží, na které má kupující nárok, sežene.²¹¹

Jak se situace s přidělovým systémem promítla do chodu gymnázia? Ačkoliv se na první pohled může zdát, že škola a přidělový systém spolu nesouvisí, opak je pravdou. Studenti si na litomyšlském gymnáziu od 21. ledna 1940 mohli zakupovat pečivo a mléko od školníka jen na příslušné potravinové lístky.²¹² Situace se dotkla i školy jako takové, příkladem může být případ, kdy gymnázium 25. července 1940 zažádalo o přiděl 15 kg mýdla na generální úklid budovy, který byl v plánu na následující měsíc, tedy v srpnu.²¹³ V zásadě ale ničeho nebylo dostatek. Domnívám se, že i z tohoto důvodu byla původní žádost zdejším úřadem zamítnuta, a tak škola musela opětovně prosit o přiděl. Aby byla zdůrazněna vážnost situace, doplnil ředitel prosbu o tuto větu: „*Vyčištění budovy jest zájmem veřejným, neboť budova jest majetkem Protektorátu.*“²¹⁴ Jaká byla odpověď okresního hejtmána? „*Vracím ježto k čištění budovy a úklidu nařídilo ministerstvo použití prostředků jiných než mýdla – např. teplé vody, písku, sody, atd.*“²¹⁵ V listopadu roku 1941 bylo dokonce na škole pro nedostatek hadrů na tabuli vyhlášeno, „*aby žáci přinesli z domu potřebné hadry a odevzdali je školníkovi.*“²¹⁶

Staré dobré přísloví říká, že v nouzi poznáš přítele. Minimálně dvojnásobně musí platit v těžkých dobách, kterou období protektorátu bezesporu bylo. A tak vznikala dlouhá a nezapomenutelná přátelství. Jedním z nich může být příklad dvou chlapců z litomyšlského gymnázia, a to židovského žáka Jiřího Sladkuse a jeho spolužáka Vincence Schejbalu. „*Vincenc byl menší postavy, jeho maminka pracovala u Sladkusových v továrně. Schejbalovi byli velmi chudí, bydleli v nájmu v dnešní ulici M. Kuděje č.p. 14. Vincek se od rodičů a sourozenců odlišoval: byl chytrý, uctivý, nosil brejličky a měl elegantní vystupování. – Jirka a Vincent chodili všude spolu. Ta dvojice vypadala*

²¹⁰ Jan GEBHART, *Dopady totálního válečného nasazení na život protektorátního obyvatelstva ve druhé polovině roku 1944*, in: Pavel ZEMAN (ed.), *Válečný rok 1944 v okupované Evropě a v Protektorátu Čechy a Morava*, Praha 2015, s. 93–94.

²¹¹ K. JARÁ – D. BOŠKOVÁ, *Všední život*, s. 21.

²¹² SOkA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kn. 553, zápis č. 15 ze dne 17. ledna 1940.

²¹³ *Tamtéž*, kart. č. 19, čj. 739/1940.

²¹⁴ *Tamtéž*, čj. 777/1940.

²¹⁵ *Tamtéž*.

²¹⁶ *Tamtéž*, kn. 553, zápis č. 23 ze dne 28. listopadu 1941.

legračně, protože jeden byl vysoký a druhý droboučký. Jirka bral každý den chudého kamaráda k sobě na oběd a paní Sladkusová to považovala za normální.²¹⁷ Přátelství trvalo od primy až do sexty a sezení v jedné lavici rozdělilo až ráno 3. prosince 1942, kdy došlo k transportu litomyšlských Židů. Jiří Sladkus zahynul v Osvětimi 6. září 1943 ve věku 21 let.²¹⁸

Kamarádství měla česká mládež navazovat především s mládeží německou. Často ale docházelo k opaku. Následkem toho přicházela napomenutí připomínající „aby se česká školní mládež bezpodmínečně vystríhala jakéhokoliv popudu k obtěžování německé školní mládeže (posměchem, posunky, spíláním, vyvoláváním hádek, úmyslným vrážením při chůzi a podobným způsobem.“²¹⁹ Zakázáno bylo stýkání chlapců a děvčat, a to nejen ve škole, ale i mimo ni.²²⁰ Prvním láskám však nešlo zabránit. Zajisté tomu dopomohly taneční kurzy, kdy mladíkům tanec umožnil dostat se „do objetí, byť jen tanečního, naší tajné lásky, navazovat konverzační kontakty“.²²¹ Učinit přítrž možným tajným schůzkám zamilovaných mohli udělat rodiče a případně profesori. Na litomyšlském gymnáziu byl večerními obhlídkami a kontrolou mladých znám profesor Jaroslav Červinka, který jako ostříž chránil mravnost mladých studentů a studentek. Ale jak říkali sami studenti: „Navzdory všem překážkám lásky kvetly!“²²²

²¹⁷ Dagmar BURDOVÁ (ed.), *Zmizelí sousedé. Sborník vzpomínek na litomyšlské Židy sebranych žáky Základní školy Zámecká Litomyšl*, Litomyšl 2003, s. 25.

²¹⁸ Holocaust.cz. *Databáze obětí – Jiří Sladkus*. [online].[cit. 2022-02-06]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/databaze-obeti/obet/124451-jiri-sladkus/>

²¹⁹ SOKA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kart. č. 18, čj. 733/1939.

²²⁰ *Tamtéž*, kn. 553, zápis č. 28 ze dne 4. března 1942.

²²¹ A. MIKOLÁŠEK – J. CHALOUPKA, *Dojmy*, s. 30.

²²² *Tamtéž*, s. 52.

4 Výuka – reorganizace a germanizace

Vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava přineslo hluboké změny do škol ve výuce. Vzorem pro zavádění nových nařízení a myšlenek se stalo nacistické Německo. Deformace školství, která v této zemi probíhala od převzetí moci Adolfem Hitlerem, měla brzy nastat také na našem území. Germanizací, cenzurou a zavíráním škol, bojoval nový režim proti české inteligenci. Další možností, jak zredukovat výuku a vybudovat pevnou strukturu, bylo omezit samotné vyučování.

Před vzděláním měla přednost tělesná stránka jedince. Tělesnou zdatnost na školách viděl jako důležitou i sám Hitler. Ve své knize *Mein Kampf* mimo jiné napsal: „Škola jako taková musí v národním státě věnovat neskonale víc času tělesnému utužování. Nejde o to, zatěžovat mladé mozky balastem, z něž si zpravidla zapamatují pouze nepatrný zlomek, přičemž v paměti uvíznou většinou namísto podstatného vedlejší věci, neboť mladý lidský mozek není schopen správně roztrždit množství podávané látky. Jestliže dnes, dokonce i na středních školách, se tělocviku věnují necelé dvě hodiny a nepovinná účast je zcela na libovůli jednotlivce, je to ve srovnání s čistě duchovním vzděláváním velký nepoměr. Nesmí uběhnout jediný den, kdy by mladý člověk neměl alespoň dopoledne a večer, pokaždé jednu hodinu, tělesnou výchovu, a to ve všech druzích sportu a tělesného cvičení.“²²³

Důležitost tělocviku byla vcelku rychle zavedena také v praxi. Na reálkách a gymnáziích byl od září 1939 navýšen počet hodin tělesné výchovy na čtyři hodiny týdně. Výjimku v počtu hodin měl pouze maturitní ročník, kde se tělocvik vyučoval o jednu hodinu méně, tedy po třech hodinách týdně. Do výuky měly být hodiny tělesné výchovy zařazeny tak, že dvě hodiny měly být (vždy po samostatné jedné hodině) dány do rozvrhu společně s dalšími výukovými předměty. Zbývající dvě hodiny povinné tělesné výchovy měly být spojeny a realizovány v každém týdnu odpoledne.²²⁴

Až jako druhořadá se v očích nacistů ukázala samotná výchova a vzdělávání. Všichni pedagogové měli takřka mechanicky opakovat myšlenku, že méně vzdělaný, za to tělesně zdravý člověk s pevným charakterem, vůlí a odhodlaností přináší Říši více než

²²³ Adolf HITLER, *Můj boj: dva svazky v jednom*, Praha: Otakar II. 2000, s. 220.

²²⁴ František MORKEŠ, *Školní tělocvik v letech války*, in: *Tělesná výchova a sport mládeže: odborný časopis pro učitele, trenéry a cvičitele*, Praha 2004, s. 46.

přeucený slaboch.²²⁵ To nebyla jediná vize, kterou přinesl nový režim. Jak si ukážeme v následující kapitole, změny se citelně dotkly všech předmětů. K proměně českého školství se „*využívaly různé formy a metody, jejichž proměny a použití závisely na vývoji válečné situace a modifikovaly se podle potřeb ovládnutí Protektorátu.*“²²⁶

Velká pozornost byla zprvu věnována knihám, které byly pro žáky dostupné jak ve školských, tak i veřejných knihovnách. Důležitým orgánem se v tomto ohledu stala *Komise pro revizi veřejných a obecných knihoven*, která vypracovávala pracovní pokyny a seznamy nežádoucích knih.²²⁷ Zřízena byla ještě před protektorátem, avšak právě s novou dobou ji čekalo velké množství práce. Vyřazování probíhalo intenzivně a dotklo se jak prózy a poezie, tak i odborných textů. Knihy, které měly být okamžitě vyřazeny z knihoven, komise rozdělila do několika kategorií:

- „1) všechny spisy dr. Edvarda Beneše,
- 2) všechny spisy (beletristické i naučné) o dr. E. Benešovi
- 3) všechny příležitostné spisy a projevy k 28. říjnu
- 4) všechny příležitostné spisy a projevy k 28. květnu
- 5) všechny knihy s ideologií židovskou
- 6) všechny knihy s ideologií zednářskou
- 7) všechny knihy s ideologií marxistickou a komunistickou
- 8) všechny knihy o bývalé československé armádě
- 9) všechny knihy o branné výchově
- 10) všechny knihy o Lužici a lužických Srbech
- 11) všechny knihy o legiích a čl. zahraničním odboji
- 12) všechny knihy místního rázu, pokud v nich byla protiněmecká tendence (sborníky, památníky, vlastivědná pojednání apod.)“²²⁸

Seznam dále pokračoval bodem číslo třináct, kde bylo uvedeno nespočet dalších, dle nacistů nevhodných knih. K seznamu byl dále připojen oběžník, obsahující pokyny, jak s vyřazenými knihami naložit. Kantoři se zpravidla měli postarat o to, aby vyřazené knihy

²²⁵ F. BOSÁK, *Česká škola*, s. 8.

²²⁶ J. GEBHART – J. KUKLÍK, *Velké dějiny*, s. 536.

²²⁷ Michaela VOBORNÍKOVÁ. *Knihovny a knihovnictví v českých zemích v letech 1938–1945 – 3. část*. Ikaros 20, 2016. [online]. Dostupné z: <http://ikaros.cz/node/17704>

²²⁸ SOKA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kart. č. 18, čj. 34/1940.

byly důkladně zapsány, spočítány a uloženy do speciálních beden.²²⁹ Kromě vyřazování docházelo také k cenzuře. Tu často prováděli i samotní žáci, jak se můžeme dočíst z následujících vět: „*Ředitelství vyzývá dále velmi vážně, aby žáci prohlédli znovu všechny dosud užívané učebnice a začernili v nich nepoznatelně všechna vadná místa. Německé úřady mají právo provésti kdykoli namátkou revisi a přesvědčiti se, zda a jak dalece bylo vyhověno předpisům. Jeden případ mohl by býti osudný celému ústavu.*“²³⁰ Celkový počet zrevidovaných učebnic na všech typech škol měl nakonec činit 1 200 kusů. Koncová bilance byla taková, že asi 10 % učebnic muselo být staženo a dalších asi 60 % upraveno.²³¹

Proměnou neprošly jen knihy, učebnice a pomůcky, ale i složení žactva a profesorského sboru. V souvislosti s protižidovskou politikou došlo 7. srpna 1940 k vyloučení židovských žáků ze všech škol s vyučovacím českým jazykem. Z německých škol byli vyloučeni již v červenci 1939. Jednu z mála možností studia pro židovské žáky, představovala škola Jáchymka, pojmenovaná podle místa, kde se nacházela, tj. Jáchymova ulice v Praze. V období protektorátu dále fungovalo židovské gymnázium v Brně a židovské škola v Moravské Ostravě.²³²

V Litomyšli, ale i v mnoha dalších městech ovšem vzdělání pro židovské žáky, vyloučené školním rokem 1940/41 neexistovalo, a tak často docházelo k praktikování soukromé výuky. Od 3. ledna 1941 měla být učiněna přítrž i tomuto nařízení: „*Zakazuje se, co nejpřísněji učitelským silám protektorátních škol a veřejných škol všeho druhu vyučovati soukromě židovské děti a židovské dospělé.*“²³³ I přes tento zákaz se však našli lidé, kteří se nebáli židovské děti (či dospělé) učit. Solidarita překonala strach také v Litomyšli. Když byla Eva Freyová vyloučena ze školy a nesměla se s nikým stýkat, „*chodila za ní neohroženě jedna holčička, nynější učitelka Skalová, která byla její spolužačkou od první třídy. Tak si hrávaly různé hry, taky na školu, ona ji ukazovala, co se*

²²⁹ M. VOBORNÍKOVÁ. *Knihovny a knihovnictví v českých zemích v letech 1938–1945* – 3. část. Ikaros 20, 2016. [online]. Dostupné z: <http://ikaros.cz/node/17704>

²³⁰ SOkA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kn. 553, zápis č. 26 ze dne 22. ledna 1941.

²³¹ F. BOSÁK, *Česká škola*, s. 24.

²³² Eliška WAAGEOVÁ. *7. srpna 1940 – vyloučení židovských žáků ze škol*. [online]. [cit. 2022-02-07]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/soa/zide-v-ceskych-zemich-a-konecne-reseni-zidovske-otazky/protizidovska-politika-po-zrizeni-protektoratu-cechy-a-morava/jachymka/zidovska-obecna-skola/7-srpna-1940---vyloucení-zidovskych-zaku-ze-skol/>

²³³ SOkA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kart. č. 20, čj. 34/1941.

*učí ve škole, potom jsme ji podle toho trošku učili, jenže to bylo všechno málo. Ta kamarádka byla ale skutečně odvážná a hodných rodičů dcerka.*²³⁴

Adorace tělesné stránky jedince, cenzura knih a postupné vyloučení Židů ze školního, ale i veřejného života; poslední, v čem ještě protektorát nekopíroval nacistické Německo, bylo známkování. Od školního roku 1943/44 se proto zavedlo šestistupňové hodnocení žáků, které se v té době již používalo v Německu i na německých školách v protektorátu. Jednička byla stejně jako dnes známkou nejlepší, zatímco šestka nejhorší. Známkování vypadalo následovně:

1 - sehr gut – *výborně*,

2 - gut – *chvalitebně*,

3 - befriedigend – *dobře*,

4 - ausreichend – *dostatečně*,

5 - mangelhaft – *nedostatečně* (tato známka se dávala žákům, u nichž se předpokládala brzká náprava),

6 - ungenügend – *nedostatečně* (tato známka se dávala žákům, u kterých se neočekávala brzká náprava).²³⁵

Se změnou klasifikačního řádu bylo rovněž současně stanoveno, že s vyznamenáním může prospívat pouze jediný žák ve třídě a také z jednotlivých předmětů mohl být ve třídě klasifikován prospěch maximálně dvou žáků jako velmi dobrý, tedy jedničkou.²³⁶ Aby nedošlo k stížnostem ohledně nové klasifikace napsal ředitel Růžička: „Zítřa 8. prosince v 5 hodin odpoledne bude schůze rodičovského sdružení, kde bude rodičům oznámena změna klasifikačního řádu. Jest v zájmu rodičů, aby vyslechli velmi důležité informace a nebyli případně pozdně překvapeni.“²³⁷

Zřejmě za účelem zmírnění negativních dopadů na výuku se pořádaly během protektorátu nejrůznější soutěže. Jednou z nich byla soutěž spořitelů Čech a Moravy o ceny za nejlepší slohovou nebo početní práci nebo za nejlepší kresbu s námětem spořivosti a spořitelů. Žáci byli rozděleni do čtyř kategorií podle věku, zúčastnit se mohli

²³⁴ Michaela FLÍDROVÁ, *Život a zánik židovské menšiny v Litomyšli v první polovině 20. století*, Praha 2005, s. 33. Bakalářská práce obhájená na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze. SOkA Svitavy, Sběrka vědeckých a literárních rukopisů, sign. R 689.

²³⁵ J. DOLEŽAL, *Česká kultura*, s. 52.

²³⁶ *Tamtéž*.

²³⁷ SOkA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kn. 553, zápis č. 16 ze dne 7. prosince 1943.

i ti nejmenší. Vítězové dostali spořitelní knížky s určitým finančním obnosem. Další ceny byly upomínkové a čestné, jako pravítka, měřítka, záložky do knih, spořitelní hry atd.²³⁸ Soutěže se ale často stávaly místem, kde mělo docházet k ovlivnění české mládeže. Byly to zvláště časopisy Kuratoria (*Správný kluk, Dívčí svět, Zteč*), které měli za pomoci nejrůznějších soutěží zmanipulovat myšlení mladých hochů a dívek.

4.1 Předměty a maturitní zkoušky

V jakých předmětech se žáci vzdělávali než dospěli ke zkouškám dospělosti? Od první třídy na gymnáziu měli žáci jako povinné tyto předměty: náboženství, český jazyk, německý jazyk, dějepis, zeměpis, matematiku, přírodopis a zpěv. Ve třetí třídě se přidalo rýsování a fyzika, od čtvrté třídy chemie. Jazykům byla věnována zvláštní pozornost, v paté třídě ve školním roce 1939/40 žáci studovali celkem 4 jazyky – mateřskou češtinu, povinnou němčinu, ale také francouzštinu a latinu. Mimo to se žáci mohli přihlašovat k nepovinným předmětům. Ve školním roce 1942/43 byla vypsána následující nabídka: „1) praktická cvičení chemická od V.–VIII. třídy, 2) praktická cvičení fyzikální v VII. třídě, 3) praktická cvičení přírodopisná v VIII. třídě, 4) těsnopisu v III.–V. třídě, 5) ženské ruční práce v III.–VIII. třídě“²³⁹

Všechny předměty prošly po zřízení protektorátu hlubokou změnou. Jak jsem již psala výše, velký důraz byl kladen na tělesnou výchovu, ale proměny zaznamenaly všechny předměty od těch humanitních, přes přírodovědné až po zpěv. Ráda bych představila dle mého názoru tři stěžejní předměty, kde se nové změny dařilo prosazovat nejintenzivněji, a to v dějepisu a dvou jazycích – českém a německém.

Předtím než dospějem k jednotlivým předmětům, je vhodné zmínit i konání maturit. Ani ty totiž nepřinesly do života žáků veselé chvíle. Od roku 1942 bylo nařízeno, že z německého jazyka nesmí projít 20 % žáků maturitní zkouškou a o rok později musela být alespoň jedna otázka z dějepisu, zeměpisu nebo matematiky zodpovězena německy. O tom, že zkoušky dospělosti byly stížené a někteří žáci nesměli projít, svědčí i tento záznam z litomyšlského gymnázia z 25 dubna 1944: „Vracím v příloze písemné práce dospělosti, k nimž poznamenávám: a) německé práce byly opravovány příliš mírně /viz požadavky klasifikace VM 1944, č. 91/, takže jsem byl nucen změnit známky v těchto

²³⁸ *Tamtéž*, kart. č. 25, čj. 1209/1943.

²³⁹ *Tamtéž*, kn. 553, zápis č. 1 ze dne 4. září 1942.

případech: Zdeněk Kopecký na 3, Miroslav Marek na 6, Václav Nekvinda na 3, Olga Poláková na 6, Jiřina Řezáčová na 5, Věr. Slámová na 5, Jiří Šeda na 4.“²⁴⁰ Maturanti, kteří byli pracovně nasazení maturitní zkoušku skládat nemuseli, maturitu dostali za uspokojivý pracovní výkon. Toto nařízení se týkalo především všech českých maturantů školního roku 1944/45, kteří byli přiděleni k vojenským a polovojenským organizacím.²⁴¹

Maturitní zkouška se stejně jako dnes skládala ze dvou částí, a to písemné a ústní. Předměty, ze kterých žáci maturovali, se lišily v závislosti na tom, na jakém typu školy studovali. Ústní zkouška se skládala z německého jazyka, českého jazyka, dějepisu a zeměpisu Velkoněmecké říše, matematiky nebo latiny a z volitelného předmětu (další cizí jazyk, fyzika, přírodopis, chemie). Na základě dochovaného *Hlavního protokolu o zkouškách dospělosti* z let (1940–1948) si můžeme udělat představu o proběhlých maturitách. Témata odpovídala nově zřízeným poměrům. Kupříkladu v roce 1942 si v německém jazyce žáci se zkušební komisí mohli pohovořit o životě a díle Adolfa Hitlera, straně NSDAP či Rudolfu Wagnerovi. Do předmětu o zeměpisu Velkoněmecké říše byly zařazeny politicky přijatelná témata, například: *Hnědouhelné oblasti v Říši, Školství v Protektorátu, Zemědělství v Protektorátu* aj.²⁴² Pokud žáci úspěšně zkoušku složili, čekalo na ně již zmíněné dvoujazyčné vysvědčení.

4.1.1 Dějepis

Začněme dějepisem, kterému nacisté přikládali vskutku velkou pozornost a snažili se skrze něj šířit nacionálně socialistické myšlení. Nacistická pedagogika se musela vyrovnat hlavně s problematikou česko-německých vztahů, a proto hned ze začátku byla odmítnuta Palackého koncepce stýkání a potýkání mezi Čechy a Němci. Vyučovat se měla zejména období, ve kterých nebyl český národ v konfliktu s Němci, a naopak docházelo k jeho souladu. V takových případech byla navíc negována česká státnost.²⁴³

Výnosem MŠANO z 29. listopadu 1939 dorazila na litomyšlské gymnázium, ale také na další národní střední školy a učitelské ústavy s českým vyučovacím jazykem, zpráva o užívání učebnic dějepisu. Od tohoto data neměla být užívána učebnice *Hrbek-Vodehnal: Všeobecný dějepis pro vyšší třídy středních škol, díl III: Nový věk od osvícenství*

²⁴⁰ *Tamtéž*, kart. č. 25, čj. 397/1944.

²⁴¹ František MORKES, *Československé školy*, s. 15.

²⁴² SOKA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kn. 526.

²⁴³ J. DOLEŽAL, *Česká kultura*, s. 71.

do doby přítomné. Rozhodnutí obsahovalo rovněž radu, jak mají učitelé postupovat bez této učebnice: „Profesoři ať učivo vykládají a žáci nechť si činí poznámky do té doby, než bude vydána kniha nová, která by ji nahradila.“²⁴⁴ Ostatní učebnice dějepisu, zachycující stejné období, mohly být používány, ale pouze pokud byla závadná místa zalepena, začerněna nebo odstraněna. Nejenom učebnice, ale také školní pomůcky prošly kontrolou – tedy i mapy. Ty se změnily k obrazu, který vyhovoval okupační moci. Na jednu takovou vzpomínal bývalý gymnazista Jaroslav Vaňásek: „Zvláště kouzelně nesmyslná byla část dějepisu, v níž byla vytištěna mapka stěhování germánských kmenů z Jutského poloostrova do dnešního Řecka, kde se staly zakladateli tzv. řecké antické kultury.“²⁴⁵

Po odstranění závadných míst a někdy i celých učebnic, došlo v roce 1940 na další nařízení: „Aby říšské dějiny byly probírány při vyučování dějepisu na školách s českým jazykem vyučovacím až do vydání nových českých učebnic dějepisu podle těchto německých učebnic: 1) Walter Gehl: *Geschichte für Oberschulen, Gymnasien und Oberschulen in Aufbauform*, Verlag Ferdinand Hirt, Breslau, Königsplatz 1, 2) Walter Gehl: *Deutsche Geschichte in Stichworten (gebundene Ausgabe)*, Verlag Ferdinand Hirt, Breslau, Königsplatz. Uvedené učebnice, které nejsou určeny žákům, nýbrž jen učitelům, budiž zakoupeny školami a zařazeny do učitelských knihoven tak, aby jich mohli učitelé dějepisu kdykoliv použít.“²⁴⁶ Druhá vlna stahování knih přišla od protektorátních úřadů pouhé dva týdny před začátkem školního roku, a proto nebylo v lidských silách zakoupit na začátek září nové učebnice. Většina učitelů se díky tomu potýkala s nedostatkem učebních textů, případně i celých učebnic. Jelikož stažením prošly dříve i některé pomůcky, nemohli profesoři opřít svůj výklad ani o mapy či doplňkové obrazy.

V roce 1941 bylo zjištěno, že dějepis i přes všechna opatření není stále vykládán vyhovujícím způsobem. Nakonec byla jeho výuka v listopadu 1941 na jeden rok zastavena: „Hodiny dějepisu připadají zatím jazyku německému. Budou v nich učití buď učitelé němčiny v příslušné třídě nebo jiné učitelské síly znalé jazyku německému.“²⁴⁷ V mezidobí pak došlo k přípravě nových učebnic a pro kantory dějepisu byly pořádány přeškolení

²⁴⁴ SOKA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kart. č. 18, čj. 743/1939.

²⁴⁵ A. MIKOLÁŠEK – J. CHALOUPKA, *Dojmy*, s. 11.

²⁴⁶ SOKA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kart. č. 19, čj. 1069/1940.

²⁴⁷ *Tamtéž*, kart. č. 21, čj. 1360/1941.

kurzy, o kterých bude více napsáno v jedné z podkapitol. Omezená výuka dějepisu byla na gymnáziích obnovena až na podzim 1942.²⁴⁸

Další šancí, jak změnit dějepisné smýšlení na školách, bylo využít Pekařovu koncepci dějin a přepracovat ji. To měl být úkol především pro Josefa Klika, oddaného žáka Josefa Pekaře, který se pokusil upravit učebnici tak, aby vyhovovala novému smýšlení. Ve spolupráci vyšla v roce 1942 učebnice *Dějiny Čech a Moravy od pravěku až do poloviny 18. století*. Avšak i tento počín nebyl přijatelný a nevyhovoval.²⁴⁹ Lze tedy říci, že jakékoliv snahy přizpůsobit dějepis novým poměrům byly marné. Nová učebnice dějepisu pro střední školy byla vydána až v roce 1944 a byla již celá v němčině.

4.1.2 Německý jazyk

Už před tím, než byly hodiny dějepisu nahrazeny německým jazykem, se cílilo na germanizaci českých obyvatel. Emanuel Moravec jako ministr školství zaujímal k poněmčování na českých školách razantní postoj: „*Znalost němčiny je dnes pro českého člověka především otázkou jeho budoucího blahobytu ... už v nejbližších letech naše středoškolská mládež bude stejně dobře ovládat němčinu jako svoji mateřštinu, což přispěje hlavně k těsnému sblížení mládeže české s mládeží německou. To je základním požadavkem převýchovy, kterou žádají jak zájmy Říše, tak budoucnost českého národa.*“²⁵⁰

Zavádění němčiny nebylo jednoduché. Germanizace středoevropského prostoru byla ztížena hned několika faktory. Předchozí období první republiky, kdy docházelo k orientaci zahraniční politiky směrem k Francii, mimo jiné způsobilo preferenci francouzského jazyka před německým. České obyvatelstvo tak z velké míry nebylo po jazykové stránce připraveno na nové poměry, které březnem roku 1939 nastaly.²⁵¹ Situace naopak využily překladatelé a vydavatelé jazykových příruček a slovníků, které vycházely ve velkých nákladech, některé dokonce uzpůsobené pro konkrétní profese – např. pekaře,

²⁴⁸ Školákem v protektorátu (projekt Památníku Terežín). *Dějepis*. [online]. cit.2021-03-29]. Dostupné z: <https://skolakemvprotektoratu.pamatnik-terezin.cz/index.php/6-stedni-kola/co-se-skryvalo-za-rozvrhem/64-okaz-6-dejepis>

²⁴⁹ F. BOSÁK, *Česká škola*, s. 43.

²⁵⁰ E. MORAVEC, *O český zítřek*, s. 114.

²⁵¹ V. VELČOVSKÝ, *Čeština*, s. 148.

čalouníky, pokrývače, zemědělce, železničáře a další. K osvojení němčiny měly přispět také nově vydávané jazykové příručky.²⁵²

Poněmčování z důvodu co nejvyšší účinnosti mělo probíhat již od útlého věku. Cílo se především na děti, u kterých je deformace myšlení poněkud snazší než u dospělých. Příkladem velice zdařilé propagandistické kampaně cílící na mládež, byla dětská soutěž o ceny vypsána wehrmachtem v roce 1940, kde měly děti napsat, zda se setkaly s německými vojáky a jak se jim dařilo porozumět, případně s nimi konverzovat. Výsledkem bylo přes 27 000 odpovědí, ve kterých je silně zastoupen silný ideologický náboj, ačkoliv se jednalo o dobrovolnou soutěž. V některých pracích později otištěných do jednoho sborníku vyplývá, že právě jazyková bariéra děti přiměla k učení se němčiny.²⁵³ V publikaci *Slovo mají děti* tak najdeme výběr dopisů, které jsou dokladem manipulace dětského vnímání okupační mocí.

Původně nepovinná němčina se záhy stala povinnou na všech školách. Díky vládnímu nařízení z října roku 1939 se stalo vyučování německého jazyka povinným na každé měšťanské škole. V lednu následujícího roku byla zavedena výuka němčiny na obecných školách od třetího postupového ročníku, pokud bylo přihlášeno alespoň dvanáct žáků.²⁵⁴ Ještě téhož roku bylo původní nařízení zrušeno a zavedena povinná výuka německého jazyka na obecných a měšťanských školách bez výjimky na úkor zrušené občanské nauky a výchovy.²⁵⁵ Od roku 1941 byl německý jazyk povinný již na všech typech škol na území protektorátu.²⁵⁶

Ke zvyšování počtu hodin došlo zanedlouho i na gymnáziích. V primě a sekundě byla časová dotace čtyři hodiny, ve vyšších ročnících tři hodiny. V roce 1942 se zvýšil počet hodin německého jazyka na gymnáziích až na osm hodin týdně na úkor jiných předmětů.²⁵⁷ Aby žáci byli motivováni k tomu učit se německému jazyku v tak velkém množství, přistoupilo se k nejrůznějším druhům odměn: „*V zájmu prohloubení studia německého jazyka a lepšího poznání Německé říše umožní ministerstvo školství a národní*

²⁵² *Tamtéž*, s. 149.

²⁵³ *Tamtéž*, s. 151–152.

²⁵⁴ *Vládní nařízení o vyučování němčině na českých obecných školách*, in: *Věstník MŠANO*, roč. XXII, 25. leden 1940, s. 196.

²⁵⁵ *Vládní nařízení, jímž se nově upravují povinné učební předměty na školách obecných a měšťanských*, in: *Věstník MŠANO*, roč. XXII, 26. září 1940, s. 312.

²⁵⁶ V. VELČOVSKÝ, *Čeština*, s. 126.

²⁵⁷ F. BOSÁK, *Česká škola*, s. 31.

osvěty o hlavních prázdninách 1941 dvaceti žákům /žákyním/ vyšších tříd českých středních škol a dvaceti žákům /žákyním/ středních odborných škol studijní zájezd do Německa. Poskytnutí této možnosti jest odměnou za vynikající prospěch v jazyku německém.“²⁵⁸ Pro účast na zájezdu do Německa měl být vybrán pouze jeden žák z celé školy, který vynikal v německém jazyce nad obvyklý průměr jeho třídy, a to na speciální pedagogické radě, zřízené za tímto účelem. Přestože tato akce měla celorepublikový ráz, bylo vybráno pouze dvacet žáků vyšších tříd českých středních škol a dvacet žáků českých odborných škol, kteří reálně odjeli na tento zájezd.²⁵⁹

Ověření nově nabytých znalostí německého jazyka probíhalo za pomoci písemných zkoušek, které vycházely z iniciativy zemské školní rady. Práce na různá témata přicházela do škol v zalepených obálkách, žáci měli na jejich vypracování jednu vyučovací hodinu bez použití pomůcek a slovníků. Museli si přinést dva archy linkovaného normalizovaného papíru či papíru nelinkovaného s podložkou. Zameškání školy v ten den nepřicházelo v úvahu, pouze s prokázáním úředně ověřené lékařské zprávy.²⁶⁰

I přes horlivou snahu povýšit německý jazyk na vyšší úroveň se nedařilo státu kontrolovat a ovlivňovat jeho znalost a užívání. V roce 1943 dokonce stoupla poptávka po anglickém a ruském jazyce. Odpor k němčině byl dokazován při skládání zkoušek z němčiny u úředníků, které znamenaly setrvání ve stávajícím zaměstnání. Zkoušky opakovalo 40–60 % účastníků.²⁶¹ Ve školách, kde bylo mnoho učebnic vyřazeno a nebyly nahrazeny učebnicemi novými, se stávalo, že si žáci museli opatřovat materiál pro výuku němčiny sami. Takovým příkladem je i pokyn z litomyšlského gymnázia z 13. července 1943: „Pro nedostatek německé četby budete i v příštím škol. roce potřebovat letošní ročník časopisu ‚Wir lernen Deutsch‘ a ‚Unsere Welt‘ Schovejte si všechna čísla a dejte si celý ročník svázat!“²⁶² Německý jazyk měli ovládat perfektně nejen studenti, ale i jejich učitelé, včetně těch, kteří v tomto předmětu nebyli aprobovaní. O tom ale více v jedné z následujících kapitol, pojednávající o kantořině.

²⁵⁸ SOkA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kart. č. 20, čj. 568/41.

²⁵⁹ *Tamtéž.*

²⁶⁰ *Tamtéž*, kn. 553, zápis č. 43 ze dne 12. května 1942.

²⁶¹ V. VELČOVSKÝ, *Čeština*, s. 158.

²⁶² SOkA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kn. 553, zápis č. 43 ze dne 13. července 1943.

4.1.3 Český jazyk

Mateřský jazyk, tedy čeština, se stala důležitým nástrojem pro národ a zdůraznění češství ve vypjaté době druhé světové války. Snaha bránit důležitý artefakt našeho národa se projevila téměř hned. Důkazem může být fejeton s názvem *Mluvte česky!*, vydaný na titulní straně *Národních listů* dne 13. července 1939. Zde krátká ukázka naléhavosti na české obyvatele: „*Ne, věřte, není to bez významu. Úcta k jazyku je východisko úcty k národnosti. Koho nebolí, je-li komolen jeho rodný jazyk, toho nebude brzy bolet, bude-li deptána jeho národnost. Kdo si dá pokřivit smysl pro čistotu mateřštiny, pokříví záhy i svůj smysl pro národnostní práva. Komu je lhostejno, jak se zachází s jeho mateřským jazykem, tomu bude brzy lhostejno, jak se zachází s jeho národem.*“²⁶³

Český jazyk měl být potlačen také pomocí dvojjazyčnosti. Dne 23. července 1939 došlo k vydání jazykových zákonů, na jejichž základě bylo povoleno s německými úřady komunikovat jen za pomoci němčiny, v případě úřadů protektorátních dvojjazyčně, německy a česky, přičemž němčina musela být vždy na prvním místě. Slova jako Führer, Reichsprotektor, Protektorat Böhmen und Mähren byla zakázána překládat.²⁶⁴ Česká mládež nové zákony nejvíce pocítovala v ulicích, kde označení všech úřadů, institucí či obchodů bylo uvedeno nejprve v jazyce německém, poté až v českém. Nebyli by to Češi, kdyby na nová nařízení, která se jich dotkla, nereagovali vtipem a satirou, který je našemu národu v těžkých časech víc než vlastní. Tento vtip je pouze jedním z mnoha: „*Jde gestapák po ulici a pojednou vidí na baráku křídou napsáno: ‚Hitler je vůl‘. Zavolá nedaleko stojícího strážníka a ptá se ho výhružně, co tomu říká? – ‚No, že to má být napřed německy a pak česky‘ odpovídá strážník.*“²⁶⁵

Odlišnost mezi českým a německým měla být dokázána i v grafické úpravě písma. Zatímco oficiální německé texty byly tištěny frakturou, české zůstávaly nadále psány antikvou. Používání fraktury nebylo pouhou věcí vizuální stránky, ale měla i hlubší, názorový význam. Ten spočíval v tom, že „*Němec vnímal frakturu jako písmo (typicky) německé, a identifikoval tedy jazyk prostřednictvím jeho grafemické stránky (národní vymezení), pro samotného Němce se jednalo o vymezení politické, tj. národně socialistické.*

²⁶³ VLK, *Mluvte česky!*, Národní listy 79, 1939, s. 1.

²⁶⁴ Detlef BRANDES, *Češi pod německým protektorátem: okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945*, Praha 2019, s. 195.

²⁶⁵ *Protektorát se směje: Doklad č. optimismu a protiněmeckého odboje v 2. světové válce*, s. 12–13.

Fraktura byla chápána jako písmo pravých Němců, a měla tedy významnou ideologickou hodnotu. ²⁶⁶

Na školách byl český jazyk omezován stejně jako ostatní předměty postupnými kroky. Jak již bylo uvedeno výše, mnoho knih bylo z knihoven vyloučeno a ještě více jich prošlo cenzurou. V hodinách české literatury se zakázala četba „závadných“ děl jako *Zapadlí vlastenci* od Karla Václava Raise, *Psohlavci* od Aloise Jiráska či Vrchlického *legendy o Sv. Prokopovi* a další.²⁶⁷ Některá díla byla odstraňována dodatečně, jedním z příkladů může být báseň *Vzhůru již hlavu národe* od Jana Nerudy, která jako silně vlastenecká, byla zakázána v září roku 1940 ²⁶⁸:

*Vzhůru již hlavu, národe,
k nebi své zdvihni oči!
Viz: jsou tam i malé hvězdičky,
kol nichž se velké točí!
Toť prostě tím: ty maličké
z jaderného jsou fládru,
ale ty velké a poslušné
jen z plynových jsou hadrů.*

*Troufám, že při té myšlence
srdce ti povyskočí –
nuž – buďme tou malou hvězdičkou,
kol níž se velké točí!
Jde to, ach jde! Jen každý hled’
k vlastnímu dobře jádru;
bude-li každý z nás z křemene,
je celý národ z kvádrů! ²⁶⁹*

Profesoři měli mít dohled nad žáky nejen ve škole, ale i v jejich mimoškolních aktivitách. V českém jazyce měli za úkol sledovat mimoškolní četbu mládeže. Za literární

²⁶⁶ V. VELČOVSKÝ, *Čeština*, s. 188.

²⁶⁷ J. DOLEŽAL, *Česká kultura*, s. 67.

²⁶⁸ SOkA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kart. č. 19, čj. 899/1940.

²⁶⁹ Jan NERUDA, *Básnické spisy Jana Nerudy*, Praha 1917, s. 57.

brak byly označeny různé druhy knih včetně dobrodružných.²⁷⁰ Braková literatura byla vnímána jako pokleslá a úkolem učitele bylo, aby se ji žáci vyhýbali. Kromě učebnic se tedy revidovaly žákovské a učitelské knihovny.

Na jednu stranu docházelo k razantnímu poněmčování a omezování českého jazyka, na druhou stranu si okupační moc počínala chytře, a to když nezasahovala do počtu hodin češtiny. V některých ročnících naopak docházelo k tomu, že se počet hodin českého jazyka navýšil, což mělo v českém národě vzbuzovat pocit, že je respektována určitá autonomie protektorátu. Nicméně se nejednalo o milostivý krok ze strany okupační moci. Zvýšený počet hodin umožňoval okupantům zařazení dalších „proněmeckých“ témat, například vývoje německého písemnictví.²⁷¹ Zcela zásadní roli ve výuce češtiny sehrála slohová cvičení, do jejichž zadání pronikaly německé reálie, historie a kultura. V učitelském ústavě v Kutné Hoře tak budoucí kantory neminulo psaní slohů na následovná témata: *Německý národ po stránce národopisné (1941)*, *Vyučování němčině na českých školách národních (metodické pojednání)*, *Čechy a Morava v Říši (dějepisně-zeměpisný rozbor přednášky státního tajemníka K. H. Franka (1942))* a podobně.²⁷²

I přes nepříznivou dobu a zařazování ideologicky korespondujících témat, se některým lidem dařilo bránit český jazyk a jeho hodnotu. Péče o spisovnou češtinu se stala integrujícím znakem českého národa. Díky tomu se několik cvičení v některých z učebnic věnuje péči o tzv. „jazykovou čistotu“. Na druhou stranu stále dochází k publikaci ideologicky zabarvených učebnic a materiálů. Zřejmě nejvíce zatíženou je v tomto směru *Nová čítanka*. V několikadílné učebnici si žáci mohli přečíst „*stat' Josepha Goebbelse nebo text Karla Ulricha ‚Německá kolonisace v XIII. století a její význam‘. V něm se podtrhuje intelektuální i biologické vazalství Čechů vůči všestranně schopnějším německým přesídlencům.*“²⁷³ Tak je opět zdůrazněna převaha německví nad češtvím. Značné množství podobných proněmeckých adorací můžeme najít i v řadě jiných článků, přičemž manipulace v nich probíhá co nejvíce skrytě, aby nebyla žákům nápadná a byla pro ně co nejvíce přirozená. Podobně si autoři počínají s tématem antisemitismu. Židé jsou

²⁷⁰ SOkA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kart. č. 18, čj. 523/1940.

²⁷¹ Školákem v protektorátu (projekt Památníku Terezín). *Český jazyk*. [online]. [cit. 2022-04-03]. Dostupné z: <https://skolakemvprotektoratu.pamatnik-terezin.cz/index.php/co-se-skryvalo-za-rozvrhem/6-stedni-kola/co-se-skryvalo-za-rozvrhem/67-odkaz-3-cesky-jazyk>

²⁷² Martina ŠMEJKALOVÁ, *Výchova k vlastenectví, nebo nacistická indoktrinace? Výuka českého jazyka na středních školách Protektorátu Čechy a Morava*, in: *Soudobé dějiny*, Praha 2010, s. 121–157.

²⁷³ *Tamtéž*.

zde vykresleni jako nebezpečné zlo, proti němuž bychom si měli počínat velmi opatrně. Nacisty podporovaný antisemitismus se objevil nejen ve zmíněné *Nové čítance*, ale hojně byl prostoupen i v denním tisku *Árijského boje* a *Vlajky*.²⁷⁴ Zřejmě už nezodpovězenou zůstane otázka, do jaké míry byla čítanka účinná a zda se jí podařilo „převychovat“ českou mládež. Její nebezpečí je však zřejmé každému z nás.

Dle Martiny Šmejkalové se vyučování českého jazyka výrazněji neproměnilo až do listopadu roku 1941, tedy přibližně do příchodu Reinharda Heydricha jako zastupujícího říšského protektora. Avšak jak vyplývá nejen z pamětí středoškolského profesora a historika Václava Černého: „*Záleželo víceméně na učiteli... Od kvinty až po oktávu mohl ... svoje hodiny prokoukat z okna nebo protlouci jakýmkoliv tlachem, aniž kdo co namítl. Mohl od primy do oktávy učit českému pravopisu a české mluvnici... Mohl se studenty číst vybrané ukázky z českých autorů...*“²⁷⁵ Podobně činnost učitelů zhodnocující i samotní žáci. Někteří vzpomínají na nesmírnou odvalu učitelů, kteří bránili češtinu a veškerou kulturu jako jednu z nejdůležitějších ideálů protektorátní doby. Jiní zase na kolaborantský přístup některých profesorů.

4.2 Přeškolovací kurzy

Kontrola učebnic, jejich postupné vyloučení, cenzura, nové osnovy a potlačování mateřštiny – to byl jenom začátek. Nové poměry si měli osvojit především kantoři, neboť měli na žáky velký vliv. Symbolem přeškolování učitelů se stalo městečko Rankenheim ležící přibližně 50 kilometrů od Berlína. Toto místo mezi lety 1941–1943 sloužilo jako tábor pro vzdělávání učitelů. Po roce 1945 se z něj stala dočasná nemocnice a nakonec v době NDR místo pro „nepřizpůsobivé děti“.²⁷⁶

Alois Knotek, učitel dějepisu na litomyšlském gymnáziu, obdržel pozvánku jako jeden z prvních účastníků se slovy: „*Byl jste vybrán k účasti na prvním kursu pro učitele dějepisu na českých středních školách, který se bude konati v době od 28. září do 8. října 1941 v Rankenheimu u Berlínu.*“²⁷⁷ Na přeškolovací kurzy v délce dvou týdnů odjížděli

²⁷⁴ Robert DITTMANN – Oldřich ULÍČNÝ (ed.), *Studie k moderní mluvnici češtiny*, Olomouc 2013, s. 142.

²⁷⁵ M. ŠMEJKALOVÁ, *Výchova*, s. 121–157.

²⁷⁶ GFB Potsdam GmbH. *Kinder- und Jugenddorf Rankenheim*. [online]. [cit. 2022-02-07]. Dostupné z: <https://www.gfb-potsdam.de/index.php/objekte/rankenheim.html>

²⁷⁷ SOKA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kart. č. 21, čj. 971/1941.

převážně učitelé dějepisu, zeměpisu a biologie v počtu okolo padesáti členů. Celé školení pak během dvou let absolvovalo zhruba osm stovek vybraných českých učitelů.²⁷⁸

Školení probíhalo táborovým způsobem ve dvou budovách na samotě u jezera, čímž byl „člověk vytržen z navykého prostředí a sražen na primitivní sociální úroveň.“²⁷⁹ Přísný denní program měl zajistit, aby učitelé podleli novým myšlenkám, které s sebou režim přinesl. Vojenský dril, přednášky, práce v kroužcích a různé proslovy stmelovaly kolektiv a přátelské akce či sportovní akce měly zanechat silný citový zážitek. Jakýmsi vrcholem přeškolovacího kurzu měla být pro účastníky návštěva hlavního města Berlína, která jak vyplývá ze svědectví účastníků, byla spíše zklamáním.²⁸⁰

První etapu kurzu absolvovali učitelé dějepisu, a to mezi zářím 1941 a listopadem 1942. Právě na učitele dějepisu byl kladen největší nátlak, jelikož čtrnáctidenní kurz museli absolvovat dvakrát, neboť byl složen ze dvou částí. Podzimní dějepisné kursy v roce 1941 byly věnovány německým dějinám, jarní a letní 1942 vztahu českých dějin k Německu. Každý den se skládal obvykle ze dvou přednášek, většinou univerzitních profesorů či jiných kapacit, po nichž musel vždy jeden z účastníků shrnout hlavní body přednášky. Odpoledne (někdy i večer) byly povinné „diskuze“ k předepsaným tématům. Veškerý program probíhal v německém jazyce.²⁸¹

Přeškolení profesorů neprobíhalo tedy jen po stránce vědomostní, ale bylo poznamenáno i přísnou, téměř až vojenskou disciplínou. Příkladem je výpověď jednoho z účastníků: „Denní program byl takový, že ráno o 7. hodině zazněl budíček, pak byla půlhodinka společného tělocviku, nato omývání ve společné umývárně a v 8 hodin snídaně. Dopoledne bylo vyplněno dvěma výklady a rozhovorem o nich. O ½ 1. hodině byl oběd, do 3. hodin odpočinek, pak svačina a zase dvě přednášky až do 7. hodiny. Pak večere, a po ní buď sedánka ve společné místnosti nebo filmové představení nebo recitační večer. Čas byl skutečně vyměřen na minuty a přesnost byla vojenská. Uklízení pokojů, škrábání brambor a umývání nádobí obstarávali si posluchači sami.“²⁸²

Pobytem v Rankenheimu přeškolení zdaleka nekončilo. Další kurzy probíhaly ještě na území protektorátu a byly vedeny účastníky rankenheimských kurzů. I díky tomu

²⁷⁸ F. BOSÁK, *Česká škola*, s. 44.

²⁷⁹ *Tamtéž*.

²⁸⁰ *Tamtéž*, s. 45.

²⁸¹ *Tamtéž*.

²⁸² Otakar DORAZIL, *Chtěl jsem být učitelem: škola v míru, ve válce a v revoluci*, Praha 1945, s. 90–91.

Alois Knotek, nabitý zkušenostmi z přeškolení, byl pověřen „aby na kursu pro české historiky ve dnech 15.–16. ledna 1942 v Pardubicích konal následující dvouhodinové přednášky: 1. ‚Řád německých rytířů‘, 2. ‚Bismarck‘.“²⁸³ Na průběh těchto kurzů měli za úkol dohlížet němečtí pozorovatelé.²⁸⁴ Samozřejmostí bylo i zjišťování učitelských postojů pomocí německých inspektorů, kteří měli za cíl odhalovat případné nevhodnosti v kantorském chování a zastrašit je případným vyloučením ze škol.²⁸⁵ Na litomyšlském gymnáziu byl ustanoven i pracovní kroužek kolegů-historiků. Ten měl zahájit svou činnost od listopadu roku 1942. Podle výnosu byl jejím vedoucím ustanoven samotný ředitel školy Vladislav Růžička. Schůzky měly probíhat pravidelně každý pátek od 15:50 do 17:50 ve sborovně chlapecké školy, přičemž první setkání probíhala nad Gehlovou učebnicí pro šestou třídu pod názvem *Nordische Zeit*. Není pochyb o tom, že se opět jednalo o propagandu tolerovanou učebnicí zdůrazňující zásluhy Němců.²⁸⁶

Zajímavou sérii vzpomínek nejen na přeškolovací kurzy pak představují paměti pedagoga a historika prof. Josefa Polišenského v knize *Historik v měnicím se světě*. Jako přímý účastník dvou rankenheimských kurzů zhodnocuje první kurz věnovaný problematice dějin Říše jako kurz s velmi nevyrovnanou úrovní. V publikaci vzpomíná na „velmi pěkný výklad prof. Röriga, později ještě profesora na Humboldtově univerzitě, o Hanze a německé kolonizaci, a kontradmirála Lützowa o námořní válce – vzácně střízlivé, vyznívající v tom smyslu, že všechno bude dobré, podaří-li se porazit Velkou Británii dříve, než se konflikt rozšíří – a dokud do bojů nezasáhne námořnictvo USA.“²⁸⁷ Kromě vedení a hodnocení proběhlých přednášek se z publikace dovídáme i o táborovém vedení kurzů, který byl popsán již výše. Právě v době pracovních aktivit docházelo velmi často k navazování nových kontaktů a leckdy i dlouhotrvajících přátelství. Přeškolovací kurzy v Německu zhodnocuje Polišenský díky seznámení se s několika historiky (Otakar Dorazil, Ladislav Knotek či Otakar Chlup) nakonec takto: „Nebyl tedy ani ten Rankenheim bez užitku.“²⁸⁸ Rankenheimským kurzům i přes toto konstatování nelze odepřít jejich negativní vliv, jehož cílem bylo změnit myšlení českých učitelů.

²⁸³ SOkA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kart. č. 21, čj. 1368/1941.

²⁸⁴ F. BOSÁK, *Česká škola*, s. 46.

²⁸⁵ J. DOLEŽAL, *Česká kultura*, s. 76.

²⁸⁶ SOkA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kart. č. 23, čj. 1356/42.

²⁸⁷ Josef POLIŠENSKÝ, *Historik v měnicím se světě*, Praha 2001, s. 92.

²⁸⁸ *Tamtéž*, s. 93.

5 Študáci a kantoři

V centru pozornosti nacistických složek na školách nebyli pouze učitelé ale i žáci, kteří jako představitelé inteligence a budoucí generace národa měli být buď „likvidováni“, nebo alespoň převychováni. Postupně sílící ideologie a propaganda nacismu se velmi záhy projevila nejen ve výuce, ale i v osobních životech jednotlivců. Už rok 1938 přinesl – díky událostem spojeným s mnichovským diktátem – značné změny ve složení gymnaziálního žactva. Přistoupilo nových 55 hochů a dívek, zatímco jich 33 odešlo.²⁸⁹

Počet žáků na litomyšlském gymnáziu se na konci školního roku 1938/39 ustálil na čísle 290 (z toho 164 žáků a 126 žákyň).²⁹⁰ Vysoký počet žáků se odrazil na počtu žáků v jednotlivých třídách a ročnících. Nejvyšší počet žáků na třídu měla prima osmiletého gymnázia, kde se počet žactva na konci školního roku 1938/39 vyšplhal na 48. Další třídy na tom nebyly o poznání lépe. Do druhé třídy docházelo 42 studentů, do třetí 47, do čtvrté 30, do páté 26 (nejmenší počet žáků na třídu), do šesté 41, do sedmé 29 a konečně do posledního osmého ročníku 27 dětí. Pokud bychom vypočítali průměr žáků na jednu třídu, dostali bychom se na číslo 36. Na dnešní poměry se jedná o téměř nepředstavitelné číslo.²⁹¹

Zajímavé je sledovat i jiné statistické údaje s žáky i učiteli související. Jak jsem již napsala, ztráta pohraničí na podzim roku 1938 přispěla k tomu, že se zvýšil počet studentů na gymnáziu na 290. Zaměříme-li se na místo rodiště, nejvíce žáků se narodilo v místě ústavu, tj. v Litomyšli, případně poblíž na území Čech (souhrnem 251 studentů). Nemálo dětí pocházelo také odjinud – 9 z Moravy, 12 z Německa a 18 z ciziny. Pokud se podíváme na státní příslušnost, drtivá většina žáků se řadila k nově zřízenému protektorátu a pouze dva žáci byli evidováni k německému občanství.²⁹² S přibývajícimi lety počet studentů klesal. Například ve školním roce 1942/43 bylo na gymnáziu celkem 214 studentů.²⁹³ Vliv na pokles žactva měly události heydrichiády, dále vyloučení židovských žáků ze škol, ale také umělé snižování počtu žáků na středních školách. Za zmínku stojí i víra. Nejvíce gymnazistů se přihlásilo k římsko-katolickému náboženství (157). O poznání méně bylo

²⁸⁹ E. ŠKORPIL (ed.), *Tři sta let*, s. 32–34.

²⁹⁰ *Výroční zpráva Státního reformního reálného gymnázia v Litomyšli za školní rok 1938–39*, s. 16.

²⁹¹ Průměrný počet žáků v „českých“ třídách činil 34,8 v obecných školách, 38,7 v měšťankách, 39,7 na středních školách, 35,3 na odborných. Viz J. DOLEŽAL, *Česká kultura*, s. 40.

²⁹² *Výroční zpráva Státního reformního reálného gymnázia v Litomyšli za školní rok 1938–39*, s. 16.

²⁹³ SOkA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kart. č. 25, čj. 1139/43 – *Roční statistický výkaz*.

žáků v českobratrské církvi (42) či československé (50). K mojžíšskému vyznání se přihlásili pouze 3 studenti.²⁹⁴

Také statistika profesorského sboru odpovídá dění, které se odehrávalo za zdmi školy. Na konci školního roku 1938/39 bylo zaměstnáno 19 učitelů včetně ředitele a 3 školní zřizenci (školník, topič a uklízečka). Na počet zaměstnanců měla vliv mobilizace, a tak dva profesori – Vilém Marx a Jiří Kudrnáč konali mimořádnou vojenskou službu. Po odstoupení pohraničí Československé republiky a uzavření několika škol se na gymnáziu během listopadu roku 1938 objevili nové kantorské tváře: Josef Katolický, který přišel do Litomyšle ze státního reálného gymnázia v Liberci, dále Alois Knotek se svou ženou Annou Knotkovou-Bockovou, oba z reálného gymnázia v Zábřehu. Čtvrtou nově příchozí učitelkou se stala Valerie Sokolovská-Zbiralová, která předtím působila na reálném gymnáziu v Chustu na Podkarpatské Rusi. Tři z litomyšlských učitelů současně učili také na dalších středních školách, například na učitelském ústavě či na odborné škole hospodářské.²⁹⁵

Počet zaměstnanců školy se po celou dobu pohyboval okolo dvaceti. Příjmení kantorů se poměrně ustálila, mezi nejznámější postavy na místním gymnáziu patřili tito učitelé:

- PhDr. Vladislav Růžička – zatímní správce, aprobace: dějepis-zeměpis
- Karel Kadlický – profesor, aprobace: latina-řečtina
- Jindřich Stamberg – profesor, němčina-francouzština
- Věra Hladíková – profesorka, aprobace: čeština-literatura
- Libuše Jandová – aprobace: čeština-němčina
- RNDr. Julius Červinka – profesor, aprobace: chemie-matematika-fyzika
- Valerie Sokolovská-Zbiralovská – profesorka, aprobace: matematika-fyzika
- Vilém Marx – profesor, aprobace: přírodopis-zeměpis
- Jaroslav Mikula – profesor, aprobace: matematika-geometrie
- Marie Kučerová-Koláčková – profesorka, aprobace: čeština-němčina
- Alois Knotek – profesor, aprobace: dějepis-zeměpis

²⁹⁴ J. DOLEŽAL, *Česká kultura*, s. 40.

²⁹⁵ *Výroční zpráva Státního reformního reálného gymnázia v Litomyšli za školní rok 1938–39*, s. 4–5.

- Josef Katolický – profesor, aprobace: tělocvik-matematika, atd. ²⁹⁶

Chod gymnázia byl poznamenán v roce 1942 smrtí učitele Aloise Knotka, který jako člen odboje v době červnové hrůzy druhého stanného práva raději odešel „dobrovolně k blanickým rytířům, aby se vyhnul gestapáckým prstům.“²⁹⁷ Během školního roku 1942/43 se škola ještě rozrostla o nově příchozí profesorku Miladu Mrštíkovou z Poličky (učila češtinu) a „v zásadě perfektní profesorský sbor doplnil profesor Vaniček z Poličky, R. Šlemín z Vysokého Mýta a později vysloveně z politických důvodů profesor Pösl a zemský inspektor J. Lomský.“²⁹⁸ Větších změn na gymnáziu v profesorském sboru nebylo. O chod gymnázia se staral školník Jaroslav Nohava, jehož fotka je umístěna v příloze práce.

5.1 Být na chvíli vzorným studentem

Žáci byli v rámci nové situace už od počátku nabádáni, aby se chovali slušně a zdrželi se nepatřičných projevů nejen ve škole, ale i ve svém volném čase. Byli povinni s sebou nosit průkaz totožnosti, o čemž svědčí zápis z 9. prosince 1939: „Ředitelství připomíná, že všichni studenti starší 15 let, jsou povinni nositi u sebe stále průkaz totožnosti. Podle informace na okresním úřadě stačí prozatím žákovská legitimace, opatřená podobiznou a ředitelstvím ověřená.“²⁹⁹ S nově nařízenými předpisy brzy vešla v platnost dvojjazyčnost tohoto průkazu.

Již před válkou docházelo k tomu, že se stát snažil zlepšit zdravotní stav školní mládeže, a to různými preventivními prohlídkami, vyšetřeními, očkováními a dalšími opatřeními. Nebylo proto podezřelé, když se něco podobného dělo i v době protektorátní. Ve školním roce 1941/42 proběhly plošné zdravotní prohlídky školní mládeže. Cíl byl tentokrát jiný – provést rasovou analýzu, která probíhala pod záminkou prevence různých onemocnění, nejčastěji tuberkulózy. Výsledkem bylo, že 45 % Čechů bylo označeno za

²⁹⁶ Mezi další známá jména patřili také výpomocní učitelé např. Jaromír Metyš – čs. náboženství, farář církve československé husitské. Viz SOkA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kart. č. 19, čj. 783/1940 – *Rozvrh předmětů ve školním roce 1940/41*.

²⁹⁷ A. MIKOLÁŠEK – J. CHALOUPKA, *Dojmy*, s. 21.

²⁹⁸ *Tamtéž*, s. 24.

²⁹⁹ SOkA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kn. 553, zápis č. 12 ze dne 9. prosince 1939.

vhodné ke germanizaci, patnáct zařazeno k rasově nevyhovujícím a zbytek měl být dále přezkoumán.³⁰⁰

Na litomyšlském gymnáziu došlo k vyšetřování zdravotního stavu dětí narozených v letech 1928 až 1931.³⁰¹ Za tímto účelem bylo ustanoveno povinné fotografování žáků, připadající na 6. říjen 1941, které mělo odhalit žáky vhodné germanizace a zkontrolovat, zda se již na ústavu nenachází židovští žáci, kteří byli vyloučeni ze škol se školním rokem 1940/41. Již předtím (20. září 1940) museli litomyšlští gymnazisté donést do školy rodné listy sebe a svých rodin. Upozornění bylo ukončeno větou: „*Kterí nebudou moci dokázati svůj čistě árijský původ, musí opustiti ústav.*“³⁰² Sledování vedené za účelem zjištění, zda se na škole již nenachází Židé, se dotklo brzy také učitelů. Ti měli do škol rovněž donést své rodné listy, ale také rodné listy jejich partnerů a celé rodiny. Nejtragičtějším dnem se pro litomyšlské Židy stal 3. prosinec roku 1942, kdy se museli všichni Židé shromáždit před litomyšlskou synagogou, odkud přešli na nádraží, z něhož byli odvezeni vlakem do terezínského ghetta. Běsnění a hrůzy koncentračních táborů přežilo, z více než sta deportovaných Židů z Litomyšle, pouze třináct.³⁰³

Jak jsem již zmínila i v předešlých kapitolách – v prostorách škol, ale i mimo ně, byla po žácích vyžadována naprostá poslušnost a loajálnost vůči Velkoněmecké říši. Kromě toho měli litomyšlští gymnazisté do školy chodit co nejkratší cestou a nikde se zbytečně nezdržovat. Školu navštěvovali také dojíždějící žáci z blízkých obcí, mnoho z nich ze směru Chocně. V listopadu 1939 ředitel obdržel stížnost z dopravního úřadu v Chocni týkající se nepřístojného chování žactva vůči německému vojsku na nádražích. Žáci byli nabádáni k tomu, „*aby se na nádražích zbytečně nezdržovali, po nástupišti se neprocházeli, nýbrž čekali na vlak buď v čekárnách nebo někde stranou.*“³⁰⁴ Škola měla apelovat i na osobní život žáků, o čemž svědčí další ze zápisů: „*Ředitelství upozorňuje velmi důtklivě, aby se žáci chovali slušně cestou do biografu. Při představení zdržte se všech nemístných projevů, jež by mohly míti těžké následky pro vás i pro vaše rodiče.*“³⁰⁵

³⁰⁰ M. MICHLOVÁ, *Protentokrát*, s. 15.

³⁰¹ SOkA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kn. 553, zápis č. 8 ze dne 4. října 1941.

³⁰² *Tamtéž*, zápis č. 8 ze dne 20. září 1940.

³⁰³ M. SKŘIVÁNEK, *Litomyšl*, s. 371.

³⁰⁴ SOkA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kn. 553, zápis č. 10 ze dne 23. listopadu 1939.

³⁰⁵ *Tamtéž*, zápis č. 1 ze dne 13. dubna 1940.

Učitelé v tu dobu měli skutečně velkou zodpovědnost za své svěřence. Jedna drobná chyba mohla vést k obrovským problémům jak pro kantory, tak celou školu. Nacisté přitom často sledovali, nám na první pohled malicherné detaily, které nesly protiokupační nádech. Rozruch například způsobilo, že si většina maturantů sušického gymnázia zvolila jako druhý jazyk francouzštinu.³⁰⁶

Důležitou součástí školního života byla také mravní výchova žáků, která se dle mého názoru od dnešních poměrů velmi liší. Vzorovým příkladem může být zápis z výroční zprávy ze školního roku 1939/40, kdy na celé škole bylo uloženo několik trestů. Tzv. „těžší tresty“ litomyšlské gymnazisty čekaly již za drzé chování k profesorovi či psaní nemravných dopisů spolužákům. Trest studenty čekal i za podvod a opakované opisování. Objevily se i přestupky, se kterými se setkáváme i dnes, jako jsou neomluvené hodiny.³⁰⁷ Co se týká kázně a pravidel, ráda bych uvedla několik pravidel pro představu přisnosti doby:

„1) v přestávkách ke katedře nemají žáci přístupu, tím méně, aby u katedry jedli anebo na ni si sedali;

2) křídou nikdo nesmí po tabuli psát mimo vyučovací hodiny, jinak budou si žáci platit křidu sami. Křida budiž stále uzamčena v katedrách!

3) voda z umyvadel se nesmí vylévat po zemi, jinak žáci zaplatí pokutu posluhovačce,

4) houbou a hadrem se nesmí házet;

5) po zvonění nikdo nesmí již vycházet ze tříd a na chodbách musí být klid, vyhlížení, kdy přijde profesor, se zakazuje.“³⁰⁸

Dobovou situaci výborně vykresluje následující vzpomínka od Dagmar Falkman: *„Přestože byla válka, která sebou nesla nejistotu z budoucnosti, věčný strach a nedostatek všeho, co mohla činit život příjemným, nic nemohlo zabránit věčné touze mládí prožít jedinou a velikou první lásku a první nesmírné zklamání. Ani tak ovšem neplatilo ,ať se mládí vydovádí‘ jako spíše ,sedávej panenku v koutě‘. Byli jsme pod dohledem rodičů, kantorů, sousedů. Po setmění nebylo vhodné procházet se s předmětem svého obdivu v neosvětlených ulicích. Hlavně bylo zakázáno pěstovat ,závratnou lásku‘, postávání za*

³⁰⁶ J. DOLEŽAL, *Česká kultura*, s. 46.

³⁰⁷ SOkA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kart. č. 19, čj. 997/1940.

³⁰⁸ *Tamtéž*, kn. 553, zápis č. 6 ze dne 13. září 1940.

*vraty na vnitřní straně domu. To se pokládalo za zvláště nemravné.*³⁰⁹ Lze tedy říci, že mladí i za těžkých časů dokázali bojovat proti autoritám, scházet se a užívat si život.

5.2 Kantor, ten „tvrdej chleba“ má

Být učitelem v dobách druhé světové války nebylo vůbec jednoduché. Sílicí germanizace dopadala nejen na žáky, ale také na jejich kantory. Již 23. května 1940 vyjádřil říšský protektor Konstantin von Neurath požadavek, aby všichni vyšší úředníci protektorátní správy ovládali perfektně německý jazyk. Neúspěšné složení zkoušky mohlo znamenat ukončení pracovního poměru. Jako by nestačilo, že se ze škol vylučovali nejdříve učitelé židovského původu, později i legionáři.³¹⁰ Vzhledem ke snižování počtu učitelů docházelo také k navyšování učebního úvazku: pro muže na 30 a pro ženy na 28 vyučovacích hodin týdně.³¹¹ Každý učitel byl díky dekretu státního prezidenta z 8. března roku 1940 povinen složit slib o poslušnosti vůdci Velkoněmecké říše. Zmíněná přísaha se stala podmínkou pro setrvání v zaměstnání. Pokud by přísahu dotyčný učitel nesložil, mohl být dokonce trestně stíhán.³¹²

V nacistickém Německu byla už v roce 1929 zřízena nová organizace zvaná Nationalsozialistischer Lehrerbund³¹³, která měla přispět k formování nacistického ducha pedagogiky. Tato instituce mimo jiné organizovala přeškolovací kurzy podobné těm, o jakých jsem pojednávala ve stejnojmenné kapitole. Stejně jako ty „Rankhenheimské“ byly stanoveny na dobu dvou týdnů a zaměřovaly se na nové historické a rasové otázky daných regionů, kam byli učitelé posíláni.³¹⁴

Ale vraťme se zpátky do školního roku 1938/39 na litomyšlském gymnázium, kde alespoň dle výroční zprávy panoval v profesorském sboru soulad: *„Po celý rok byla mezi členy sboru shoda přátelská, vzájemná ochota k suplování v případě onemocnění a snaha konati povinnosti povolání učitelského svědomitě. Kde toho ředitel viděl potřebu, zjednal přátelským způsobem nápravu. Příprava na vyučovací hodiny byla až na malé výjimky pečlivá. Také 2 dojíždějící členky sboru plnily své povinnosti všechny, neboť, bylo-li*

³⁰⁹ A. MIKOLÁŠEK – J. CHALOUPKA, *Dojmy*, s. 52.

³¹⁰ F. BOSÁK, *Česká škola*, s. 27.

³¹¹ *Tamtéž*, s. 29.

³¹² M. ŠMEJKALOVÁ, *Výchova*, s. 121–157.

³¹³ NSLB; Liga národních socialistických učitelů.

³¹⁴ Lisa PINE, *Education in Nazi Germany*, Berg 2010, s. 15.

*potřebí pro nepravidelný příjezd vlaku nebo pro mimořádnou práci školní, zůstávaly přes noc, popřípadě i delší dobu v místě ústavu.*³¹⁵ Jak již uvedeno počet zaměstnanců včetně výpomocných sil a suplujících profesorů činil něco okolo 20 lidí.

Situace se obrátila ve školním roce 1939/40, kdy ze strany české zemské školní rady na litomyšlské gymnázium moc kladné hodnocení nepřichází. V protokolu se uvádí: *„Závěrečná klasifikace prospěchu ukazuje, že bylo dosaženo celkem ještě uspokojivých výsledků. Ojedinělých nedostatečných známek je však stále ještě zbytečně mnoho. Zejména nás zarazí větší počet ojedinělých nedostatečných v jazyku německém. Svědčí to zřejmě o nějakých závadách ve vyučovací práci příslušných učitelů. Při srovnání prospěchu žactva na 16 ústavech podřízených (-), vychází na jevo, že je tamní ústav, pokud jde o prospěch žactva až na 14. místě, že je tedy třeba, aby učitelé uvažovali o tom, jak by svou vyučovací práci v příštím školním roce zdokonalili.*³¹⁶ Doba prázdnin se údajně jevila jako ideální, aby se učitel zamýšlel nad svou prací a slabinami. Také ze strany litomyšlského gymnázia nebyl tento školní rok hodnocen tak pozitivně jako předcházející. Na jednu stranu se ve výroční zprávě píše o dobrém osobním souladu v profesorském sboru. Na stranu druhou se zde zmiňuje nesoulad v posuzování žactva, kdy *„někteří starší profesori ulpívali příliš na ustrnulých a zastaralých metodách anebo se nedovedli vžítí v duševní svět mládeže, a vyhověti její fyziologické i mentální variabilitě. U mladších profesorů byla na závadu nezkušenost a slabší orientace v obecné pedagogice a v speciální metodice jejich předmětů.*³¹⁷

Na podzim roku 1939 bylo vyučujícím výnosem připomenuto, že nesmějí přijímat dary od žáků – zejména tzv. příležitostné, například na konci školního roku, a to jak ve škole, tak i mimo ni. Bylo dovoleno přijímat pouze řezané či trhané květiny, jejichž pořízení nebylo nákladné.³¹⁸ Jelikož na litomyšlském gymnáziu i přes uvedený zákaz docházelo k tomuto jevu, připomenul ředitel žákům: *„Žáci dávají některým p. profesorům při různých příležitostech dary. Jsem přesvědčen, že jedinou pohnutkou k tomu, jest*

³¹⁵ SOkA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kart. č. 18, čj. 518/1939, s. 3.

³¹⁶ *Tamtéž*, kart. č. 19, čj. 756/1940.

³¹⁷ *Tamtéž*, čj. 997/1940, s. 3.

³¹⁸ Školákem v protektorátu (projekt Památníku Terežín). *Momentky školního života*. [online]. [cit. 2022-02-06]. Dostupné z: <https://skolakemvprotektoratu.pamatnik-terezin.cz/index.php/dali-stipky-ze-ivota-kol#zakaz>

vděčnost. Poněvadž však přijímání darů jest podle § 38 služební pragmaticky zakázáno, žádám, aby na příště bylo od nich upuštěno.“³¹⁹

Učitelé stejně jako žáci byli vystaveni silnému tlaku germanizace. Počátkem roku 1942 se přistoupilo k povinným jazykovým kurzům pro učitele, u nichž se dbalo na přísnou docházku. Inspektoři měli povinnost v případě absence kantora požadovat omluvenku, případně lékařské osvědčení. Kurz přitom museli absolvovat všichni učitelé nehledě na jejich aprobaci. Od února téhož roku byla předepsána zkouška z německého jazyka složená ze dvou částí – písemné a ústní. Zkušební komise (tvořená třemi členy) měla v čele předsedu, kterým musel být rodilý Němec. Ten měl hlavní slovo a přisedící disponovali pouze poradním hlasem. Pokud učitel zkouškou neprošel, mohl absolvovat reparát, nejdříve po půl roce či roce od neúspěšného pokusu. Také musel prokázat, že si za takovou dobu zvládne znalosti doplnit.³²⁰ Učitel se dle Otakara Dorazila stal dozorcem. Na školách fungovaly náhodné prohlídky lavic, sešitů a tašek. Každá příchozí návštěva se musela zaznamenat.³²¹

Německý jazyk nakonec rozhodoval o tom, zda učitel na škole může zůstat nebo bude propuštěn. Do konce března roku 1943 se všichni učitelé na středních školách museli prokázat zkouškou z němčiny.³²² Pověštinou se učitelé, pokud již neuměli německy, učili od svých kolegů němčinářů, respektive aprobovaných učitelů středních škol. Povinné kurzy, navštívené českými učiteli, pořádaly jednotlivé školy za finanční podpory protektorátního ministerstva školství. Vyučující získal za 45 minutovou lekci odměnu ve výši 25 korun a účastníkům náležela náhrada cestovného.³²³

Osvojit si němčinu, pokud možno, co nejlépe a nejrychleji, bylo možné i za pomoci rozhlasového vysílání. Již v roce 1939 měli občané protektorátu možnost poslouchat dvakrát do týdne dvacetiminutové lekce vedené podle učebnice *Němčina všem*. Dalším způsobem, jak nabýt nové jazykové poznatky, se pro občany stalo samostudium z časopisu *Němčina* (od roku 1943 přejmenovaný na *Němčina rozhlasem*), který byl vydáván jednou

³¹⁹ SOKA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kn. 553, zápis č. 20 ze dne 13. ledna 1944.

³²⁰ F. BOSÁK, *Česká škola*, s. 32–33.

³²¹ O. DORAZIL, *Chtěl jsem být učitelem*, s. 85.

³²² F. BOSÁK, *Česká škola*, s. 36.

³²³ Václav VELČOVSKÝ, *Ideologizace výuky němčiny za protektorátu: Ideology of teaching German during Protectorate of Bohemia and Moravia*, in: E-pedagogium: nezávislý odborný časopis pro interdisciplinární výzkum v pedagogice, s ohledem na pedagogiku, speciální pedagogiku a didaktiky oborů, Olomouc 2016, s. 41–52.

za čtrnáct dní. Časopis tvořil jakýsi doplněk k zmíněnému rozhlasovému vysílání a obsahoval nejen cvičení různých obtížností, ale také nejrůznější reálie. Učitelům, kteří měli na starost německý jazyk, bylo doporučeno, aby s tímto časopisem pracovali i v hodinách němčiny.³²⁴ Zda se tak dělo na litomyšlském gymnáziu nedokážu s jistotou doložit, jelikož jsem v mém bádání nenarazila na tuto informaci. Domnívám se tedy, že na tomto gymnáziu žáci používali již zmíněné časopisy *Unsere Welt*.

Speciální kategorii tvořily pedagogické časopisy, které byly většinou specializované, v závislosti na tom, pro jaký stupeň škol byly určené. Všechna periodika do té doby běžně vydávaná (*Časopis Spolku profesorů průmyslových a odborných škol, Hospodářská škola, Střední škola aj.*) se přestaly v období protektorátu tisknout a nahradilo je pouze jedno a ideologicky odpovídající periodikum *Vychovatel v Čechách a na Moravě*, jehož první číslo vyšlo 15. listopadu 1943. Jeho úkolem bylo formovat pedagogy v pronacistickém duchu.³²⁵

Nacisté přikládali velkou pozornost nejen současným, ale hlavně budoucím učitelům. Ti byli od roku 1943 pečlivě vybíráni v tzv. výběrových táborech pro uchazeče o studium učitelských ústavů. Obdobně jako rankenheimské přeškolovací kurzy, i výběrová řízení učitelů, probíhala táborem způsobem. Uchazeči byli rozděleni do skupin po dvaceti. Dopoledne na ně čekaly písemné a ústní zkoušky, zatímco odpoledne byla vyhrazena hrám, procházkám a rozličným sportovním aktivitám. Všechny vyjmenované volnočasové činnosti sloužily k pozorování charakterových vlastností u jednotlivých „budoucích“ učitelů. Od školního roku 1944/45 se ztížily podmínky pro přijetí. V rámci nového přijímacího řízení bylo nutné doložit rentgenový snímek hlavy. Ten sloužil k jedinému účelu – vyloučení možných židovských kandidátů. Kromě toho se čím dál tím více kladl důraz na sportovní výkony, ale i celkové činnosti zájemců.³²⁶

Jednou z mála věcí, jak mohl učitel „bojovat“ za své vlastenecké a protiněmecké smýšlení, byla nepřímá interpretace výkladu. Kantor mohl zapojit do probírané látky různé vlastenecké náznaky, používat pochybnost či dvojsmysly. Zdá se, že mládež byla v této době na pochopení podtextu dobře připravena a chápala, co učitel myslí nebo čte mezi řádky. Učitel nebyl rozhodně v lehké pozici, jelikož musel vědět, do jaké míry a hloubky

³²⁴ V. VELČOVSKÝ, *Čeština*, s. 156–157.

³²⁵ M. ŠMEJKALOVÁ, *Výchova*, s. 121–157.

³²⁶ F. MORKEŠ, *Československé školy*, s. 14.

toto vše může využít.³²⁷ Učitele bych se nebála označit za hrdiny své doby, neboť se snažily, aby dopad na školství a žáky byl co nejmenší. Ve vzpomínkách absolventi litomyšlského gymnázia ocenili způsob výuky profesorského sboru, který se snažil v tehdy omezených podmínkách vstřípit, co nejvíce znalostí v příslušných oborech: „*naučit nás logice v myšlení, kombinačním a organizačním schopnostem, vytrvalosti a pili. Zejména je však třeba ocenit jejich odvahu s jakou v nás přímo i nepřímo pěstovali ducha odporu proti násilí a duch demokracie a sociální spravedlnosti. A to i v době, kdy byly vyvražděny a vypáleny Lidice, Ležáky a válečná mašinérie dosahovala největší rozpínavosti.*“³²⁸

Jedním z nejvíce oceňovaných kantorů se stal na gymnáziu profesor Josef Lomský, který zde učil češtině, zeměpisu a dějepisu. Do Litomyšle přišel v roce 1943 z Prahy a stal se pro mnoho studentů vzorem a symbolem velkého vlastenectví. Důkazem je hned několik vzpomínek, které zachycují odvážnost na tu dobu neobvyklou. Profesor Lomský údajně patřil na škole k těm, který byl proti hajlování a tento předpis nedodržoval. Dokonce mělo dojít k tomu, že „*jednou se student v první lavici jaksi pozapomněl a zvedl nedbale ruku, když profesor odcházel. Ten na stupínku udělal perfektní ‚váhu‘ s otázkou: ‚Přejete si, prosím?‘ Odcházel za potlesku celé třídy.*“³²⁹ Za největší kolaboranty naopak žáci považovali profesora Jaroslava Mikulu a samotného ředitele Vladislava Růžičku.³³⁰ Učitelé, kteří se nebáli bojovat za své přesvědčení a jít proti smýšlení tehdejšího režimu, často končili na popravištích či v koncentračních táborech. Mezi taková jména se dnes řadí levicově smýšlející učitelé, jako byl Ladislav Hanus či Oldřich Blažek.³³¹

5.3 Zemědělské práce a totální nasazení

Studenti a studentky, ale i učitelé, byli postupně stále častěji nasazováni jako lehce dostupná pracovní síla. Množily se různé brigády, zejména při práci v zemědělství. Pracovní nasazení na zemědělských pracích v období prázdnin bylo zpočátku založené na dobrovolné účasti žáků. V ředitelské zprávě byla zdůrazněna neobyčejná zásluha všech

³²⁷ J. DOLEŽAL, *Česká kultura*, s. 82–83.

³²⁸ A. MIKOLÁŠEK – J. CHALOUPKA, *Dojmy*, s. 60.

³²⁹ *Tamtéž*, s. 29.

³³⁰ Ředitel PhDr. Vladislav (pozn.: v některých pramenech uváděn také jako Vladimír) Růžička byl jmenován do funkce správce ústavu ve školním roce 1939/1940. Po skončení války byl obviněn z kolaborace a 9. května 1945 zatčen. O deset dní později pozbyl správy ústavu. Podobný osud čekal také profesora Jaroslava Mikulu, který byl 26. května téhož roku rozhodnutím MNV zbaven profesury. Několikrát se pokusil o sebevraždu a zemřel dne 14. června téhož roku. Viz E. ŠKORPIL (ed.), *Tři sta let*, s. 38–39.

³³¹ F. BOSÁK, *Česká škola*, s. 27.

pracujících pro protektorát, kdy bylo vzpomenu na to, že v roce 1940 se těchto prací „celkem zúčastnilo 50 452 žáků, kteří odpracovali 1 387 047 pracovních dní za celkovou odměnu na kapesném 4 157 046 K.“³³²

Povinná výpomoc žactva v zemědělských pracích byla roku 1941 již kontrolována a týkala se všech žáků od čtrnácti let. Žáci museli do školy ještě před zahájením prázdnin přinést adresu zaměstnavatele, u něhož se budou na pracích podílet, ale také dobu, kdy této činnosti budou přítomni.³³³ Po skončení pracovních povinností bylo do školy nutné přinést potvrzení o počtu odpracovaných dní a obnosu kapesného.³³⁴ Rozhodně se nejednalo o žádnou lehkou práci, o čemž svědčí i vzpomínka Dagmar Falkman: „Po celou dobu našich studií byly prázdniny nejen obdobím rekreace, ale i povinných brigád. Na začátku školního roku bylo nutno prokázat se potvrzením, že jsme odpracovali měsíc v zemědělství, samozřejmě zdarma. Pamatuji se, že jedny prázdniny mi tatínek opatřil brigádu u jednoho ze svých pacientů. Bylo to peklo. Vstávala jsem v 5 hodin ráno, šla pěšky 6 km k sedlákovi a doslova dřela jako kuň na poli až do večera. V polední pauze jsem myla nádobí a když přšelo, prala jsem pleny, myla okna, drhla podlahu apod. Nicméně jsem to přežila, ale napříště jsem se vyhýbala práci u známých.“³³⁵

V roce 1943, kdy Německo utrpělo zdrcující porážku u Stalingradu a těžké ztráty v armádě, přinutili vedoucí německé činitele k vyhlášení totální mobilizace.³³⁶ Totální nasazení studentů probíhalo jednak na území protektorátu, ale mnozí byli posíláni také na práci do Německa. Nejdříve se jednalo o ročníky mládeže narozené mezi lety 1921–1922, později se situace dotkla i ročníků 1918–1920. Nasazení byli v průmyslu, polovojenských pracovních oddílech (*Luftschutz*, *Technische Nothilfe*) či na zákopových pracích.

V prvním pololetí roku 1943 povolávaly pracovní úřady jednotlivě studenty osmých tříd gymnázií ještě před složením maturitních zkoušek.³³⁷ Zmíněná situace se dotkla i maturantů litomyšlského gymnázia. Žáci nemuseli skládat maturitní zkoušku a pouze obdrželi vysvědčení na odchodnou. Jestliže vykonávali práci svědomitě a mohli to doložit potvrzením od zaměstnavatele, pak bylo toto vysvědčení doplněno potvrzením

³³² SOkA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kn. 553, zápis č. 40 ze dne 21. března 1941.

³³³ *Tamtéž*, zápis č. 46 ze dne 28. dubna 1941.

³³⁴ *Tamtéž*, zápis č. 60 ze dne 27. června 1941.

³³⁵ A. MIKOLÁŠEK – J. CHALOUPKA, *Dojmy*, s. 53.

³³⁶ František MAINUŠ, *Totální nasazení: Češi na pracích v Německu 1939–1945*, Brno 1970, s. 75.

³³⁷ *Tamtéž*, s. 80.

o složení maturity, aniž by zkoušku absolvovali. Nejvíce maturantů z litomyšlského gymnázia bylo zaměstnáno v závodě Ing. Jaroslava Mráze, nacházející se v nedaleké Chocni, který se během války specializoval zejména na výrobu letadel. Z dalších továren, kde se litomyšlští maturanti zapojili, můžeme jmenovat továrnu Václava Ignáce Stratílka ve Vysokém Mýtě, zaměřující se na výrobu veškerých protipožárních a komunálních strojů, či akciovou společnost Hynek Gottwald, která sídlila v Brandýse nad Orlicí a zaměřovala se na výrobu kovového nábytku. Výše jmenované fabriky zaměstnávaly především chlapce. Dívky se zapojovaly spíše do manuálně jednodušších prací, nejčastěji pomáhaly jako zemědělské dělnice, ale najdeme zde i pozici kancelářské praktikanty.³³⁸

Na zámku v Litomyšli byl ke konci války sklad látek – místo, kam směřovala většina Litomyšlanů, včetně studentů díky vyhlášení pracovní povinnosti. Jaroslav Vaňásek vzpomíná, že když na zámek dorazily látky z okupovaných zemí, udělali všechnu práci místní obyvatelé a na ně jako studenty již žádná práce nezbyla. Pokračuje: „*My, studenti, jsme se úspěšně stáhli do nějaké zámecké komory nebo jinam, kde jsme hráli čáru. Tu čáru jsme hráli s velmi hodným a pracovitým zedníkem, který ale nesnášel jakoukoli nečinnost a tak jsme se aspoň takto snažili vyhovět jeho nadšené zálibě pro fyzickou aktivitu. Po odvezení materiálu se Němci snažili držet se v závětrí před frontou, takže neustále svému vedení oznamovali, co je potřeba ještě udělat. Výsledkem bylo stále uklízení zámku. Dokonce jsme musili nosit z domu prach a smetí, aby bylo co zametat. Nikdy nebyl zámek tak čist'ounký.*“³³⁹ Vzpomínky studentů nebyly pouze úsměvné, jelikož „*vždy několik metrů zmizelo, ale zároveň dohlížející němečtí vojáci zjistili, že některé balíky jsou polité kyselinou. Vyhrožovali, že každého pátého zastřelí.*“³⁴⁰ Naštěstí k ničemu takovému nedošlo a slova tehdy zůstala jen u výhrůzek. Těžko si představit veškerá neštěstí, která se během šesti let okupace mohla studentům, ale i učitelům přihodit.

Postupem času nasazení studentů i učitelů sílilo. Ve školním roce 1944/45 se již neotevřel ročník oktávy, jelikož studenti sloužili u *Technische Nothilfe*. Někteří učitelé byli odvedeni k *Todtově organizaci*. Pravidelné vyučování v podstatě neexistovalo a žáci se účastnili pouze konzultací a vypracovávali domácí úkoly. Na totální nasazení probíhající za nelidských podmínek vzpomínal Karel Simandl: „*Technische Nothilfe byla prakticky jistá forma internace: 12 hodin práce v kamenolomu denně o hladu a v chladu; musel jsem*

³³⁸ SOkA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kart. č. 24, čj. 713/43.

³³⁹ A. MIKOLÁŠEK – J. CHALOUPKA, *Dojmy*, s. 37.

³⁴⁰ *Tamtéž*, s. 31.

*pracovat i s teplotou 39°C a odnesl jsem to zápałem plic.*³⁴¹ Ten byl spolu se spolužákem Vladimírem Kynclem nasazen do Semil. I on se ve vzpomínkách vyjadřuje o těžké nádenické práci u letecké továrny. Dále pokračuje: „*Jako stejnokroj jsme nosili černé montérky, vojenský plášť z dob asi Marie Terezie, jenom čepička-lodička černé barvy byla nová. Dostali jsme pěkně zabrat. Na vánoce jsem dostal dovolenou, z ní jsem již k TN nevrátil, stal jsem se zběhem.*“³⁴²

Na nucené práce v Německu a Rakousku, odjížděly dokonce i celé ročníky mladých. Mezi nejznámější patří nasazení ročníků 1921 a 1924, ale jednalo se o celé ročníky 1918 - 1928. Mladí lidé většinou pracovali v bídných podmínkách a strachu, co bude dál. Přibližme si nyní atmosféru mladého studenta při totálním nasazení v Německu na příkladu Reného Makovského: „*Jíme tu ‚Eintopfessen‘ a neumíme si to ‚vynachvátit‘. Nic jiného z toho není, jen husté běhání s bolením břicha. Kafe je tak ‚sladké‘, že se do něj ani v kuchyni nedává cukr. Na cvičáku na nás řvou jak na ‚notorický blby‘ nebo duševně choré. Komando je německé a my jsme z toho někdy tak blbí, že se na ‚links um‘ točíme doprava. Pak přijde starej ‚Zuksführer‘ a řekne ‚Eminē Stunde Pause, verstanden?‘ – a už letíme zmazaní jako prasata škrabat brambory. Nás už nerozhází ani ‚hinlegen, auf, mars, mars‘ v blátě (já to dosud neokusil) a ‚bunker‘, kde se pyká za spáchané zločiny. To víte, my si na to dáme pozor, hlavně na šaty. Každěj nezapnutej knoflík nám ‚Zuksführer‘ uřízne a ten si musíme hned přišít. Děláme holt takové ‚holky pro všechno‘. Na nic jinýho nemáme právo než ‚držet hubu, krok a případně ešus‘. To do nás hustí několikrát denně. Mimo to, pro nás šetří práci na všech stranách. Mejeme schody a světnice, zametáme, zatápíme, steleme atd...“³⁴³*

Zatímco zpočátku byly střední školy likvidovány z ideologických důvodů, od roku 1943 začaly převládat hospodářské obtíže a na úbytku školáků se začalo výrazně podílet totální nasazení. Od léta 1944 bylo již školství plně zasaženo nucenou prací. Otrocké dřině se snažili někteří mladí lidé vyhnout. U dívek bylo jednou z možností těhotenství. Těhotné ženy nebo matky nezletilých dětí totiž nebyly nasazovány, případně na ně čekala řada úlev.³⁴⁴ Stranou ovšem nezůstávali ani muži. Uzavření sňatku mohlo přinést alespoň

³⁴¹ *Tamtéž*, s. 35.

³⁴² *Tamtéž*, s. 35–36.

³⁴³ *Tamtéž*, s. 36.

³⁴⁴ Jaromír TAUCHEN, *Práce a její právní regulace v Protektorátu Čechy a Morava (1939–1945)*, Praha 2016, s. 88–89.

oddálení hrozící pracovní povinnosti. Tomu, kdo odmítl pracovat, hrozila pokuta, vězení nebo až deportace do koncentračního tábora. Někteří mladí lidé naopak totálního nasazení využívali – pobyt daleko od domova jim umožnil vymanit se z područí nacistů a následně proti nim bojovat v řadách spojeneckých armád.

6 Osudová jména

V pohnutých letech po Mnichovské dohodě působily na litomyšlském gymnáziu osoby, které stály na obou stranách, protinacistické i kolaborantské. Z dostupných informací vyplývá, že v silné míře byli zastoupeni ti, kteří se snažili podle svých možností podporovat protinacistický odboj. Byla mezi nimi i Marie Sedláčková, mladá dívka a absolventka litomyšlského gymnázia, která bezpochyby patří mezi „osudová jména“ v období protektorátu. Kromě ní si pozornost zaslouží i židovští žáci či oběti heydrichiády na litomyšlském gymnáziu, o nichž pojednává právě tato kapitola.

6.1 Marie Sedláčková – odvážná „Manka“

Mezi jednu z nejvýznamnějších studentek litomyšlského gymnázia patří Marie Sedláčková narozená 13. března 1923 v Horní Sloupnici, vesnici ležící asi 6 km severně od Litomyšle.³⁴⁵ Do dějin protinacistického odboje se zapsala pod přezdívkou „Manka“. Jako nejstarší ze tří dětí (pozn. měla ještě dva bratry) v českoněmecké rodině neměla dětství moc odlišné od dívek jejího věku. Svůj život chtěla zasvětit studiu medicíny. Její sen byl zmařen 17. listopadu 1939, kdy došlo k uzavření českých vysokých škol, a to na základě vyhlášky říšského protektora Konstantina von Neuratha. Když roku 1942 na litomyšlském gymnáziu úspěšně odmaturovala, byla nucena své plány změnit. Ještě před samotnou maturitou a ukončením střední školy se podílela spolu s ostatními studenty litomyšlského gymnázia a učitelského ústavu na odbojové činnosti. K studentům litomyšlských škol se také připojilo pět mladých důstojníků rozpuštěné československé armády a několik žáků z uzavřeného vojenského gymnázia v Moravské Třebové (z významných jmen jmenujme např. Zdeňka Urbana a Jiřího Zahrádku).³⁴⁶

Skupina se začala formovat během května roku 1940 a přerostla v ilegální organizaci napojenou mimo jiné i na odbojovou skupinu ÚVOD v Litomyšli. V čele této skupiny stál student učitelského ústavu Josef Kužela, ale skupina sdružovala také další studenty: Jaroslava Zimu, Jiřího Šperla, Jana Bureše, Jaroslava Šimáčka, Vladimíra Fidru, Josefa Štiku, Miroslava Cziviše, Bohumila Brousila, Jindřicha Čápa, Jiřího Švece, Zdeňka Beneše, Miloše Štěpánka, Boženu Svatou a tři již zmíněná jména výše, tj. Marii Sedláčkovou, Zdeňka Urbana a Jiřího Zahrádku. Studenti byli podporováni i z řad

³⁴⁵ J. NEPRAŠ – D. STRYJOVÁ, *Říkali jí Manka*, s. 13.

³⁴⁶ *Tamtéž*, s. 16.

protinacisticky smýšlejících učitelů. Na gymnáziu se jednalo především o učitele Aloise Knotka a Viléma Marxe.³⁴⁷

Žáci se řídili příkazy i další odbojové organizace, a to Obrany národa, vedenou ve východních Čechách majorem Josefem Matohlínou. Situace se zkomplikovala, když byl Matohlína zatčen gestapem 14. prosince 1941³⁴⁸ v bytě Eduarda Krále, což byl vedoucí odbojové skupiny ÚVOD v Litomyšli. Eduard Král byl zatčen o tři dny později. Oba muži prokázali obrovskou statečnost, když nevyzradili jména litomyšlských studentů. Některá jména byla nakonec vyzrazena o několik měsíců později (během února 1942) z úst redaktora Jaroslava Hanky.³⁴⁹ V březnu pak bylo zatčeno mnoho dalších osob. Jediný, kdo gestapu unikl, byl Josef Kužela.

Josef Kužela, v tu dobu ukrytý na chalupě rodiny Pruškových v Horní Sloupnici (a krátce také v domě Mikuleckých tamtéž), byl dopaden později na základě dopisu, který zachytilo gestapo. Do pátrání byli postupně zapojeni příslušníci gestapa z Pardubic a věci nabraly rychlý spád. Dne 2. května 1942 celá situace vygradovala, když byla obklíčena nejen rodina Pruškových, u kterých se mladý student ukrýval, ale i celá vesnice. Mučením byli Pruškovy přinuceni k vyzrazení úkrytu. I přes domovní prohlídky a výslechy se studenta nepodařilo dopadnout.³⁵⁰

Následně gestapo přinutilo zdejšího starostu vypracovat jmenný seznam rukojmích, kteří budou v případě, že Kužela nebude nalezen, popraveni. Rodina Pruškova byla převezena do Pardubic, kde byla znovu vyslýchána. Gestapu se podařilo studenta najít až o dva dny později, v noci ze 4. na 5. května. Rodina Mikuleckých, u které se student také nějakou dobu ukrýval, se sama přihlásila na četnické stanici.³⁵¹ Osudu ale nakonec neunikli ani další studenti. Vyhlášením stanného práva dne 27. května 1942 se situace v protektorátu opět začala zhoršovat. Místem poprav y lidí odsouzených k smrti stanným soudem se stala bývalá vila hraběte Jiřího Larische-Mönnicha zvaná „Zámeček“

³⁴⁷ *Tamtéž*, s. 17.

³⁴⁸ Legie 100. *Matohlína Josef*. [online]. [cit. 2022-02-06]. Dostupné z: <http://legie100.com/krev-legionare/62189/>

³⁴⁹ Karolína VELŠOVÁ-ŠIMÁČKOVÁ. *Za heydrichiády přišla o maminku, dědečka a strýce. Příběh Jany Blažejové*. [online]. [cit. 2022-02-06]. Dostupné z: <https://www.pametnaroda.cz/cs/magazin/pribehy/za-heydrichiady-prisla-o-maminku-dedecka-stryce-pribeh-jany-blazejove>

³⁵⁰ J. NEPRAŠ – D. STRYJOVÁ, *Říkali jí Manka*, s. 19–20.

³⁵¹ *Tamtéž*.

v Pardubicích.³⁵² Od 3. června do 9. července 1942 zde bylo popraveno 194 lidí včetně několika litomyšlských občanů.³⁵³

Dne 3. června 1942 byly popraveny obě rodiny, u kterých se ukrýval Josef Kužela. Dne 10. června bylo popraveno 9 obyvatel Litomyšle, mezi nimi i litomyšlský gymnazista Miroslav Cziviš (nar. 1920). O osm dní později popravili sazečského učně Jiřího Šperla (nar. 1921, přítel Marie Sedláčkové). Poslední červnový den byli popraveni gymnazisté – maturanti roku 1941: Jaroslav Zima a Jan Bureš (oba nar. 1922). Těla popravených byla odvezena do pardubického krematoria a zpopelněna. Jejich popel byl vysypán do Labe.³⁵⁴

Z gymnázia museli odejít všichni studenti, jejichž rodiče nebo příbuzní byli popraveni či vězněni německými úřady. Tento osud postihl i Ludmilu Kuželovou – studentku gymnázia. Ludmila byla spolu s matkou, jakožto přímí rodinní příslušníci, poslány do koncentračního tábora v Osvětimi, kde 3. ledna 1943 zemřely.³⁵⁵ Těžká doba, kdy bylo zbytečně ukončeno několik lidských životů, vyvolala strach i u těch, co ještě nebyli dopadeni. Zainteresovaný odbojář a učitel litomyšlského gymnázia Alois Knotek raději zvolil smrt vlastní rukou.

Postupně byli popraveni všichni, kteří se do litomyšlského odboje zapojili, až na jedno jméno – Marie Sedláčková. Zamysleme se na chvíli nad pocity devatenáctiletého děvčete, které zůstalo samo v odbojové činnosti na Litomyšlsku, bez přátel, přítele, známých a všech, kteří v předešlých měsících byli popraveni či zatčeni a následně odsouzeni. Je obdivuhodné, že i přesto pokračovala v protinacistické činnosti. Co ji drželo nad vodou? Pomsta, nenávist či jen víra v lepší budoucnost? Tato otázka nám nikdy nebude zodpovězena...

Ačkoliv měla Manka v období prvních pěti let okupace štěstí a unikala před jasným ortelem smrti, i její život neskončil o mnoho jinak než životy jejich blízkých. V rodném kraji v tu dobu pro ni nebylo bezpečno, ilegálně tedy odcestovala do zahraničí, aby si zajistila falešné doklady. V prosinci roku 1942 navázala spolupráci s Veterinárním

³⁵² Toto místo se stalo v průběhu okupace nacistickým popravištem. V roce 1942 zde skončil život většiny zatčených pomocníků výsadkové skupiny Silver A, jejich příbuzných, obyvatel obce Ležáky a dalších občanů Pardubicka údajně schvalujících atentát. Viz K. JARÁ – D. BOŠKOVÁ. *Všední život*, s. 153.

³⁵³ Fronta.cz. *Popravy v Zámečku v Pardubicích, 3. 6. 1942 - 79 let*. [online]. [cit. 2022-04-09]. Dostupné z: <https://www.fronta.cz/kalendar/popravy-v-zamecku-v-pardubicich>

³⁵⁴ *Tamtéž*.

³⁵⁵ E. ŠKORPIL (ed.), *Tři sta let*, s. 47.

ústavem v Ivanovicích na Hané, kde získala kmeny nakažlivých chorob. Ty poté využila k šíření nakažlivých nemocí mezi osobami německé národnosti a mezi domácími zvířaty na německých usedlostech.³⁵⁶

Zanícenost Manky dnes připomínají už jen slova státního obvodního lékaře MUDr. Antonína Mikoláška, které podal při hlášení na ministerstvu obrany, kde uvedl: „*Netrvalo dlouho a chtěla po mě tyfové bacily. A zas škemrala, prosila, lísala se, až jsem ji to vyložil, že já přece si sám dělat takovou neplechotu, to, že by se muselo nějak dostat z university nebo Ivanovic. >A tak se dám zapsat na universitu.<>Německou,<povídám, >to snad neuděláš a ostatně, tam by ses k těm pamlskům sotva dostala.< >Tak do Ivanovic.<*“³⁵⁷

Začátky jejího záškodnictví přitom nebyly vůbec jednoduché. Věděla, že chce Němcům za každou cenu uškodit a bez praxe se ihned chtěla pustit do práce. Lékař Mikolášek dále uvádí: „*Za čtrnáct dnů dostal jsem odkudsi z Moravy zásilku. Co to bylo, jsem nevěděl, ale vytušil jsem, že v tom má prsty Mařena. Přišla a vzala balíček. Tyf tam sice nebyl, ale nákaza červenyky prasat a cholery slepic. Povídám jí, co s tím chce, když to není tyf. A že prý chtěla (vlastně ji to sluha dal) co bylo pod rukou, že zatím než ji naroste tyf, bude ničit Němce hospodářsky. Jenže začala u své báby v Knapovci (její máma je Němka ze Sudet) a pochcípalo dost vepřů, jak u báby, tak u sousedů. A to nic, oni to neřadí stejně vyudili a sežrali. Přišel tyf a Mařena hned pro něj. >Tak a ted' mi řekni jak to chceš dělat?<>No, nakapu to vody a on se prevít nakazí.<>Jsi velmi moudrá.< povídám,>a co když to nebude pít, smrdí to přece karbolkou a vyleje to někam a nakazí pak celé město.< Zesmutněla. - >No, tak ti poradím: Každá nobl dáma nosí rukavičky, jen ty ne. Když pak ta dáma někomu milostivě podá ruku, stáhne si tu kůži a měkkým stiskem oblaží chlapa. Chápeš? Zamaž si vnitřek rukavičky tím neřádem, ale hned zas oblékni, aby ses nezamazala.<>O, půjde to, půjde,< a objímala mne radostí. A také to šlo, neminulo ani čtrnáct dnů a onemocněl tyfem ředitel špionáže a udavačství Münch na zámku a jeho sekretářka. Pochovali je za účasti mnoha >šperháků< a v nemocnici si možná dodnes lámou hlavy, odkud to zřídilo nákazy.*“³⁵⁸

Další z jejích činností představovalo dodávání prádla ušitého z materiálů získaných v německých skladištích do internačního tábora ve Svatobořicích. Na podzim 1944 se

³⁵⁶ J. NEPRAŠ – D. STRYJOVÁ, *Říkali jí Manka*, s. 23–26.

³⁵⁷ Josef CHALOUPKA – Antonín MIKOLÁŠEK, *In memoriam padlých spoluobčanů a druhů*, Sloupnice 1946, s. 44.

³⁵⁸ *Tamtéž*, s. 45.

Manka zapojila do ilegální organizace R3 jako spojka známá na Moravě též pod jménem Pavla. Po smrti vedoucího R3 se řada členů postupně zapojovala do partyzánských oddílů. Štěstí, které se ji drželo mezi lety 1939–1944 se záhy změnilo v neštěstí. Od února 1945 již gestapo znalo její totožnost.³⁵⁹

Poslední životní etapu Marie Sedláčkové představuje zrada, která se odehrála na mostě u Lulče na Moravě. Gestapo využilo konfidenta Jana Dvořáka, vystupujícího pod jménem Petr, který si s Mankou na tomto místě domluvil dne 10. března 1945 schůzku. Sedláčková na schůzku přišla vyzbrojená pistolí a v doprovodu dvou partyzánů, při zatýkání Dvořáka postřelila a ten později zraněním podlehl. Gestapu, které u celé situace asistovalo, Marie již neunikla a byla převezena do Kounicových kolejí v Brně³⁶⁰, kde byla krutě vyslýchána a mučena. Zde se pokusila o sebevraždu podřezáním žil na levé ruce. Tento pokus o ukončení svého života však přežila.³⁶¹

Spolu s dalšími dvěma stovkami lidí, převážně spolupracovnicí moravských partyzánů, byla 7. dubna převezena do Mauthausenu transportem „KL 3“. Tento transport můžeme vzhledem k počtu jeho obětí zařadit k nejpočetnějším hromadným vraždám, které byly spáchány na československých občanech v koncentračním táboře Mauthausen. Přitom všichni vězni byli popraveni bez rozsudku a necelý měsíc před osvobozením tábora. Mezi tyto lidi patřila i Manka, v tu dobu dvaadvacetiletá dívka, která přijela posledním transportem z protektorátu. Zemřela pravděpodobně 11. dubna 1945 popravou v plynové komoře.³⁶² Je to až k neuvěření, že po třech letech odbojové činnosti tak velkého rozsahu (od severní Moravy až po východní Čechy) a hlavně měsíc před koncem druhé světové války byla takto zavražděna. Osobně se domnívám, že i z tohoto důvodu se po její smrti začaly objevovat konspirační teorie, že je Manka stále naživu a nachází se ve Švédsku.³⁶³

³⁵⁹ Zdeňka HONZÁTKOVÁ, *Marie Sedláčková*. In: Osobnosti regionu. [online]. [cit. 2022-02-09]. Dostupné z: <https://www.osobnostiregionu.cz/osoby/1708-marie-sedlackova-1923-1945>

³⁶⁰ Kounicovy koleje sloužily svému účelu pouze do 17. listopadu 1939, kdy došlo k uzavření českých vysokých škol. Následně bylo toto místo přepadeno gestapem a koleje o tři měsíce později začaly sloužit jako věznice a popravistiště. Popravovalo se zde zastřelením, oběšením nebo ranou z pistole do týle – někteří vězni nevydrželi kruté mučení a týrání a raději se pokusili o sebevraždu. Údajně zde bylo popraveno osm set až třináct set osob. Viz Josef BABÁČEK, *Válka a odboj 1939–1945 v Kloboukách u Brna a okolí*, Brno 2017, s. 56–57.

³⁶¹ J. NEPRAŠ – D. STRYJOVÁ, *Říkali jí Manka*, s. 57–66.

³⁶² Fronta.cz. *235 českých vězňů zavražděno v Mauthausenu, 10. 4. 1945 - 77 let*. [online]. [cit. 2022-02-09]. Dostupné z: <https://www.fronta.cz/kalendar/235-ceskych-veznu-zavrazdjeno-v-mauthausenu>

³⁶³ J. NEPRAŠ – D. STRYJOVÁ, *Říkali jí Manka*, s. 75.

6.2 Jan Sedliský a Josef Kabrhel – neúspěšný útěk

Boj proti okupantům se na litomyšlském gymnáziu projevil i zcela individuálně. Šlo například o útěk dvou mladých studentů – Jana Sedliského z tercie a jeho kamaráda Josefa Kabrhela z kvarty za hranice, který skončil neúspěchem. Oba studenti byli chyceni na Slovensku a následně předáni gestapu. Jejich útěk byl poté projednáván na školní poradě, kde bylo jednoznačně rozhodnuto o vyloučení studentů ze školy. Před dalším trestem je zachránil jejich mladistvý věk.³⁶⁴

Jan Sedliský utekl z domova 25. dubna 1940. Jeho nepřítomnost ve škole byla nahlášena na četnické stanici v Litomyšli, kde byl sepsán protokol o celé věci. Matka, která vypovídala, uvedla, že syn jim den před útekem vzorně pomáhal s prací na zahradě a poté se šel učit. Nápadné matce připadalo, že se chová úslužně, za vše děkuje a má zvlhlé oči, ale další z jeho činností odpovídaly obvyklému chování. V tomto protokole je také uvedeno, že byl její syn přistižen, jak se ji hrabe v peněžence, přičemž se později zjistilo, že ji odcizil 50 korun. Právě onen zmizelý finanční obnos se stal motivem matky, aby šla tuto skutečnost oznámit nejprve třídní profesorce a poté na četnickou stanici.³⁶⁵

Josef Kabrhel byl na rozdíl do Jana Sedliského žákem přespolním, pocházející z Němčic u Litomyše – vesnice nacházející se asi 4 km od Litomyše. I jeho útěk byl pro rodinu překvapující, neboť Josef byl dle jejich popisu člověkem uzavřeným, který se s nikým důvěrněji nestýkal. *„V úterý i ve středu 23. a 24. dubna se jako obvykle učil a nedával najevo vůbec žádné známky svého úmyslu. Peníze z domova neuzmul, ačkoliv měl k tomu příležitost. Pokud se pamatuji, neměl v kapse více než asi 20 korun. Do školy chodil rád, neměl příčiny se báti, poněvadž studoval průměrně s dobrým prospěchem. Doma býval klidné a mírné povahy, rád pracoval na poli a v domácnosti vykonával veškeré práce bez odporu a rád. Byl spíše pasivní povahy, nikde ve světě nebyl a sotva se ve světě vyzná, jelikož je nezkušený. Sám na tu myšlenku nemohl přijít, podle názoru otce, musel být k tomu sveden někým jiným.“*³⁶⁶ Kdo koho svedl k útěku, dnes asi jen těžko vypátráme. Tento příběh však na gymnáziu vzbudil jisté pozdvižení a vzpomínáno na něj bylo i v poválečných letech.

³⁶⁴ SOkA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kart. č. 19, čj. 472/1940.

³⁶⁵ *Tamtéž*, čj. 472/1940.

³⁶⁶ *Tamtéž*, čj. 473/1940.

6.3 E. Eisnerová, R. a O. Löwingerovi, J. Sladkus, V. a Z. Štolcovi – „židovské děti“

Stejně jako v Německu ve třicátých letech, začal na okupovaném území hned od začátku let čtyřicátých rasový útlak Židů a také Romů. Jiří Doležal ve své knize uvádí, že od školního roku 1940/41 muselo ze škol odejít celkem 9 000 Židů a čekala je následně neradostná cesta přes terezínské ghetto do dalších vyhlazovacích a koncentračních táborů. Počty romských dětí vyloučených ze škol nejsou známy, ale množství všech Romů, kteří v tu dobu v Čechách a na Moravě žili, se odhaduje asi na 6 000, přičemž válku jich přežilo asi pouhých 600.³⁶⁷

Židé byli už od počátku nacistické okupace postupně vylučováni ze sociálního i hospodářského života. Za specifickou kategorií můžeme považovat židovské děti, které byly postupně vylučovány i ze škol. S Norimberskými zákony, které vznikly v roce 1935 v Německu, byla zavedena přesná rasová definice Židů, která pro mnohé žáky znamenala jejich vyloučení ze školního života. V Litomyšli se už 15. března 1939 na židovských obchodech objevily nápisy: „*Nekupujte u Židů*“, „*Židi ven*“, aj. Protižidovské nálady a napětí však pokračovaly. Dne 21. března 1939 přijela do Litomyšle skupina SS, která se zajímala hlavně o Židy, kterých se zde nacházelo 115 včetně dětí.³⁶⁸ Většina židovských rodin se zabývala obchodem. Židům v Litomyšli patřila i řada řemeslnických dílen (např. Friedovi) a malých továrniček. V některých byly stroje a dělníci tam denně docházeli do práce (např. firma Sladkus), jiné zaměstnávaly i domácí dělníky (např. firma Linka). Nejvíce domácí práce poskytovaly firmy obuvnické (např. Kobrak pana Löwingerera, Popper, Löbel, Štolc).³⁶⁹

Protižidovské zákony a nařízení přicházely krok po kroku a postupně gradovaly. Jedním z prvních opatření se stalo vyloučení Židů z pracovních míst, které nacisté vnímali jako důležité – tak byli postupně během let 1939 a 1940 zbaveni svých funkcí především soudci, advokáti, notáři, lékaři, veterináři, profesori a další. Vyloučení židovských žáků, ale i dospělých, bylo později také upraveno i ve sféře soukromé: „*Podle výnosu ministerstva školství a národní osvěty ze dne 18. prosince 1940, zakazuje se, co nejpřísněji učitelským silám protektorátních škol a veřejných škol všeho druhu vyučovati soukromě*

³⁶⁷ J. DOLEŽAL, *Česká kultura*, s. 44.

³⁶⁸ M. SKŘIVÁNEK, *Litomyšl*, s. 358–361.

³⁶⁹ D. BURDOVÁ (ed.), *Zmizelí sousedé*, s. 9

*židovské děti a židovské dospělé.*³⁷⁰ S platností školního roku 1940/41 tak byly veškeré soukromé i veřejné české školy donuceny nepřijímat žáky židovského původu.³⁷¹ Proces vylučování Židů byl dovršen nařízením z 1. září 1941, které povinně přikázalo všem Židům starším šesti let, nošení pevně našité žluté hvězdy předepsaných rozměrů s nápisem „Jude“, a to na levé straně ošacení.³⁷²

Robert Löwinger byl nucen ve školním roce 1940/41 opustit školu právě z rasových důvodů, které jsou popsány výše. Byl teprve v primě a školy si zajisté neužil, stejně jako jeho starší sestra, která tehdy docházela jen o třídu výš. Robert s Olgou se narodili do smíšeného manželství majitele obuvnické továrny Kobrak, která byla v Litomyšli velmi proslulá. Takto na něj krátce vzpomínal pamětník Václav Simon: *„Robert Löwinger žil na Fügnerově ulici (ta už nestojí, celá čtvrť byla později zbourána). Byl ze smíšeného manželství, matka byla Češka, otec vlastnil továrnu na boty. Tehdy byla škola i v sobotu, Robert v sobotu do školy nechodil (Židé totiž slaví šábés). Po deportaci do Terezína se již do Litomyšle nevrátil.*³⁷³ Robert Löwinger – kamarády přezdíváný Bobina, zahynul v Osvětimi někdy po 28. září 1944 ve věku 16 let. Když jsem pátrala po osudech jeho sestry Olgy, našla jsem o ní zmínku pouze v kronice města, kde je napsáno: *„Olga Löwingerová – Litomyšl č. 141. Zatčena 29. května 1943 v Praze-Střešovicích z důvodu rasových a držena byla ve skupině mladých asi 175 osob v Terezíně do 12. května 1945. Domů se vrátila téhož dne.*³⁷⁴ Přežití války potvrzuje i litomyšlský časopis Lilie, který v srpnu roku 2007 uvedl, že z tzv. terezínských dětí žijí pouze tři, a to Eva Laštovičková, roz. Jilgová, Olga Jakubičková, roz. Löwingerová a Eva Dušková, roz. Freyová.³⁷⁵

Další dívkou byla Eva Eisnerová narozená dne 26. prosince 1926, která měla ještě o tři roky mladšího bratra Pavla. Jejich otec Eduard a strýc Leopold v Litomyšli vlastnili oděvní závod LINKA na výrobu povlečení a luxusního dámského prádla. Eduard Eisner se s rodinou přistěhoval do Litomyšle asi okolo roku 1930 ze Skutče. Zde bydleli

³⁷⁰ SOKA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kart. č. 20, čj. 34/1941.

³⁷¹ *Tamtéž*, kart. č. 19, čj. 784/1940.

³⁷² Dana KASPEROVÁ, *Výchova a vzdělávání židovských dětí v protektorátu a v ghettu Terezín*, Praha 2010, s. 26.

³⁷³ JSNS. *Václav Simon – změnil si jméno.* [online].[cit.2022-04-10]. Dostupné z: https://mapapb.jsns.cz/sitespec/mapdisplay/getplace/place_id/1024

³⁷⁴ SOKA Svitavy, fond Městský národní výbor Litomyšl, Pamětní kniha města Litomyšle z roku 1945, sign. KR 28, s. 90.

³⁷⁵ Miroslava LUDVÍKOVÁ, *Židovské dějiny Litomyšle IV.*, Lilie 17, 2007, s. 9.

v „Hošpesově vile“ na dnešní ulici T. G. Masaryka 653 v prvním patře v nájmu.³⁷⁶ Pavel Eisner, Evin mladší bratr, který byl přijat na litomyšlské gymnázium po úspěšných přijímacích zkouškách do primy v červnu 1940, nakonec na školu v září toho roku ani nenastoupil. Nemohlo za to nic jiného než jeho rasový původ. Doklady tak byly vráceny otci Eduardovi a do školy poté nemohla docházet ani Eva.³⁷⁷ Eva spolu s Pavlem a dalšími členy rodiny byli stejně jako většina litomyšlských Židů deportováni do Terezína a následně zařazeni do transportu do Osvětimi, kde všichni zahynuli.

I rodina Sladkusových patřila během tzv. první republiky mezi úspěšné a v Litomyšli dobře etablované židovské rodiny. Vlastnili továrnu na jemné pánské prádlo a pyžama. Jiří navštěvoval chlapeckou školu a později gymnázium. Pamětníci na něj vzpomínali jako na veselého a přátelského chlapce – přezdíváného Icik. Zapojoval se do skautského hnutí, využíval však dobré rodinné zázemí – na tábor do Budislavy ho prý vozili rodiče autem, zatímco ostatní kluci museli z Litomyšle pěšky. I na tuto rodinu později dopadly protižidovské restriktce. V roce 1942 byli zařazeni spolu s dalšími litomyšlskými Židy do transportu, který mířil nejdříve do Pardubic a následně do Terezína. Během roku 1943 pak byli již nikoli společně převezeni do Osvětimi, kde zemřeli.³⁷⁸

Poslední dvojicí jsou Věra a Zdeněk Štolcovi - dvojčata z obuvnické rodiny narozená 21. srpna 1921. Stejně jako ostatní, i oni odjeli v roce 1942 transportem do Terezína. Většina rodiny zahynula v Osvětimi, domů se vrátila jen Věra. Ta se později s událostmi, které se v jejím životě staly, nedokázala vyrovnat a zřejmě proto v roce 1954 spáchala sebevraždu.³⁷⁹

Židy, kteří nepřežili hrůzy nacismu, dnes v Litomyšli připomínají pouze dvě místa. Tím prvním je památník - stéla v místě bývalé synagogy symbolizující deportaci litomyšlských Židů dne 3. prosince roku 1942.³⁸⁰ Druhým místem je židovský hřbitov

³⁷⁶ D. BURDOVÁ (ed.), *Zmizelí sousedé*, s. 69.

³⁷⁷ SOKA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kart. č. 19, čj. 812/1940.

³⁷⁸ D. BURDOVÁ (ed.), *Zmizelí sousedé*, s. 25.

³⁷⁹ *Tamtéž*, s. 35–36.

³⁸⁰ Deportace do koncentračního tábora v Terezíně postihla 92 místních Židů. Ve čtvrtek 3. prosince 1942 ráno se většina litomyšlských Židů shromáždila se zavazadly u synagogy a z místního nádraží byla odvezena celá skupina vlakem do Pardubic, odtud 5. prosince 1942 transportem Cf 486 do Terezína a mnoho z nich později dále do Osvětimi. Oddělení holocaustu Židovského muzea v Praze eviduje 92 obětí, jejichž posledním místem bydliště bylo místo Litomyšl. Viz Renáta RŮŽIČKOVÁ – Alžběta LANGOVÁ, *Stopy Židů v Pardubickém kraji*, Pardubice 2006, s. 101.

nacházející se zhruba dva kilometry od centra města v části Lány. Právě zde poslední léta probíhá snaha o jeho obnovu a zlepšení stavu místa s tajemnou atmosférou.

6.4 Jiří Šperl, Miroslav Cziviš, Jiří Král a další oběti druhého stanného práva

Velmi tragické dny v naší historii přišly po atentátu na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha. Nadešel čas hrůzného běsnění heydrichiády, kdy výslechům, zatýkáním a popravám bohužel neunikli také někteří litomyšlští občané, včetně výše zmíněných jmen, a to gymnazistů ještě studujících, případně již absolventů. Zážitek pro mladé duše to byl zajisté strastiplný, o čemž svědčí následující úryvek litomyšlského studenta, tehdy kvartána Antonína Mikoláška: „*V den, kdy nacisté vypálili Ležáky, jsme končili vyučování asi hned odpoledne, nečekal jsem na polední autobus a šel jsem domů pěšky v jasném, zářivém, červnovém dni. Tu v dálce vlevo od cesty ještě kus za Mýtem a za obzorem zvedající se Vysočiny stoupal sloupec šedočerného dýmu. Ležáky – jak jsem se dozvěděl až doma z radia a bezmocně jsem vnímal, jak překrásný den, mi úzkostně zešedl.*“³⁸¹

Vraťme se nyní ještě o pár měsíců zpátky v čase. Následkem atentátu na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha dne 27. května 1942 bylo v Praze vyhlášeno stanné právo, od toho dne platící na celém protektorátním území. Zanedlouho po atentátu (4. června téhož roku) Heydrich zraněním podlehl a zemřel. Režim zareagoval opravdu tvrdě. Výsledkem byla odvěta v podobě Lidic, kde došlo k postřelení všech mužů, zavraždění téměř všech dětí a odvezení žen do koncentračního tábora Ravensbrück, kde jich asi jedna čtvrtina zahynula. O čtrnáct dní později, 24. června 1942 byla vypálena obec Ležáky, která se nachází asi 38 km od Litomyše, přičemž muži i ženy z této osady byli zastřeleni.³⁸² V reakci na tyto události se začalo také s prohlídkami bytů.

V Litomyšli byly prováděny od 15. do 19. června, každý den v jiné čtvrti města. Kontroly případných předmětů a osob, které by byly nápomocné ve vyšetřování, začínaly vždy brzy ráno o páté hodině. Prohlídky jsou velice zajímavě a detailně popsány v maturitní práci Jaroslava Vaňaska, který bydlel na Husově čtvrti v Litomyšli. Píše o

³⁸¹ A. MIKOLÁŠEK – J. CHALOUPKA, *Dojmy*, s. 21.

³⁸² Joachim ROGALL – Walter KOSCHMAL – Marek NEKULA, *Češi a Němci: dějiny, kultura, politika*, Praha 2001, s. 80.

pálení knih i krutém vyslýchání osob.³⁸³ Zatčení a odvezení z Litomyšle byli nejdříve dva občané, a to okresní soudce Bedřich Krejčí (*31. prosince 1908) a sazečský učeň Jiří Šperl (*29. srpna 1921). Oba byli následně popraveni na Pardubickém Zámečku dne 18. června 1942.³⁸⁴

Jiří Šperl byl absolventem litomyšlského gymnázia a přítelem Manky Sedláčkové. Jaroslav Vaňasek – v té době student tohoto gymnázia vzpomínal: „*Na ten den jsem měl s Jirkou Šperlovým smluveno, že se sejdem v 15 hodin na hřišti na tréninku. On však nepřišel, což mě při jeho přesnosti a solidnosti připadalo velmi podivné. Po návratu z hřiště jsem se dozvěděl z rádia a hned na to z hrůzných temně červených plakátů, že byl popraven.*“³⁸⁵ Antonín Mikolášek, další ze studentů a kamarád Marie Sedláčkové (též z vesnice Sloupnice) vzpomínal na to, že mu později Manka „*vypravovala o tom, že den předtím než Jiřího zatkli, přišel za ní na louku u Končin, kde Sedláčkovi sušili seno a řekl jí, že se dozvěděl, že je v seznamu těch, kteří budou druhý den odvezeni na Gestapo do Pardubic.*“³⁸⁶ Zda-li se jedná o pravdu nebo fámu, už dnes těžko zjistíme. Pokud by to byla pravda, je možné si položit otázku, proč se tehdy teprve dvacetiletý Jirka nepokusil utéci. Byl snad smířen se svým osudem? Možná by to vysvětloval zápis v pamětní knize města, kde kronikář uvádí: „*S úsměvem na rtech kráčel ulicemi, když jej vedl četník zatčeného smutného dne 10. června 1942.*“³⁸⁷

Nejednalo se bohužel o první popravené osoby z Litomyšle. Ve středu 10. června 1942 bylo popraveno sedm osob pocházejících z tohoto města. Konkrétně se jednalo o Miroslava Cziviše (*30. května 1920), Leopolda Eisnera (*29. prosince 1883), Václava Klemta (*14. září 1894), Annu Kocmánkovou (*29. března 1911), Františku Královou (*4. ledna 1889), Josefa Pekárka (*25. března 1896) a Václava Lindenthala (*1. září 1898).³⁸⁸ Od vyhlášení stanného práva do srpna téhož roku (tedy přibližně za 3 měsíce) bylo zatčeno

³⁸³ Viz Textová příloha č. 1.

³⁸⁴ Fronta.cz. *Popravy v Zámečku v Pardubicích, 3. 6. 1942 - 79 let.* [online]. [cit. 2022-04-09]. Dostupné z: <https://www.fronta.cz/kalendar/popravy-v-zamecku-v-pardubicich>

³⁸⁵ A. MIKOLÁŠEK – J. CHALOUPKA, *Dojmy*, s. 20.

³⁸⁶ *Tamtéž.*

³⁸⁷ SOKA Svitavy, fond Městský národní výbor Litomyšl, Pamětní kniha města Litomyšle z roku 1945, sign. KR 28, s. 59–60.

³⁸⁸ Fronta.cz. *Popravy v Zámečku v Pardubicích, 3. 6. 1942 - 79 let.* [online]. [cit. 2022-04-09]. Dostupné z: <https://www.fronta.cz/kalendar/popravy-v-zamecku-v-pardubicich>

3 188 Čechů a 1 357 Čechů odsouzeno stannými soudy k smrti, jedna třetina z nich kvůli „schvalování atentátu“.³⁸⁹

Miroslav Cziviš – první zmíněný, byl tehdy teprve dvaadvacetiletý absolvent litomyšlského gymnázia. Jelikož maturoval v roce 1940 – v době, kdy byly vysoké školy uzavřeny, musel volit jiný plán a stal se studentem obchodní školy v nedalekém Vysokém Mýtě. Dle kronikáře města byl zatčen 10. června 1942 přímo při svém ošetření v nemocnici a téhož dne popraven v Pardubicích. Kronikář dále uvádí, že gestapák, který ho hledal v bytě, se následně dozvěděl o tom, kde se nachází a na tento účet pronesl větu: „Ten to již nebude potřebovat.“³⁹⁰ Důležité je zmínit také jméno Jaroslava Zimy narozeného 4. ledna 1922 v Dravcích (okres Užhorod). Na litomyšlské gymnázium nastoupil až do sexty, kde se zapojil do odbojové skupiny okolo studenta Kužely. Během heydrichiády byl v Malých Svatoňovicích zatčen a následně 30. června 1942 v Pardubicích popraven.³⁹¹

Další jména se stala nepřímou obětí heydrichiády, a to většinou z důvodu příbuzenského vztahu k některému z obviněných. Tak například Václav Klemt, známý uzenář z Máselné podsíně na náměstí, byl otcem studentky Ilony Klemtové. Její spolužáci si pamatují, jak jednoho dne byla právě Ilona odvolána ze třídy a večer se z rozhlasu dozvěděli, že její otec byl s dalšími občany popraven.³⁹² Podobný osud stihl i další spolužáky – sourozence Pekárkovi, kteří tehdy docházeli do tercie a kvinty. I jejich otec, Josef Pekárek, se stal podezřelým a později popraveným za údajné schvalování atentátu. Někteří studenti, kteří žili ve stejném domě na Mařákově třídě se dokonce „*tajně chodili dívat na jejich zapečetěný byt*“.³⁹³ Dříve či o něco později museli gymnázium opustit další žáci, jejichž rodiče byli popraveni či zatčeni, a to Jiří a Hana Královi, Přemysl a Jitka Šperlovi, Věra Krupková, Ludmila Kuželová, Libuše Vávrová, Jaroslava Vrbová a Milan Štěrba.³⁹⁴

Následky a jizvy doby nesl také student Jiří Král, jehož rodiče byli zatčeni. Jak k tomu všemu ale došlo? Eduard Král byl v Litomyšli velmi známou osobností. Jednalo se

³⁸⁹ J. ROGALL – W. KOSCHMAL – M. NEKULA, *Češi*, s. 80.

³⁹⁰ SOKA Svitavy, fond Městský národní výbor Litomyšl, Pamětní kniha města Litomyšle z roku 1945, sign. KR 28, s. 35.

³⁹¹ *Tamtéž*, s. 62.

³⁹² A. MIKOLÁŠEK – J. CHALOUPKA, *Dojmy*, s. 22.

³⁹³ *Tamtéž*, s. 20.

³⁹⁴ J. METYŠ, *Litomyšlské gymnázium*, s. 35.

o trafikanta a válečného invalidu, který v první světové válce přišel o jednu nohu. Byl vedoucím litomyšlské odbojové skupiny Obrana národa a právě v jeho bytě se konaly porady pracovníků a soustředilo se zde navazování kontaktů s dalšími skupinami z okolních okresů. Ke konci roku 1941 se v jeho bytě dokonce ukrýval major československé armády Josef Matohlína – vojenský organizátor odboje. Gestapo v prosinci Matohlínův úkryt odhalilo a zatklo jej. Při krutých výsleších se jim podařilo Matohlínu zlomit a získalo od něj cenné informace. O týden později byl zatčen i Eduard Král se svou manželkou. Zatčení těchto dvou klíčových osob znamenalo i stahování mračen nad některými dalšími členy protinacistického odboje na Litomyšlsku.³⁹⁵

Osudy těchto lidí (bohužel jako mnohé v této těžké době) skončily velmi tragicky. Matka Jiřího Krále, Anna Králová, byla odvečena do koncentračního tábora v Ravensbrücku a otec, Eduard Král, byl popraven 22. října 1943 v Drážďanech. Při výsleších gestapa měl údajně projevit neskutečnou odvahu a dlouho jim odolávat. V protokolech bylo dokonce uváděno, že „*Král nechce mluvit*“. Teprve po čtvrt roce věznění prozradil úkryt plechové krabice s kompromitujícím materiálem.³⁹⁶ Josef Matohlína byl na konci prosince 1942 z Hradce Králové převezen přes Prahu a Terezín do Drážďan, kde čekal na soud. Nakonec byl odsouzen k trestu smrti, přičemž rozsudek byl vykonán dne 8. října 1943 odpoledne.³⁹⁷

³⁹⁵ SOKA Svitavy, fond Městský národní výbor Litomyšl, Pamětní kniha města Litomyšle z roku 1945, sign. KR 28, s. 45–46.

³⁹⁶ J. NEPRAŠ, *Litomyšlsko*, s. 72.

³⁹⁷ Michal RAK. *Matohlína Josef*. [online]. [cit. 2022-04-09]. Dostupné z: <https://www.valka.cz/Matohlina-Josef-t192551>

Závěr

Jak bylo již napsáno v úvodu, cílem práce bylo přiblížit historii litomyšlského gymnázia mezi lety 1939–1945 a poukázat na proměnu školy na pozadí změn válečných událostí. Skrze různá témata jsem se snažila poskytnout komplexní pohled nejen na samotnou historii gymnázia v Litomyšli, ale i školství v protektorátní době. Jednotlivé aspekty, které jsem v rámci práce zpracovávala, se věnovaly konkrétním organizacím (MŠANO, NS, resp. MNS, Kuratorium), zajímavým fenoménům (svátky, sběr, letecké poplachy, volný čas), ale také některým předmětům (český jazyk, dějepis, německý jazyk), studentům a učitelům.

V celém textu se jako červená nit linula germanizace, která postupně sílila a měla změnit český prostor k nepoznání. Germanizace českého školství probíhala od počátku okupace na všech stupních vzdělávání a hluboce zasahovala do výuky žáků a studentů s cílem odnárodnit a zlikvidovat budoucí českou inteligenci. Poněmčování bylo všudypřítomné – odrazilo se ve výzdobě tříd, v nově zavedených jazykových nařízeních, ve vyloučení židovských žáků a učitelů ze škol, ve vyšším počtu hodin německého jazyka, v povinných kurzech němčiny, ale také v nově zavedených učebnicích, didaktických pomůckách, časopisech a jiných tiskovinách. Germanizační tendence ovlivnily též slavení svátků a trávení volného času mládeže. Za tímto účelem byly založeny nové instituce, přičemž jednou z nejdůležitějších se stalo Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě, které bylo budováno po vzoru německé Hitlerjugend. V českém prostředí však nedosáhlo takových úspěchů a stejně tomu bylo s celkovou germanizací žáků a učitelů. I přes velkou snahu o germanizační politiku docházelo k nejrůznějším sabotážím a projevům protiněmeckého vzdoru.

Litomyšlské gymnázium v období protektorátu zažívalo krušné chvíle. První přišla hned s březnovými dny, kdy byla částečně obsazena budova školy německým wehrmachtem. Situace se proměnila na přelomu let 1941/42, kdy byla nakonec zabrána celá škola. Žáci a učitelé tak většinu školního času prožili v budově chlapecké školy a ke konci války po nejrůznějších místnostech. To bylo zapříčiněno totálním nasazením některých studentů a jejich učitelů, ale také častěji vyhlášenými leteckými poplachy. Od počátku války byli studenti využíváni také jako levná pracovní síla, která se podílela na sběru nejrůznějších odpadových surovin. Na druhou stranu mělo litomyšlské gymnázium i kus štěstí, když jej nepotkalo žádné uzavření či omezení, tak jako jiné školy v této

nelehké době. Nacisté se totiž od počátku snažili omezit gymnaziální vzdělávání a upřednostnit odborné učňovské školství.

Během šesti let nacistické okupace se právě na místním gymnáziu našlo mnoho odvážných učitelů a studentů, kteří se naopak nebáli postavit novému režimu. Mezi taková jména patřil Alois Knotek podporující studenty v odbojové skupině ÚVOD, do níž byla později zapojena i slavná absolventka Marie Sedláčková. Odvážná „Manka“ se stala odbojářkou již na gymnáziu, ale svou činnost přenesla z Litomyšlska až na Moravu, kde byla ke konci války vypátrána, mučena a nakonec převezena do Mauthausenu, kde zemřela. Podobně dopadlo mnoho dalších studentů gymnázia. Většina z nich byla popravena na Zámečku v Pardubicích v době druhého stanného práva. V mých očích je obdivuhodné, kolik lidí v tak malém městě jako je Litomyšl, získalo odvahu zapojit se do odbojové činnosti, a to i přes možná rizika a ohrožení života svého i svých blízkých. Svou jedinečnost si Litomyšl a škola obhájila také v pořádání kulturních akcí, které v době protektorátu neutichaly, ba naopak rostly. Všechny proběhlé plesy, akademie a vystoupení se staly, stejně jako odbojová činnost, projevem nesouhlasu a odporu s nacistickou okupací. Protektorátní období, jak vyplývá z předcházejících vět, bylo značně komplikované a domnívám se, že jej stejně jako i jiná období v dějinách nemůžeme hodnotit pouze černobílým prizmatem.

Doufám, že jsem touto prací odčinila jistý dluh a vyplnila „mezeru“ v regionálních dějinách školství. Ze zachovaného materiálu je bohužel obtížné či skoro nemožné získat skutečný vhled do dané situace a popsat živé působení profesorů na žáky a způsob, jakým podávali učebnou látku. Uvědomuji si, že téma není zdaleka vyčerpané a může být dále zpracováno. Zajímavé by mohlo být sledování vývoje této instituce v púnorovém Československu. Především v současné době je atraktivní období kolem roku 1968, ve kterém je možné pracovat s metodou orální historie a získat vzpomínky od jednotlivých pamětníků. Ale i samotné období protektorátu není touto prací dozajista popsáno a má svůj potenciál např. v archivním fondu *Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě – okresní pověřenec Litomyšl* uloženém ve Stáním okresním archivu Svitavy se sídlem v Litomyšli.

Tento úkol však přenechávám jiným badatelům...

Seznam použitých informačních zdrojů

Prameny

Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli

fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II

kniha č. 526;

kniha č. 553;

kniha č. 628;

kniha č. 635;

karton č. 17;

karton č. 18.

karton č. 19;

karton č. 20;

karton č. 21;

karton č. 23;

karton č. 24;

karton č. 25;

karton č. 26;

karton č. 38

karton č. 41;

balík č. 1/2.

Výroční zprávy

Výroční zpráva Státního reformního reálného gymnázia v Litomyšli za školní rok 1929–1930.

Výroční zpráva Státního reformního reálného gymnázia v Litomyšli za školní rok 1938–39.

Výroční zpráva Státního reálného gymnasia v Litomyšli za školní rok 1946–47.

fond Městský národní výbor Litomyšl

Pamětní kniha města Litomyšle z let 1941–1945, sign. KR 27.

Pamětní kniha města Litomyšle z roku 1945, sign. KR 28.

Sbírka vědeckých a literárních rukopisů

DOSEDĚLOVÁ P. – SIMONOVÁ H. – ZBORNÍKOVÁ M., *Litomyšlské gymnázium v době okupace*, Litomyšl s. d., sign. R 391;

SOBOTKA Miroslav, *Hasičský sbor Litomyšl v revolučních dnech 1945*, Litomyšl 1986, s. 7–9, sign. R 320;

Michaela FLÍDROVÁ, *Život a zánik židovské menšiny v Litomyšli v první polovině 20. století*, Praha 2005. Bakalářská práce obhájená na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze. SOKA Svitavy, Sbírka vědeckých a literárních rukopisů, sign. R 689.

Věstníky

Vládní nařízení o vyučování němčině na českých obecných školách, in: Věstník MŠANO, roč. XXII, 25. leden 1940.

Vládní nařízení, jímž se nově upravují povinné učební předměty na školách obecných a měšťanských, in: Věstník MŠANO, roč. XXII, 26. září 1940.

Literatura, sborníky, noviny

Akce „Umění mládeži“ zahájena v tisku: Projev ministra Emanuela Moravce, Lidové noviny 51, 1943.

AUTRATA František Václav – KAVÁLEK Vilém – PÁTA František, *Studentská Litomyšl: almanach vyd. na pam. otevření nové gymn. budovy a na oslavu 50. výr. všestud. spol. Smetana*, Litomyšl 1923.

BABÁČEK Josef, *Válka a odboj 1939–1945 v Kloboukách u Brna a okolí*, Brno 2017.

BĚLINA Pavel – HALADA Jaroslav – HRBEK Jaroslav, *Dějiny země Koruny české*, Praha 2021.

BOSÁK František, *Česká škola v době nacistického útlaku: příspěvek k dějinám českého školství od Mnichova do osvobození*, Praha 1969.

BRANDES Detlef, *Češi pod německým protektorátem: okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945*, Praha 2019.

BURDOVÁ Dagmar (ed.), *Zmizelí sousedé. Sborník vzpomínek na litomyšlské Židy sebraných žáky Základní školy Zámecká Litomyšl*, Litomyšl 2003.

BUREŠOVÁ Jana – HAZDRA Zdeněk (ed.), *Válečný prožitek české společnosti v konfrontaci s nacistickou okupací (1939–1945): sborník příspěvků ze symposia k 70. výročí vypuknutí druhé světové války*, Praha 2009.

BURIANOVÁ Miroslava, *Móda v ulicích protektorátu*, Praha 2013.

DITTMANN Robert – ULÍČNÝ Oldřich (ed.), *Studie k moderní mluvnici češtiny*, Olomouc 2013.

DOLEŽAL Jiří, *Česká kultura za protektorátu: školství, písemnictví, kinematografie*, Praha 1996.

DORAZIL Otakar, *Chtěl jsem být učitelem: škola v míru, ve válce a v revoluci*, Praha 1945.

FOGLAR Jaroslav, *Život v poklusu*, Praha 1997.

GEBHART Jan – KUKLÍK Jan, *Velké dějiny zemí Koruny české, sv. XVa*. Praha-Litomyšl 2006.

GEBHART Jan – KUKLÍK Jan, *Dramatické i všední dny protektorátu*, Praha 1996.

GEBHART Jan, *Dopady totálního válečného nasazení na život protektorátního obyvatelstva ve druhé polovině roku 1944*, in: ZEMAN, Pavel (ed.), *Válečný rok 1944 v okupované Evropě a v Protektorátu Čechy a Morava*, Praha 2015.

HÁCHA Emil, *Pan president k národu: výbor z projevů pana státního presidenta Dr. Emila Háchy s jeho předmluvou*, Praha 1939.

HITLER Adolf, *Můj boj: dva svazky v jednom*, Praha: Otakar II. 2000.

CHALOUPKA Josef – MIKOLÁŠEK Antonín, *In memoriam padlých spoluobčanů a druhů*, Sloupnice 1946.

JARÁ Karla – BOŠKOVÁ Dana, *Všední život na Pardubicku v období nacistické okupace a druhé světové války: (15. 3. 1939 – květen 1945)*, Pardubice 2012.

JIRÁSEK Alois, *Starý obyvatel*, in: Studentská Litomyšl, Litomyšl 1923.

KASPEROVÁ Dana, *Výchova a vzdělávání židovských dětí v protektorátu a v ghettu Terezín*, Praha 2010.

KOURA Petr, *Swingari a potápky v protektorátní noci: česká swingová mládež a její hořkej svět*, Praha 2016.

KRŠKO Jan – MAREŠ Jan– POHUNEK Jan– RANDÁK Jan – ŠPRINGL Jan, *Český tramping v časech formování a rozmachu*, Praha 2019.

LAŠEK František, *Litomyšl v dějinách a výtvarném umění*, Litomyšl 1945.

LUDVÍKOVÁ Miroslava, *Židovské dějiny Litomyšle IV.*, Lilie 17, 2007.

MAINUŠ František, *Totální nasazení: Češi na pracích v Německu 1939–1945*, Brno 1970.

METYŠ Jaromír, *Litomyšlské gymnázium za okupace a po převratu*, in: Tři sta let litomyšlského gymnázia, Litomyšl 1948.

MICHLOVÁ Marie, *Protentokrát, aneb, Česká každodennost 1939–1945*, Řitka 2012.

MIKOLÁŠEK Antonín – CHALOUPKA Josef, *Dojmy a skutky ze škamen staroslavného gymnázia v městě L.*, Ústí nad Orlicí 2000.

MORAVEC Emanuel, *O český zítřek: [Um die Zukunft der Tschechen]*, Praha 1943.

MORKES František S, *Devětkrát o českém školství: (přehledný průvodce)*, Praha 2004.

TÝŽ, *Školní tělocvik v letech války*, in: Tělesná výchova a sport mládeže: odborný časopis pro učitele, trenéry a cvičitele, Praha 2004.

TÝŽ, *Československé školy v letech 2. světové války*, Praha 2005.

MOULIS Miloslav, *Mládež proti okupantům*, Praha 1966.

NEPRAŠ Jaromír – STRYJOVÁ Dagmar, *Říkali jí Manka*, Vysoké Mýto 1986.

NEPRAŠ Jaromír, *Litomyšlsko v odboji*, Svitavy 1987.

NERUDA Jan, *Básnické spisy Jana Nerudy*, Praha 1917.

PEIGER František, *Pro využití schopností mladých*, České slovo 34, 1942.

- PEJČOCH Ivo, *Fašismus v českých zemích*, Praha, 2011.
- PINE Lisa, *Education in Nazi Germany*, Berg 2010.
- POLIŠENSKÝ Josef, *Historik v měnícím se světě*, Praha 2001.
- ROGALL Joachim – KOSCHMAL Walter – NEKULA Marek, *Češi a Němci: dějiny, kultura, politika*, Praha 2001.
- RŮŽIČKOVÁ Renáta – LANGOVÁ Alžběta, *Stopy Židů v Pardubickém kraji*, Pardubice 2006.
- SKŘIVÁNEK Milan, *Litomyšl 1259–2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl 2009.
- TÝŽ, *Z dějin litomyšlského gymnázia do roku 1945*, in: *Tři sta padesát let gymnázia Litomyšl*, Litomyšl 1990.
- SVOBODA Jaroslav, *Školství v období protektorátu*, České Budějovice 2010.
- SYROVÁTKO Josef – ŠVEC Josef, *Památce litomyšlských obětí v letech 1939–45*, Litomyšl 1946.
- ŠAFRÁNEK Jan, *Za českou osvětu: obrázky z dějin českého školství středního v zemích koruny svato-václavské*, Praha 1898.
- ŠKORPIL Emanuel, *Tři sta let Litomyšlského gymnasia: 1644–1944*, Litomyšl 1948.
- ŠTĚPÁNEK Josef, *Dějiny c.k. vyššího gymnasia v Litomyšli: na oslavu dvěstěpadesátiletého trvání*, Litomyšl 1894.
- ŠUSTOVÁ Magdaléna, *Inspektor Gustav Werner a jeho vliv na fungování českých středních škol v Protektorátu Čechy a Morava*, in: *Historia scholastica*, Praha 2016.
- TAUCHEN Jaromír, *Práce a její právní regulace v Protektorátu Čechy a Morava (1939-1945)*, Praha 2016.
- TICHÝ František, *Přehled dějin gymnázia*, in: *Třetina tisíciletí gymnasia v Litomyšli 1640–1973*, Litomyšl 1974.
- VELČOVSKÝ Václav, *Čeština pod hákovým křížem*, Praha 2016.
- VELČOVSKÝ Václav, *Ideologizace výuky němčiny za protektorátu: Ideology of teaching German during Protectorate of Bohemia and Moravia*, in: *E-pedagogium: nezávislý odborný časopis pro interdisciplinární výzkum v pedagogice, s ohledem na pedagogiku, speciální pedagogiku a didaktiky oborů*, Olomouc 2016.

VLK, *Mluvte česky!*, Národní listy 79, 1939.

VOJTĚCH Jaroslav, *Anekdoty z protentokrátu*, Praha 1975.

ŽIŽKA Jan, *Studentská Litomyšl*, Litomyšl 1937.

Internetové zdroje

Ansichtskarten-Center.de. *1604 Grog Köris WK II Schulungsstätte Rankenheim Preissenkung*. [online]. [cit. 2022-07-07]. Dostupné z: <https://1url.cz/CriIU>

BÁČA Milan. *Seriál Svitavského deníku: Literární toulky*. [online]. [cit. 2022-02-06]. Dostupné z: https://svitavsky.denik.cz/kultura_region/serial-svitavskeho-deniku-literarni-toulky20111126.html

BEER Lukáš. *Před 70 lety: Výstava „Německá velikost“ (Deutsche Größe) v Praze v roce 1941*. [online]. [cit. 2021-03-31]. Dostupné z: <http://nassmer.blogspot.com/2011/04/pred-70-lety-vystava-nemecka-velikost.html>

Fronta.cz. *235 českých vězňů zavražděno v Mauthausenu, 10. 4. 1945 - 77 let*. [online]. [cit. 2022-02-09]. Dostupné z: <https://www.fronta.cz/kalendar/235-ceskych-veznu-zavrazdено-v-mauthausenu>

Fronta.cz. *Popravy v Zámečku v Pardubicích, 3. 6. 1942 - 79 let*. [online]. [cit. 2022-04-09]. Dostupné z: <https://www.fronta.cz/kalendar/popravy-v-zamecku-v-pardubicich>

FRYŠ Josef . *Vyšší princip*. In: Poznej Příbram. [online]. [cit. 2022-06-19]. Dostupné z: <https://www.poznejpribram.cz/blog/clanek/vyssi-princip-se-odehral-za-heydrichiady-na-pribramskem-gymnaziu-v-cem-se-povidka-s-filmem-lisi-od-skutecnosti>

Geni.com. *Miroslav Cziviš*. [online]. [cit. 2022-07-07]. Dostupné z: <https://www.geni.com/people/Miroslav-Cziviš/C5%A1/600000009466389753>

GFB Potsdam GmbH. *Kinder- und Jugenddorf Rankenheim*. [online]. [cit. 2022-02-07]. Dostupné z: <https://www.gfb-potsdam.de/index.php/objekte/rankenheim.html>

Gymnázium Aloise Jiráska, Litomyšl. *Dějiny*. [online]. [cit. 2020-10-31]. Dostupné z: <http://www.glit.cz/staryweb/dejiny.php>

Gymnázium Příbram. *Historie školy*. [online]. [cit. 2022-06-19]. Dostupné z: <https://www.poznejpribram.cz/blog/clanek/vyssi-princip-se-odehral-za-heydrichiady-na-pribramskem-gymnaziu-v-cem-se-povidka-s-filmem-lisi-od-skutecnosti>

Gymnázium, SOŠ a SZŠ Jilemnice. *Historie školy*. [online]. [cit. 2021-03-31]. Dostupné z: <https://www.gymjil.cz/historie-skoly/>

Holocaust.cz. *Databáze obětí – Jiří Sladkus*. [online]. [cit. 2022-02-06]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/databaze-obeti/obeti/124451-jiri-sladkus/>

HONZÁTKOVÁ Zdeňka. *Marie Sedláčková*. In: *Osobnosti regionu*. [online]. [cit. 2022-02-09]. Dostupné z: <https://www.osobnostiregionu.cz/osoby/1708-marie-sedlackova-1923-1945>

CHALOUPKA Petr. *Valdštejnové*. [online]. [cit. 2020-10-31]. Dostupné z: <http://www.rml.cz/cs/regionalni-historie/popularizacni-clanky/strucna-historie-litomysle/07-valdstejnove.html>

JSNS. *Václav Simon – změnil si jméno*. [online]. [cit. 2022-04-10]. Dostupné z: https://mapapb.jsns.cz/sitespec/mapdisplay/getplace/place_id/1024

KLOČKOVÁ Lenka. *MŠMT od roku 1848 do současnosti*. [online]. [cit. 2021-04-03]. Dostupné z: <https://www.msmt.cz/ministerstvo/165-let-ministerstva-skolstvi-mladeze-a-telovychovy>

LAM. *Sídliště Komenského náměstí*. [online]. [cit. 2022-07-07]. Dostupné z: <https://lam.litomysl.cz/objekt/02-1048-sidliste-komenskeho-namesti>

Legie 100. *Matohlína Josef*. [online]. [cit. 2022-02-06]. Dostupné z: <http://legie100.com/krev-legionare/62189/>

MAREŠOVÁ–KESSELGRUBEROVÁ Ludmila. *Dějiny školy*. [online]. [cit. 2020-10-31]. Dostupné z: <https://www.glit.cz/dejiny-skoly.html>

Oldthing. *AK Gross Köris, Schulungsstätte Rankenheim, Gemeinschaftsraum*. [online]. [cit. 2022-07-07]. Dostupné z: <https://oldthing.de/AK-Gross-Koeris-Schulungsstaette-Rankenheim-Gemeinschaftsraum-0039340495>

RAK Michal. *Matohlína Josef*. [online]. [cit. 2022-04-09]. Dostupné z: <https://www.valka.cz/Matohlina-Josef-t192551>

RML. *Historie muzea*. [online]. [cit. 2022-07-07]. Dostupné z: <http://www.rml.cz/cs/muzeum/historie.html>

RŮŽIČKA Daniel. *Přídělový systém*. [online]. [cit. 2022-04-22]. Dostupné z: http://www.totalita.cz/vysvetlivky/syst_pridel.php

Školákem v protektorátu (projekt Památníku Terežín). *Časopisy*. [online]. [cit. 2022-02-06]. Dostupné z: <https://skolakemvprotektoratu.pamatnik-terezin.cz/index.php/legalni-tiska-a-asopisy-pro-dti-a-mlade>

Školákem v protektorátu (projekt Památníku Terežín). *Český jazyk*. [online]. [cit. 2022-04-03]. Dostupné z: <https://skolakemvprotektoratu.pamatnik-terezin.cz/index.php/co-se-skryvalo-za-rozvrhem/6-stedni-kola/co-se-skryvalo-za-rozvrhem/67-odkaz-3-cesky-jazyk>

Školákem v protektorátu (projekt Památníku Terežín). *Dějepis*. [online]. [cit. 2021-03-29]. Dostupné z: <https://skolakemvprotektoratu.pamatnik-terezin.cz/index.php/6-stedni-kola/co-se-skryvalo-za-rozvrhem/64-okaz-6-dejepis>

Školákem v protektorátu (projekt Památníku Terežín). *Divadlo a film*. [online]. [cit. 2021-03-29]. Dostupné z: <https://skolakemvprotektoratu.pamatnik-terezin.cz/index.php/37-manska-kola/divadlo-a-film/867-text-6424>

Školákem v protektorátu (projekt Památníku Terežín). *Gymnázium*. [online]. [cit. 2021-03-29]. Dostupné z: <https://skolakemvprotektoratu.pamatnik-terezin.cz/index.php/gymnazium-uvod>

Školákem v protektorátu (projekt Památníku Terežín). *Kampaň Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě*. [online]. [cit. 2021-04-04]. Dostupné z: <https://skolakemvprotektoratu.pamatnik-terezin.cz/index.php/component/spaceglossary/umeni-mladezi>

Školákem v protektorátu (projekt Památníku Terežín). *Momentky školního života*. [online]. [cit. 2022-02-06]. Dostupné z: <https://skolakemvprotektoratu.pamatnik-terezin.cz/index.php/dali-stipky-ze-ivota-kol#zakaz>

Školákem v protektorátu (projekt Památníku Terežín). *Protektorátní školák a jeho volný čas*. [online]. [cit. 2021-04-04]. Dostupné z: <https://skolakemvprotektoratu.pamatnik-terezin.cz/index.php/volny-as-protektoratni-mladee>

Školákem v protektorátu (projekt Památníku Terezín). *Protipožární hlídky (Brandwache)*. [online]. [cit. 2022-02-06]. Dostupné z: <https://skolakemvprotektoratu.pamatnik-terezin.cz/index.php/protiletecka-obrana-a-ochrana/8-stedni-kola/protiletecka-obrana-a-ochrana/197-text-2>

Školákem v protektorátu (projekt Památníku Terezín). *Střety s okupační mocí*. [online]. [cit. 2021-03-31]. Dostupné z: <https://skolakemvprotektoratu.pamatnik-terezin.cz/index.php/eske-koly-kontra-okupani-moc31>

Školákem v protektorátu (projekt Památníku Terezín). *Školství za Protektorátu*. [online]. [cit. 2021-03-30]. Dostupné z: <https://skolakemvprotektoratu.pamatnik-terezin.cz/index.php/kolstvi-za-protektoratu>

Školákem v protektorátu (projekt Památníku Terezín). *Úcta k říši*. [online]. [cit. 2021-04-04]. Dostupné z: <https://skolakemvprotektoratu.pamatnik-terezin.cz/index.php/ucta-k-symbolm-ie32>

VELŠOVÁ-ŠIMÁČKOVÁ Karolína. *Za heydrichiády přišla o maminku, dědečka a strýce. Příběh Jany Blažejové*. [online]. [cit. 2022-02-06]. Dostupné z: <https://www.pametnaroda.cz/cs/magazin/pribehy/za-heydrichiady-prisla-o-maminku-dedecka-stryce-pribeh-jany-blazejove>

Vláda ČR (c) 2009–2022. *Jan Kapras*. [online]. [cit. 2021-04-04]. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/scripts/detail.php?id=45320>

VOBORNÍKOVÁ Michaela. *Knihovny a knihovnictví v českých zemích v letech 1938–1945* – 3. část. *Ikaros* 20, 2016. [online]. Dostupné z: <http://ikaros.cz/node/17704>

WAAGEOVÁ Eliška. *7. srpna 1940 – vyloučení židovských žáků ze škol*. [online]. [cit. 2022-02-07]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/soa/zide-v-ceskych-zemich-a-konecne-reseni-zidovske-otazky/protizidovska-politika-po-zrizeni-protektoratu-cechy-a-morava/jachymka/zidovska-obecna-skola/7-srpna-1940---vyloucení-zidovskych-zaku-ze-skol/>

Seznam textových příloh

Příloha č. 1: Jaroslav Vaňásek – Maturitní práce z jazyka českého (v Litomyšli dne 27. 4. 1946).³⁹⁸

³⁹⁸ SOKA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II., kart. č. 41 – *Písemné maturitní práce z češtiny, franštiny a latiny (1946)*.

Textové přílohy

Příloha č. 1:

Jaroslav Vaňásek – Maturitní práce z jazyka českého (v Litomyšli dne 27. 4. 1946).

„Na dobu, v které začínala druhá světová válka, se příliš nepamatuji. Bylo mi jedenáct let a o veřejný život a politiku jsem neměl žádný zájem. Žil jsem na vesnici a měl jsem jedinou touhu: koupit si pěkný fotbalový míč z chromové kůže. Potom jsem udělal přijímací zkoušku do gymnasia a jako odměnu mi tatínek míč koupil. Zároveň jsem se přestěhoval z Újezda do Litomyšle. Bydlil jsem blízko hřiště, na kterém jsem poznal mnoho nových kamarádů. Protože jsem měl nový míč, velmi dobře jsem s nimi splynul. Cítil jsem se naprosto šťastným. Když jsem však přišel z hřiště domů k dědečkovi a tetě, zarazila mně neobvyklá vážnost. Nechápal jsem smysl jejich řečí a trpěl jsem rozporem mezi jejich a svou náladou. Jednou, když jsem přišel domů, viděl jsem tetu, jak sedí u šicího stroje, křečovitě pláče, vyráží a opakuje slova: ‚A my jsme jim tak věřili!‘ Do pláče zněl z radia pochod V nový život, ukončující řeč, ve které generál Syrový oznámil výsledek Mnichova. V tom okamžiku jsem se změnil a ve škole jsem poznal, že se tehdy změnili i moji kamarádi. Tehdy jsme poznali nenávist tak silnou, že v nás pak pronikala celých šest let. Doma začali poslouchat cizí rozhlas, nejdříve Toulouse, potom i Londýn. Nyní již poslouchaly i děti.

V březnu 1939, když přes Litomyšl jezdila auta, plná německých vojáků, přestali jsme si s kluky hrát na hřišti, oblékli jsme si bílá trička a červené trenýrky a hráli si na okrajích silnice, aby Němci viděli, že jsme Češi.

Smutno nám bylo, když Němci na všech frontách vítězili. Když jsme slyšeli německé fanfáry, oznamující vítězství nad Francií, propadali jsme zoufalství. Zdálo se nám, že se musí zhroutit odbojné smýšlení českého národa. Poslouchali jsme z Londýna projev pres. Beneše s takovou dychtivostí, s jakou se chytá tonoucí hozeného provazu. Mnoho lidí znalo Benešovo poselství z paměti, jiní je nosili na papírku stále s sebou. Tehdy se již množily zprávy o lidech, kterým se podařilo uprchnout za hranice, kdesi prý byl zastřelen německý důstojník. Za několik dní bylo vyhlášeno stanné právo. Těžce na nás působily rudé vyhlášky a nervy nám drtily autobusy, které jednou odpoledne přijely na Husovu čtvrt'. Z autobusů vyskákali po ruky ozbrojení vojáci a začali prohledávat domy. My jsme bydleli asi o tři sta metrů dále. Doma jsme měli bedny politických knih, hlavně sovětských. Mezi nimi i mnoho strýčkových politických rukopisů. Vedle Němci nedávno odvedli a později

zastřelili souseda, který měl podobné knihy. To všechno působilo na tetu tak, že ztratila nervy a chtěla utéci nebo se jít raději udat, než snášet strašné nervové napětí. Pokusili jsme se ji uklidnit a nezávadnější knihy jsme pálili ve velké peci. Bylo jich za několik desítek tisíc. Stejně dělal i náš druhý soused, komunista. Dal do knih všechn svůj majetek a ty nyní pálil. Plakal při tom. Po odvolání stanného práva jsme nechtěli chodit do města, abychom se někdy na Němce nevrhli. Již pohled na hnědou uniformu v nás vzbuzoval slepou zuřivost. Němci dali na silnici tabulku s nápisem, který zakazoval vojákům vstup na Lány. Prý je to ‚Kommunistennest‘.

Jednoho dne se rozletěla zpráva, že byl postřelen Heydrich. Zase rudé vyhlášky. Na Lány se nastěhovalo Gestapo a německé četnictvo, sem se brzy po smrti Heydrichově sjížděla auta s našimi známými, vezenými civilistou a četníkem. Viděli jsme až do místnosti, kde se vyšetřovalo, slyšeli jsme křik, za půl hodiny odjížděla auta směrem k Pardubicím, plná zatčených Čechů a ozbrojených Němců. V sedm hodin večer hlásily zprávy, že všichni byli odsouzeni stanným soudem v Praze pro schvalování atentátu k smrti a ihned zastřeleni. Teta se zhroutila.

V tyto dny teroru se vytvořila pevná jednota mezi dosud tichým odbojem doma a za hranicemi. Mnoho lidí uteklo do lesů a vytvořilo partyzánské skupiny. Protože neměli zkušenost v podzemní práci, byli brzy pochyťáni a postříleni. Některým se podařilo navázat spojení s Londýnem a připravovali plány pro povstání na Českomoravské vysočině. Spolupracovali s lidmi, kteří zůstávali ve své práci a v noci jezdili do štábu, který také zásobovali. Brzy i tyto skupiny byly rozbity a ztratily spojení navzájem. To však již byl daleko za námi Stalingrad, Rudá armáda postoupila daleko na západ a Angličané s Američany měnili Německo v sutiny. Studenti byli nasazeni, já jsem byl ve Feldbekleidungsamtu der Luftwaffe v Litomyšli. S jakým odporem pracovali všichni nasazení, ukazuje nejlépe skutečnost, že nás sedm v zámku zametalo jednu místnost tři týdny pod dozorem třinácti vojáků, čtyř ‚Wachmanů‘, tří důstojníků a dvou kancelářských sil. Německá organizace byla takovém rozkladu, že bylo možno utéci bez velkého rizika z práce. Já jsem utekl na statek svého strýce, ten se stal partyzánem a teta se mnou vedla statek. Zásobovali jsme partyzánské oddíly, které se rozšiřovaly z lesů Vysočiny stále více do rovin. Oddíly měly nejdříve těžkou práci. Kolem sovětských parašutistů se vytvořily skupiny z rozbitých československých jednotek. Sovětská letadla shazovala zbraně a vysílačky. Spojení se sovětskými velitelstvími šla také mnohem snáze navázat než se

vzdáleným Londýnem. Skupiny silily tak, že se na jaře 1945 Němci již vůbec neodvažovali jít do kopců za Poličkou. Naši četníci pomáhali partyzánům. Tak se stalo, že jsme v únoru mohli vést do Ubušítku za Jimramovem nákladním autem čtyři vepře. Tam jsme si připadali jako ve svobodné republice. O Němcích se mluvilo s krajním despektem, Londýn a Moskvu poslouchala celá ves veřejně a společně, všichni s nadšením mluvili o době, kdy bude svoboda všude.

V dubnu německá desorganizace dostoupila vrcholu. Na vesnicích se poslouchal místo Prahy Londýn a partyzáni začali chodit veřejně po návších. Maďary, kteří přicházeli z Moravy, nebral nikdo vážně. Do takového ovzduší přišla zpráva o pražské revoluci a působila jako jiskra v benzinových parách. Hned jsme začali odzbrojovat Maďary a s ukořistěnými zbraněmi i Němce. Nešlo to lehce. Stálo nás to několik mrtvých a větší počet zraněných. Ale to již byl konec. Když druhý den přijela Rudá armáda, oddechli jsme si, uvědomili si, že je mír a že jsme svobodni, podívali se šťastni na sebe a nadšeně jsme vítali rudé tanky. A tehdy se stalo něco, v čem jsme viděli symbol. V prvních tancích Rudé armády byli Češi. Zde se pozdravili čeští partyzáni, ještě s vlasy slepenými potem a prachem, se samopaly v rukou, s Čechy, kteří nám vezli svobodu na svých tancích z dálných ruských stepí.“

Seznam obrazových příloh

Obrázek 1: Gymnázium na začátku 20. století – původní budova na Zámeckém návrší, dnes sídlo Regionálního muzea v Litomyšli. (RML. *Historie muzea*. [online]. [cit. 2022-07-07]. Dostupné z: <http://www.rml.cz/cs/muzeum/historie.html>)

Obrázek 2: „Nová“ budova reálného gymnázia v Litomyšli (20./30. léta 20. století) – dnes ulice T. G. Masaryka, čp. 590. (Ludmila MAREŠOVÁ–KESSELGRUBEROVÁ. *Dějiny školy*. [online]. [cit. 2020-10-31]. Dostupné z: <https://www.glit.cz/dejiny-skoly.html>)

Obrázek 3: Část expozice výstavy „Německá velikost“. (Lukáš BEER. *Před 70 lety: Výstava „Německá velikost“ (Deutsche Größe) v Praze v roce 1941*. [online]. [cit. 2021-03-31]. Dostupné z: <http://nassmer.blogspot.com/2011/04/pred-70-lety-vystava-nemecka-velikost.html>)

Obrázek 4: Momentka z plovárny – červen 1941. (SOkA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, bal. 1/2.)

Obrázek 5: Rankenheim u Berlína – místo přeškolovacích kurzů pro učitele – exteriér (pohlednice). (Ansichtskarten-Center.de. *1604 Grog Köris WK II Schulungsstätte Rankenheim Preissenkung*. [online]. [cit. 2022-07-07]. Dostupné z: <https://1url.cz/CriIU>)

Obrázek 6: Rankenheim u Berlína – místo přeškolovacích kurzů pro učitele – interiér (pohlednice). (Oldthing. *AK Gross Köris, Schulungsstätte Rankenheim, Gemeinschaftsraum*. [online]. [cit. 2022-07-07]. Dostupné z: <https://oldthing.de/AK-Gross-Koeris-Schulungsstaette-Rankenheim-Gemeinschaftsraum-0039340495>)

Obrázek 7: Wehrmacht na litomyšlském náměstí. (Milan SKŘIVÁNEK, *Litomyšl 1259–2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl 2009, s. 361.)

Obrázek 8: Německá armáda na litomyšlském zámku – 1939. (Milan SKŘIVÁNEK, *Litomyšl 1259–2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl 2009, s. 376.)

Obrázek 9: Německé ozbrojené složky na litomyšlském zámku při neurčené slavnostní příležitosti. (Milan SKŘIVÁNEK, *Litomyšl 1259–2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl 2009, s. 377.)

Obrázek 10: Sešit dějepisu Milady Zelinkové, téma: nástup Lucemburků na český trůn – podzim 1939. (Osobní archiv Kateřiny Pavlišové.)

Obrázek 11: Interiér synagogy v Litomyšli. (Dagmar BURDOVÁ (ed.), *Zmizelí sousedé. Sborník vzpomínek na litomyšlské Židy sebranych žáky Základní školy Zámecká Litomyšl*, Litomyšl 2003, s. 13.)

Obrázek 12: Pamětní stéla – připomínka deportace litomyšlských Židů. (LAM. *Sídliště Komenského náměstí*. [online]. [cit. 2022-07-07]. Dostupné z: <https://lam.litomysl.cz/objekt/02-1048-sidliste-komenskeho-namesti>)

Obrázek 13: Olga a Robert (zvaný Bobina) Löwingerovi – židovští studenti. (Dagmar BURDOVÁ (ed.), *Zmizelí sousedé. Sborník vzpomínek na litomyšlské Židy sebranych žáky Základní školy Zámecká Litomyšl*, Litomyšl 2003, s. 10)

Obrázek 14: Eva Eisnerová – židovská studentka (třetí řada, druhá zleva – nedatováno). (Dagmar BURDOVÁ (ed.), *Zmizelí sousedé. Sborník vzpomínek na litomyšlské Židy sebranych žáky Základní školy Zámecká Litomyšl*, Litomyšl 2003, s. 70.)

Obrázek 15: Třídní fotografie Bohdana Metyše – nedatováno. (Osobní archiv Bohdana Metyše.)

Obrázek 16: Společná fotografie studentů „po latinské písemce“ dne 21. dubna 1942 – odbojářka Marie Sedláčková (stojící ve 2. řadě, 4. zleva). (SOkA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, bal. 1/2.)

Obrázek 17: Marie Sedláčková alias „Manka“ – známá odbojářka. (HONZÁTKOVÁ Zdeňka. *Marie Sedláčková*. In: *Osobnosti regionu*. [online]. [cit. 2022-02-09]. Dostupné z: <https://www.osobnostiregionu.cz/osoby/1708-marie-sedlackova-1923-1945>)

Obrázek 18: Miroslav Cziviš – člen odbojové skupiny ÚVOD v Litomyšli. (Geni.com. *Miroslav Cziviš*. [online]. [cit. 2022-07-07]. Dostupné z: <https://www.geni.com/people/Miroslav-Czivi%C5%A1/6000000009466389753>)

Obrázek 19: Student Josef Kůžela – v čele odbojové skupiny ÚVOD v Litomyšli. (Josef SYROVÁTKO – Josef ŠVEC, *Památce litomyšlských obětí v letech 1939–45*, Litomyšl 1946, nestránkováno.)

Obrázek 20: Studentka Ludmila Kůželová – sestra Josefa Kůžely. (Josef SYROVÁTKO – Josef ŠVEC, *Památce litomyšlských obětí v letech 1939–45*, Litomyšl 1946, nestránkováno.)

Obrázek 21: Student Jaroslav Zima – člen odbojové skupiny ÚVOD v Litomyšli. (Josef SYROVÁTKO – Josef ŠVEC, *Památce litomyšlských obětí v letech 1939–45*, Litomyšl 1946, nestránkováno.)

Obrázek 22: Profesor Alois Knotek – člen odbojové skupiny ÚVOD v Litomyšli. (Josef SYROVÁTKO – Josef ŠVEC, *Památce litomyšlských obětí v letech 1939–45*, Litomyšl 1946, nestránkováno.)

Obrázek 23: Profesor Karel Kadlický. (SOkA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kart. č. 38.)

Obrázek 24: Profesor Jaroslav Kudrnáč. (SOkA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kart. č. 38.)

Obrázek 25: Profesor Václav Cikán – 1942. (SOkA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, bal. 1/2.)

Obrázek 26: Školník Jaroslav Nohava – 1942. (SOkA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, bal. 1/2.)

Obrázek 27: Frekvenční vysvědčení za školní rok 1942/43 – dvojjazyčný tiskopis Anny Peterkové (doklad pro přijetí na střední školu). (SOkA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kart. č. 24.)

Obrázek 28: Výsledky litomyšlského gymnázia ve sběru – říjen 1942. (SOkA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kart. č. 23, čj. 1374/42.)

Obrázek 29: Společná fotografie oktávy – 1942. (SOkA Svitavy, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, bal. 1/2.)

Obrazové přílohy

Obrázek 1: Gymnázium na začátku 20. století – původní budova na Zámeckém návrší, dnes sídlo Regionálního muzea v Litomyšli.

Obrázek 2: „Nová“ budova reálného gymnázia v Litomyšli (20./30. léta 20. století) – dnes ulice T. G. Masaryka, čp. 590.

Obrázek 3: Část expozice výstavy „Německá velikost“.

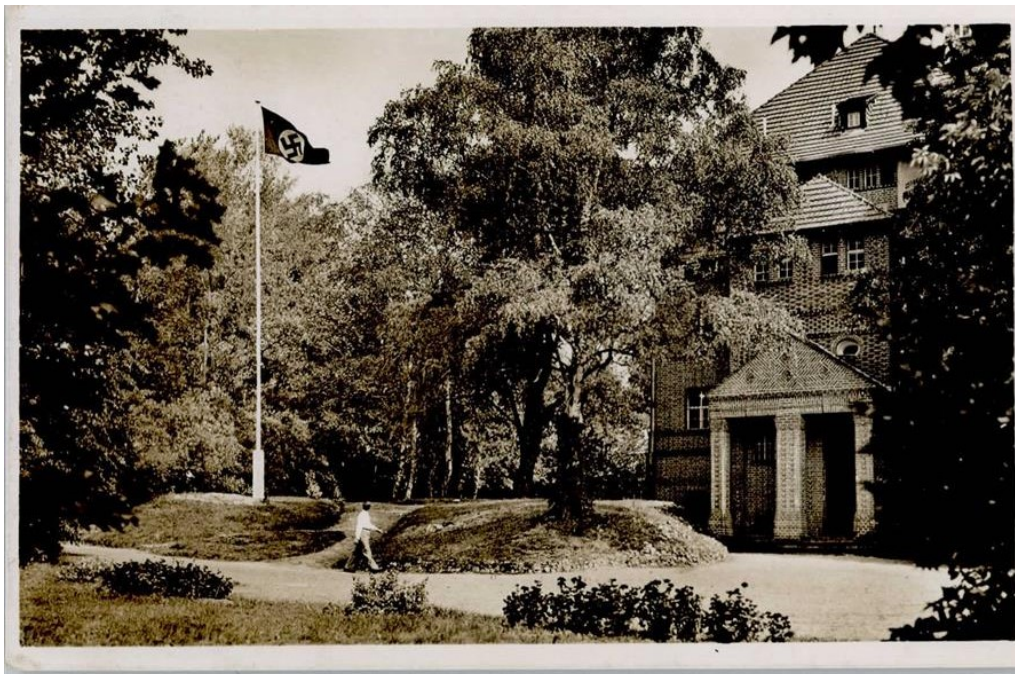

Obrázek 4: Momentka z plovárny – červen 1941.

Obrázek 5 a 6: Rankenheim u Berlína – místo přeškolovacích kurzů pro učitele (pohlednice).

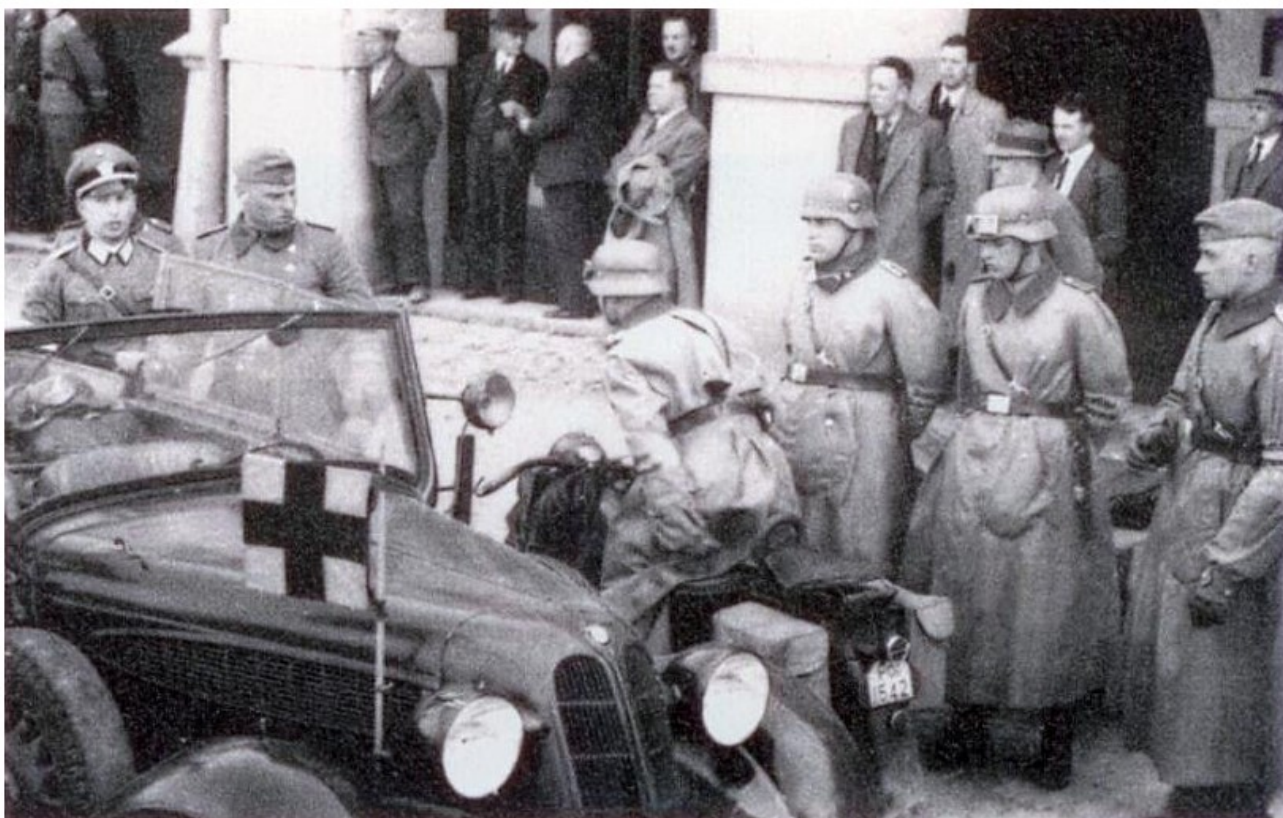
Exteriér:

Interiér:

Obrázek 7: Wehrmacht na litomyšlském náměstí.

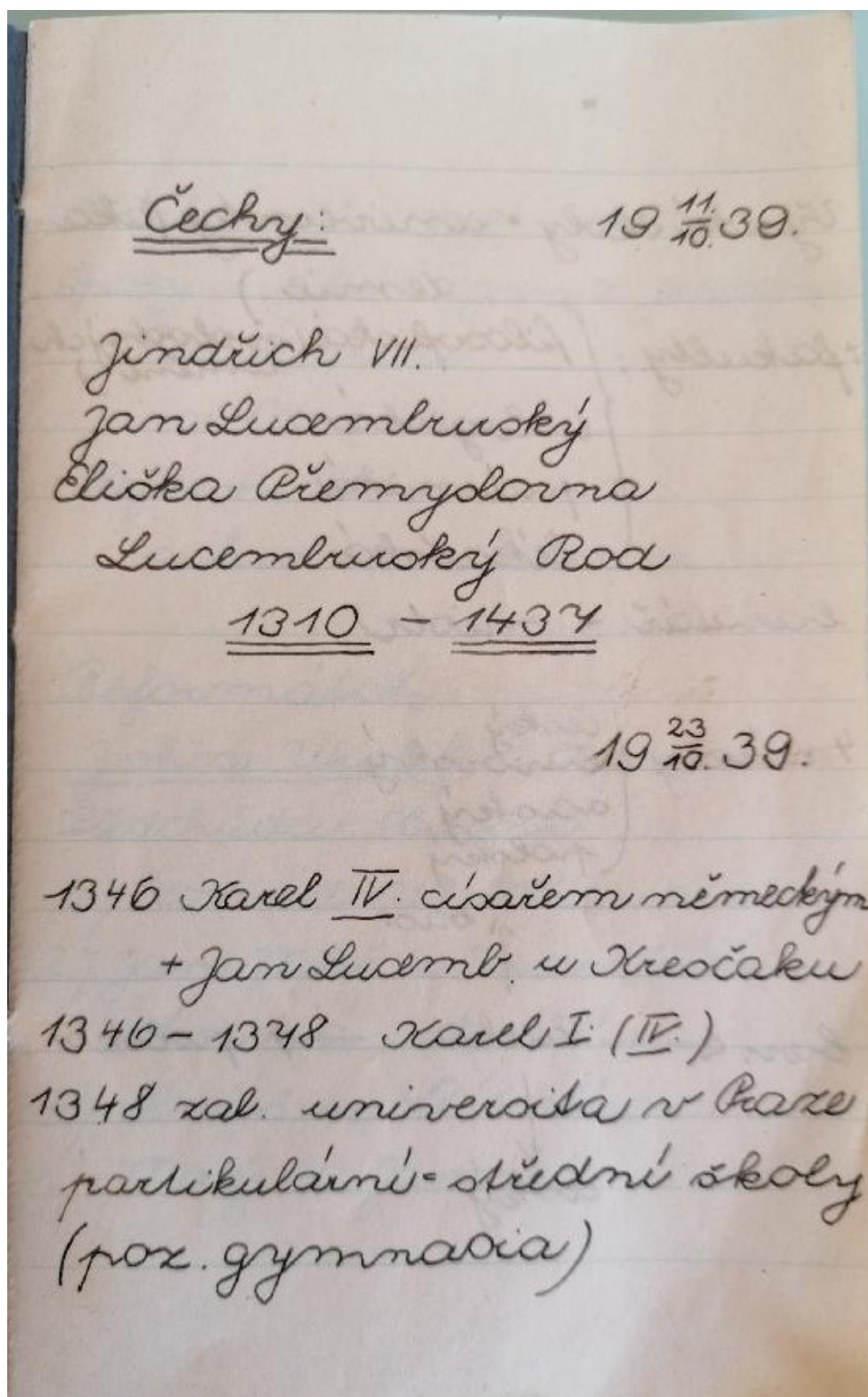
Obrázek 8: Německá armáda na litomyšlském zámku – 1939.

Obrázek 9: Německé ozbrojené složky na litomyšlském zámku při neurčené slavnostní příležitosti.

Obrázek 10: Sešit dějepisu Milady Zelinkové, téma: nástup Lucemburků na český trůn – podzim 1939.

Obrázek 11: Interiér synagogy v Litomyšli.

Obrázek 12: Pamětní stéla – připomínka deportace litomyšlských Židů.

Obrázek 13: Olga a Robert (zvaný Bobina) Löwingerovi – židovští studenti.

Obrázek 14: Eva Eisnerová – židovská studentka (třetí řada, druhá zleva – nedatováno).

Obrázek 15: Třídní fotografie Bohdana Metyše – nedatováno.

Obrázek 16: Společná fotografie studentů „po latinské písemce“ dne 21. dubna 1942 – odbojářka Marie Sedláčková (stojící ve 2. řadě, 4. zleva).

Obrázek 17: Marie Sedláčková alias „Manka“ – známá odbojářka.

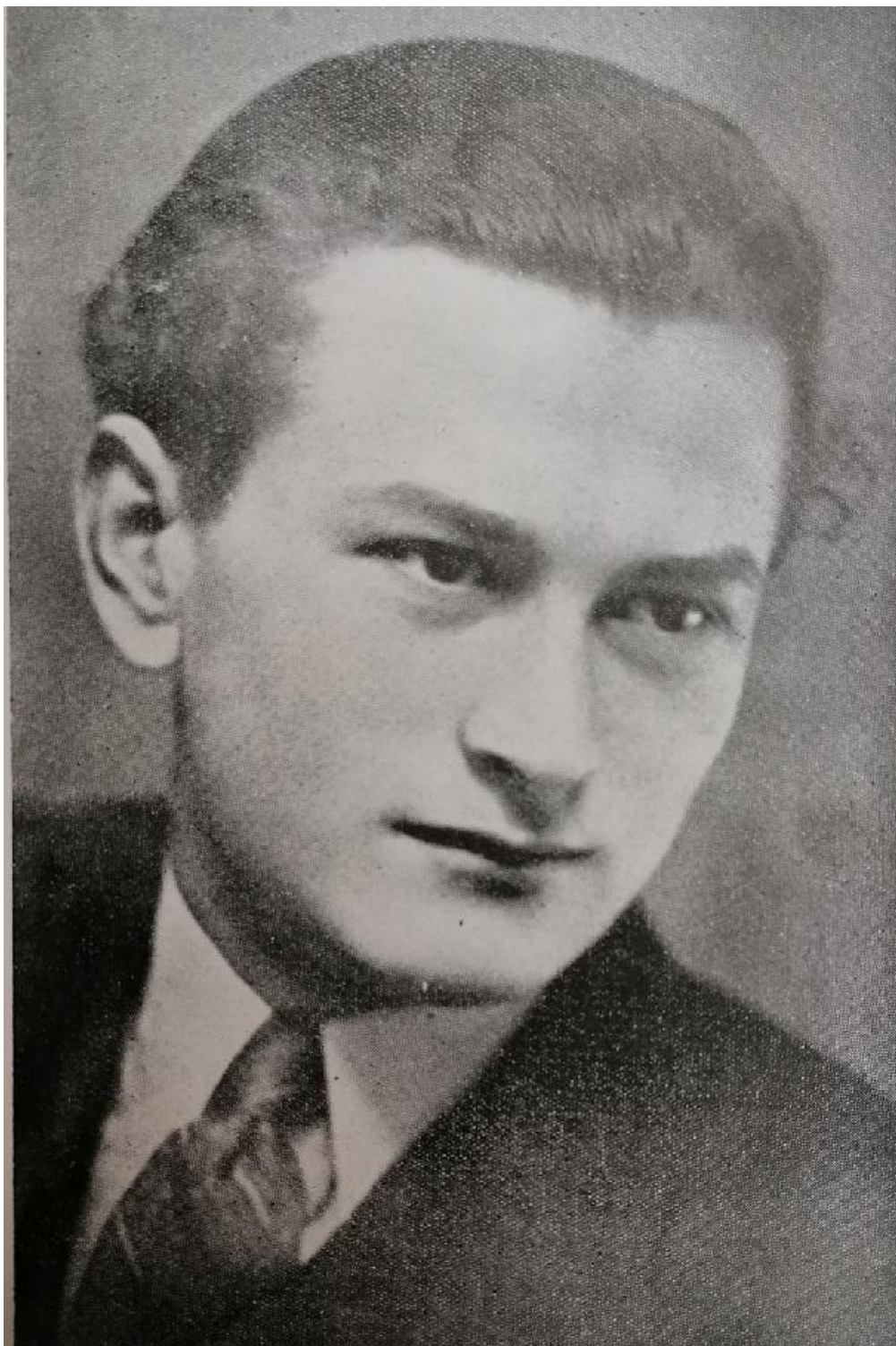
(*13. března 1923, †11. dubna 1945)

Obrázek 18: Miroslav Cziviš – člen odbojové skupiny ÚVOD v Litomyšli.

(*13. května 1920, †10. června 1942)

Obrázek 19: Student Josef Kůžela – v čele odbojové skupiny ÚVOD v Litomyšli.

(*18. června 1920, †15. listopadu 1943)

Obrázek 20: Studentka Ludmila Kůželová – sestra Josefa Kůžely.

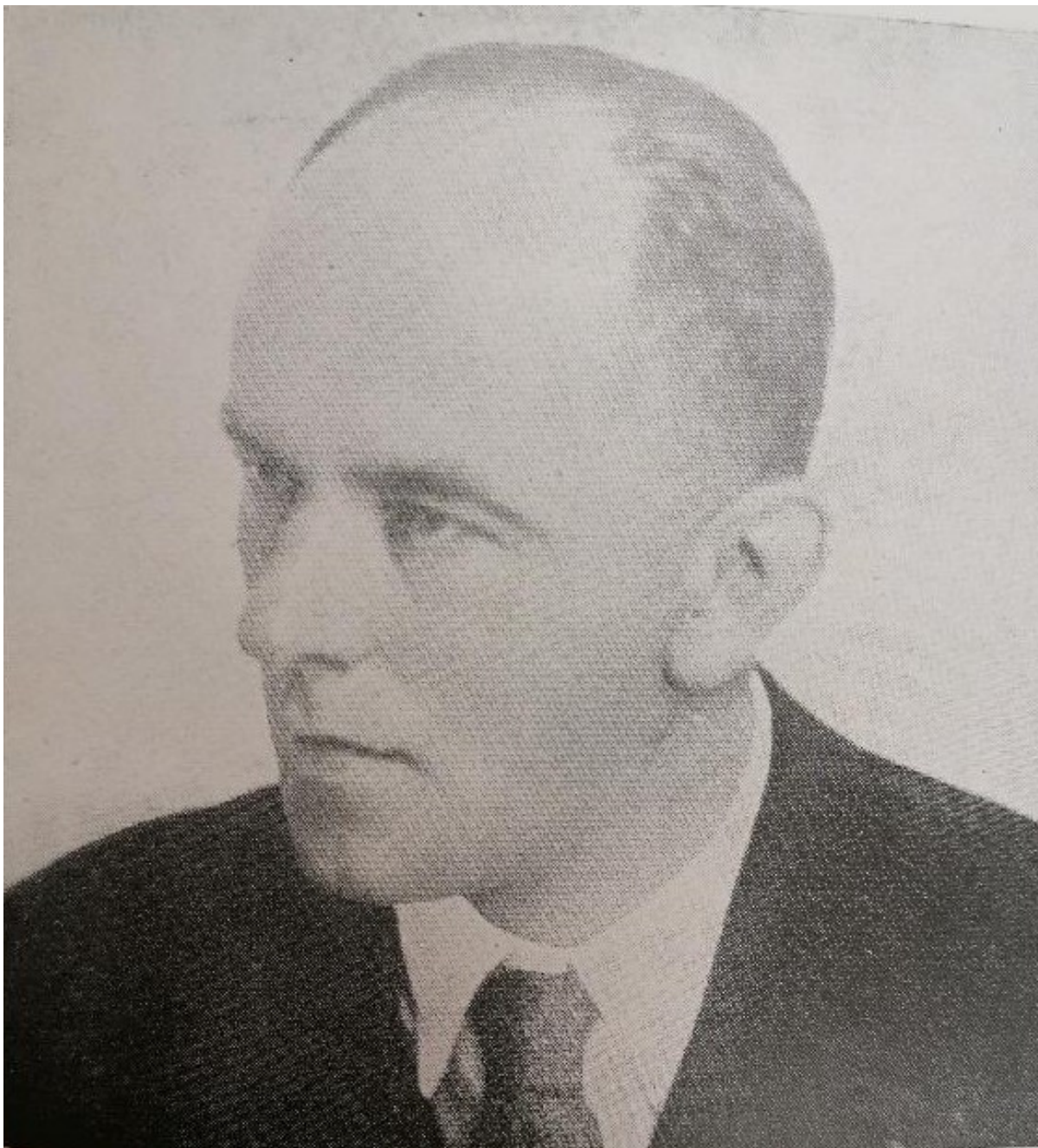
(*22. listopadu 1923, †3. ledna 1943)

Obrázek 21: Student Jaroslav Zima – člen odbojové skupiny ÚVOD v Litomyšli.

(*4. ledna 1922, †30. června 1942)

Obrázek 22: Profesor Alois Knotek – člen odbojové skupiny ÚVOD v Litomyšli.

(*24. května 1903, †1. července 1942)

Obrázek 23: Profesor Karel Kadlický.

Obrázek 24: Profesor Jaroslav Kudrnáč.

Obrázek 25: Profesor Václav Cikán – 1942.

Obrázek 26: Školník Jaroslav Nohava – 1942.

Obrázek 27: Frekventační vysvědčení za školní rok 1942/43 – dvojjazyčný tiskopis Anny Peterkové (doklad pro přijetí na střední školu).

DEUTSCHES REICH. — NĚMECKÁ ŘÍŠE.
 PROTEKTORAT BÖHMEN UND MÄHREN. — PROTEKTORÁT ČECHY A MORAVA.

Land Böhmen - Čechy Politischer Bezirk Leitomischl - Litomyšl
 Země Böhmen - Čechy Politický okres Leitomischl - Litomyšl
 Hauptschule für Mädchen mit tschechischer Unterrichtssprache in Wildenschwert
 Hlavní škola divčích s českým jazykem vyučovacím v Wildschwert
 Schuljahr 1942/43. Zahl 18
 Skolní rok Císlo

Frequentationszeugnis. Frekventační vysvědčení.

Anna Peterková

Volkszugehörigkeit tschechisch Staatsangehörigkeit Protektorat B. u. M.
 národnosti české státní příslušnosti Protektorát Č. a M.
 geboren am 17. Juli - července 1932 in Schlesisch-Ostrow
 narozen a dne 17. Juli - července 1932 v Slavětín - Ostrava
 polit. Bezirk Friedrich-Friedrich röm. kath. Religion, Schüler in der Klasse,
 polit. okres Friedrich-Friedrich röm. kath. náboženství, žákyne třídy,
 hat die Volksschule mit tschechischer Unterrichtssprache vom 1. 9. 1938
 chodil a do obecné školy s českým jazykem vyučovacím od 1. 9. 1938
 an besucht, ist am 1. 9. 1942 in die Hauptschule aufgenommen worden und
 erhält hiemit nachstehende Noten:
 byl a přijat a do hlavní školy dne 1. 9. 1942 a dostává tyto známky:

Betragen: lobenswert
 Chování: charaktervoll

Verbindliche Gegenstände: Povinné předměty:	Fortgang: Prospěch:
Deutsch Německý jazyk	<u>vorzüglich - vjbornýj</u>
Religion Náboženství	<u>vorzüglich - vjbornýj</u>
Tschechisch in Verbindung mit Aufsatzlehre Český jazyk s naukou o písemnostech	<u>vorzüglich - vjbornýj</u>
Erdkunde Zeměpis	<u>vorzüglich - vjbornýj</u>
Geschichte Dějepis	
Naturgeschichte Přírodopis	<u>vorzüglich - vjbornýj</u>
Naturlehre Přírodopis	<u>vorzüglich - vjbornýj</u>
Rechnen in Verbindung mit einfacher Buchführung Počty s jednoduchým účetnictvím	<u>vorzüglich - vjbornýj</u>
Raumlehre und geometrisches Zeichnen Měřictví a rýsování	
Zeichnen Kreslení	<u>vorzüglich - vjbornýj</u>
Schönschreiben Krasopis	<u>vorzüglich - vjbornýj</u>
Knabenhandarbeiten Chlapecké ruční práce	
Weibl. Handarb. mit Hauswirtschaftslehre Divč. ruční práce s naukou o dom. hosp.	
Gesang (musikalische Erziehung) Zpěv (hudební výchova)	<u>vorzüglich - vjbornýj</u>
Leibeserziehung Tělesná výchova	<u>vorzüglich - vjbornýj</u>

1.

1245. — Schulverlagsanstalt. Alle Rechte vorbehalten. 1942-V. — 2-1686.

Obrázek 29: Společná fotografie oktávy – 1942.

